

Redigeret af Jakob Jakobsen

Bidrag til kritik af den politiske vidensøkonomi

NEBULA

Bidrag til kritik af den politiske vidensøkonomi

Bidrag til kritik af den politiske vidensøkonomi

Redigeret af Jakob Jakobsen

NEBULA

Indholdsfortegnelse

- 7 Indledning
Jakob Jakobsen
- 15 Affektivt arbejde
Michael Hardt
- 31 Skizo-økonomi
Franco "Bifo" Berardi
- 47 Livet inden for og imod arbejde. Affektivt arbejde,
feministisk kritik og post-fordistisk politik
Kathi Weeks
- 79 Menneskelig strejke inden for den libidinale økonomis
domæne
Claire Fontaine
- 91 Den menneskelige kapitalers pædagogik
Stewart Martin
- 109 Om den aktivistiske forsker
Colectivo Situaciones
- 129 En kritik af vareliggjort uddannelse og viden
(fra Afrika til Maine)
George Caffentzis

Da vi åbnede Det Fri Universitet i København i 2001, var vores sigte at undersøge og udfordre den såkaldte vidensøkonomi. I manifestet “Al magt til det Fri Universitet i København” skrev vi:

“Vores udgangspunkt er nu og her: Cirkulationen i og konsekvenserne af den aktuelle politiske vidensøkonomi og hvorledes begærene bliver distribueret, akkumuleret, omdirigeret eller blokeret i strømme og netværkene i det landskab. Det forhold, at højere uddannelse i dag ikke er forbeholdt borgerskabet og dets børn, og at arbejdsstyrken generelt er højt kvalificeret, har givet os et samfund præget af masseintellektualitet. Masseintellektualiteten og dagens immaterielle produktionsmåde, som forventer, at arbejderen er i stand til at arbejde i miljøer, som fremstiller abstrakte produkter kendetegnet ved viden og subjektivitet, har i særdeleshed fanget vores interesse. Ikke fordi vi vil have et job, men fordi vi bliver nødt til at anerkende,

at denne udvikling har indflydelse på vores følelsesliv.” (Komiteen af 15. juli 2001/Jakob Jakobsen og Henriette Heise)

Omkring årtusindeskiftet blev betegnelsen vidensøkonomi hyldet og besunget i medierne som den næste store historiske landvinding, der ville gøre det muligt at lægge den industrielle modernitet bag sig. Politikere og liberale kommentatorer så et forestående økonomisk eventyr for deres sultne blikke. En stemning af guldfeber herskede omkring dette nye landskab, der nu skulle opdyrkes og udvikles. Vidensøkonomien var fremtiden, og nu skulle vores hjerter sættes i sving og afløse den industrielle produktion, der gik på hæld i den såkaldte højudviklede del af verden. Nye perspektiver åbnede sig, og mange humanister, kunstnerne og andre kreative fik med ét slag en art avantgarderolle i denne udvikling efter i mange år at være betragtet som overflødige og en slags overskudsfænomen, der var plads til, når alle materielle behov var tilfredsstillet. Alle de traditionelle fag skulle lære af ‘de kreative’ – skulle lære at arbejde uden at få penge for det, være fleksible og arbejde hele tiden og lade arbejde og fritid smelte sammen. Samtidig skulle ‘de kreative’ lære at se sig selv som en del af et marked, hvor alle, også kunstnere, var sin egen lille virksomhed. Kunsten blev model for det nye arbejde, men gennemgik selv en transformationsproces, hvor økonomiske forestillinger pludselig blev centrale.

Selvom der var meget hype og begejstring i Danmark omkring vidensøkonomien, og der selv inden for kunsten blev holdt et utal af seminarer om ‘Kunst og erhvervsliv’, så bliver vi nok nødt til at betragte denne vidensøkonomi – eller kognitive kapitalisme som Franco “Bifo” Berardi kalder den – i et længere historisk perspektiv. Dens rødder skal nok findes allerede i 1970’erne, hvor indtjeningen

og lønsomheden i forbindelse med traditionel industriel produktion var nedadgående i takt med, at de europæiske arbejdere havde tilkæmpet sig bedre arbejdsforhold og betaling for deres indsats. Dette var medvirkende til, at industriproduktionen svandt ind i denne del af verden, da kapitalen ikke blev forrentet som ønsket. I den periode skete der en strukturel tilpasning og forandring med udflytning af masseproduktion til områder på planeten, hvor arbejderne var lettere at udbytte. En anden vej til mere lønsomhed fandtes gennem teknologisk udvikling og effektivisering, som gjorde produktionen mindre afhængig af de traditionelt velorganiserede arbejdere, der kendetegnede efterkrigstidens arbejdsmarked i Europa. Lukningen af de fleste skibsværfter i Danmark i 1970'erne og 1980'erne er et godt eksempel på denne udvikling. Det skete som regel ledsaget med kommentaren, at "de kan gøre det billigere i Sydkorea."

Både Michael Hardt, Kathi Weeks, Franco "Bifo" Berardi og Claire Fortaine trækker i deres tekster på den såkaldte autonome italienske marxisme, som siden 1970'ernes begyndelse har fortaget omfattende analyser af overgangen fra industrialisme til post-industrialisme. Denne tradition peger på, at den strukturelle forandring i produktionen, som skete med overgangen fra fordisme til postfordisme, var et resultat af arbejdermodstand, hvor arbejderne op gennem 1960'erne kæmpede mod kapitalen med henblik på at få en stigende del af det overskud, som de selv producerede. Lukningen af mange fabrikker i Europa i 1970'erne og 1980'erne var kapitalens reaktion på en faldende proftrate, da arbejderne havde opnået bedre forhold gennem organisering og strejker. Den strukturelle forandring, der fandt sted fra begyndelsen af 1970'erne og frem, var ikke resultatet af en evolutionær udvikling af teknologien, hvor forældede maskiner og produktionsforhold blev afløst af nye, som mange liberale

økonomer vil hævde. Udviklingen var resultatet af kapitalens evindelige søgen efter et forøget udbytte og overskud – og arbejdernes kamp for en løn, der svarer til den værdi, de producerer.

Vidensøkonomiens opståen er således tæt knyttet til dereguleringen af international handel og åbningen af et globalt finansielt marked, der for alvor tog fart i 1990'erne. På den måde er vidensøkonomien strukturelt sammenflettet med globaliseringen, hvor der blev skabt et globalt marked, således at meget industriel produktion kunne flyttes til områder med billigere arbejdskraft, først i Østeuropa og siden i Østasien. Denne udvikling blev ofte iscenesat som en fortælling om, at europæerne var højere uddannede og fremover skulle leve af intellektuel produktion, mens mindre udviklede områder i verden kunne tage sig af det industrielle og monotone arbejde. Denne forklaring har en mere eller mindre udsagt post-kolonial undertone, som udpeger landene i de global syd som befindende sig på et lavere stadie end de højt udviklede vestlige lande. Michael Hardt gør i sin tekst "Affektivt arbejde" opmærksom på, at vidensøkonomien snarere er en integreret del af globaliseringen end et resultat af den. Han skriver, at informationsbaseret produktion og traditionelle håndværk som regel bliver integreret i det meste af verden, og at den digitale teknologi tages i anvendelse selv i de mest isolerede fiskerlejer. Det, der skete, var, at kapitalen investerede i og placerede industriel produktion i de områder, hvor arbejderne var billigere til salg. Placeringen af produktionen var ikke relateret til hvor højt uddannede arbejderne var, men hvor velorganiserede de var over for kapitalens krav om produktivitet og fleksibilitet. Således er vidensøkonomiens såkaldte global arbejdsdeling knyttet til en ny komposition af klassekampen.

Denne nye komposition af klassekampen kommer også til udtryk i den vestlige og 'højtudviklede' verden, ikke blot i forhold til de højtuddannede og uddannelsessektoren, men også inden for service- og omsorgssektorerne. Afsættet for Claire Fontaines og i særdeleshed Kathi Weeks' tekst er en feministisk analyse af de nye former for affektivt arbejde, der er et aspekt af den nye vidensøkonomi. Betegnelsen 'vidensøkonomi' anvendes nemlig ikke kun til højspecialiserede og formaliserede former for viden, men også den viden som traditionelt hører til i hjemmet, og som knytter sig til kvinders ulønnede arbejde med at drage omsorg for familien. Dette 'usynlige' arbejde bliver i stigende grad bragt i anvendelse på et arbejdsmarked af serviceydelser, der netop fungerer i og med indlevelse og omsorg. Dette sker ikke blot inden for plejesektoren men også inden for underholdnings- og oplevelsesindustrien, hvor indlevelsen i forhold til kunderne mest intime behov og empati er blevet nøgleord. Det er ikke nok at lange en burger over disken, den skal ledsages af et smil og et 'god dag'. Det er med udgangspunkt i denne form for indlevelse og empati, som kendetegner samtidens arbejde, at både Claire Fontaine, Michael Hardt og Kathi Weeks taler om at affekter og følelser i stigende grad bliver udbyttet gennem lønarbejdet.

Flere af antologiens tekster peger på, at vidensøkonomien integrerer dele af livet som indtil fornyligt ikke blev anset som en del af arbejdet, men som en del af reproduktionen; uddannelse, omsorg, kreativitet. Arbejdet inden for vidensøkonomien handler således i højere grad om sociale relationer end om materiel produktion. En sektor, der ligesom arbejdet i hjemmet i stigende grad er blevet inddraget i dette nye vidensmarked, er universitetssektoren. Den udgjorde også (bag) indgangen for Det Fri Universitet i København i forhold til at udvikle kritiske praksisser over for denne nye affektive økonomi. For os var

det vigtigt at spørge til, hvad vidensproduktion egentligt fremstillede – eller snarere hvem, der definerede hvilken viden som var gangbar og salgbar på de nye vidensmarkeder. Vi var inspireret af den feministiske bevægelse, som Weeks og Fontaine refererer til, og søgte at sætte den produktion, som finder sted i køkkenet og i soveværelset op mod den instrumentelle vidensproduktion, som i stigende grad bliver krævet af de officielle universiteter, der helt synes at have omfavnet en neoliberal markedslogik. Stewart Martin stiller i sin tekst om den menneskelige kapitalers pædagogik spørgsmål til konsekvenserne af, at universitetsuddannelse og vidensproduktion efterhånden kun måles i forhold til den efterspørgselslogik, der kendetegner det frie marked og peger tilbage på den æstetiske uddannelses kritiske potentiale. George Caffentzis peger på modsætningerne, der opstår når viden indhegnes og gøres til privat ejendom, som det sker i og med den kognitive kapitalisme. Colectivo Situaciones forslår en form for militant modforskning som svar på instrumentaliseringen. Den militante forskning er en processuel forskning, som ikke bare undersøger et givet område, men integrerer både forsker og område i en syntetisk og befriende forandring.

Vidensøkonomiens evne til at individualisere og isolere os i vores arbejde giver kapitalen nærmest suverænt herredømme over dette udvidede arbejdsmarked. Franco “Bifo” Berardi beskriver, hvordan vores isolation kombineret med kravet om ubegrænset arbejde både tidsmæssigt og følelsesmæssigt gør økonomien patologisk i sin opskruede hastighed. Konsekvenserne af disse forhold er sammenbrud, angst og panik, der midlertidigt kan afhjælpes med psykofarmaka, så vi stadig kan fungere endnu en stund indtil næste sammenbrud. Arbejderbevægelsens traditionelle modsvar på kapitalens dominans – organisering og solidaritet – bliver stadig mere vanskelige

at anvende, fordi menneskets levende arbejde, det vil sige hele livet, bliver udnyttet og udbyttet i sin fuldstændighed. Strejken knyttede sig til en specifik og afgrænset produktion, som kunne stoppes og blokeres. På den måde kunne arbejderne true deres arbejdsgivere ved at trække deres arbejde ud af produktionen. I vidensøkonomien er arbejdet imidlertid mindre konkret og lader sig vanskeligt afgrænse. Det er så at sige livets bliven produktion, vi skal modsætte os. Dette er hvad, Claire Fontaine kalder “menneskelig strejke”.

Vores aktiviteter på Det Fri Universitet førte ikke overraskende til, at den slags frie og selvorganiserede universiteter blev ulovliggjort i forbindelse med en revision af Universitetsloven, gennemført af Ministeriet for videnskab, teknologi og udvikling i 2010. Kriminaliseringen af en uafhængig og ikke-konform vidensproduktion er i sig selv tankevækkende og viser tydeligt hvor meget vægt der nu lægges på den slags vidensfabrikker i den globale vidensøkonomi.

Tak til Michael Hardt, Kathi Weeks, Franco “Bifo” Berardi, Colectivo Situaciones, Claire Fontaine, Stewart Martin og George Caffentzis for at dele deres intellektuelle ejendom hinsides pengeformen.

Fokus på produktionen af affekter i vores arbejde og sociale praksisser har ofte tjent som nyttigt udgangspunkt for antikapitalistiske projekter, f.eks. når det gælder begær eller brugsværdi. Affektivt arbejde udgør selv direkte grundlaget for fællesskab og kollektive subjektiviteter. Det produktive kredsløb mellem affekt og værdi har således i mange henseender syntes at være et autonomt kredsløb for konstituering af subjekter, som et alternativ til de kapitalistiske valoriseringsmekanismer. Teoretiske strukturer, der har bragt Marx og Freud sammen, har beskrevet affektivt arbejde med termer som *begærsproduktion*. Og endnu vigtigere, så har talrige feministiske undersøgelser, som analyserer potentialerne inden for det, der traditionelt er blevet kaldt kvindearbejde, forbundet affektivt arbejde med termer som *husarbejde* og *omsorgsarbejde*. Disse analyser afslører hver især processerne, igennem hvilke vores arbejdspraksisser producerer kollektive subjektiviteter, producerer socialitet og endelig producerer samfundet selv.

Sådan en undersøgelse af nutidens affektive arbejde – og det er dette essays primære pointe – bør dog placeres inden for konteksten af det affektive arbejdes forandrede rolle i den kapitalistiske økonomi. Selvom affektivt arbejde med andre ord aldrig har været helt uden for den kapitalistiske produktion, har den økonomiske postmoderniserings processer i løbet af de sidste femogtyve år positioneret affektivt arbejde i en rolle, der ikke alene indebærer direkte produktion af kapital, men også placerer det på toppen af arbejdsformernes hierarki. Affektivt arbejde er én side af, hvad jeg vil kalde “immaterielt arbejde”, der har antaget en dominerende position i forhold til de andre arbejdsformer i den globale kapitalistiske økonomi. At sige at kapitalen har inkorporeret og lovprist affektivt arbejde, og at affektivt arbejde fra kapitalens synspunkt er en af de mest værdiproducerende arbejdsformer, betyder ikke, at den således kontamineret ikke længere kan anvendes til antikapitalistiske projekter. I betragtning af det affektive arbejdes rolle som et af de stærkeste led i den kapitalistiske postmoderniseringskæde er potentialet for omvæltning og autonomi tværtimod så meget større. Inden for denne kontekst kan vi genkende arbejdets biopolitiske potentiale og anvende *biomagt* i en betydning, der både adopterer og omvender Michels Foucaults brug af termen. Jeg vil således skride frem i tre trin: Først vil jeg placere immaterielt arbejde inden for den nutidige fase af kapitalistisk postmodernisering. Dernæst vil jeg placere affektivt arbejde i forhold til andre former for immaterielt arbejde. Endelig vil jeg udforske det affektive arbejdes potentiale i forhold til biomagt.

Postmodernisering

Det er nu blevet almindeligt at betragte rækkefølgen af økonomiske paradigmer i de dominerende kapitalistiske lande siden middelalderen i forhold til tre distinkte momenter, der hver især defineres

af en privilegeret økonomisk sektor: et første paradigme, hvor landbruget og udvindingen af råmaterialer dominerede økonomien. Et andet, hvor industrien og fremstillingen af holdbare varer indtog den privilegerede position. Og det nuværende paradigme, hvor levering af services og manipulation af information er i centrum af den økonomiske produktion. Den dominerende position har således flyttet sig fra primær over sekundær til tertiær produktion. Økonomisk *modernisering* benævnte overgangen fra det første til det andet paradigme, fra landbrugets til industriens dominans. Modernisering betød industrialisering. Vi kan kalde overgangen fra det andet til det tredje paradigme, fra industriens til servicens og informationens dominans, for en økonomisk *postmoderniseringsproces*, eller snarere *informatisering*.

Moderniseringens og industrialiseringens processer forvandlede og omdefinerede samtlige det sociale plans elementer. Da landbruget moderniseredes som industri, blev gården langsomt til en fabrik med alle fabrikkens discipliner, teknologi, lønforhold og så videre. Mere generelt blev samfundet selv gradvist industrialiseret i en sådan grad, at det også forvandlede menneskelige relationer og den menneskelige natur. Samfundet blev en fabrik. I begyndelsen af det tyvende århundrede reflekterede Robert Musil smukt over forvandlingen af menneskeheden i overgangen fra landbrugets verden til den sociale fabrik: "Tidligere voksede folk ind i de forhold, de fandt, og det var en pålidelig måde at finde sig selv på; men med rodløsheden i vore dage, hvor alting rykkes op af den hjemlige muld og blandes mellem hinanden, måtte man nok, så at sige også ved fremstillingen af sjælene, erstatte håndværkets tradition med fabrikkens intelligens." Menneskeheden og dens sjæl produceres sammen med selve den økonomiske produktions processer. Processerne

involveret i at blive menneske, og det menneskeliges natur blev fundamentalt transformeret i moderniseringens kvalitative skift.

I vor tid er moderniseringen dog kommet til sin afslutning. Den industrielle produktion udvider med andre ord ikke længere sin dominans over andre økonomiske former og sociale fænomener. Et symptom på dette skift manifesteres i ændringer af ansættelsens kvantitative betingelser. Hvor moderniseringens processer indikeredes af arbejdskraftens migration fra landbrug og mindedrift (den primære sektor) til industri (den sekundære), genkendes postmoderniseringens og informatiseringens processer ved migrationen fra industri til servicearbejde (den tertiære), et skift, der i de dominerende kapitalistiske lande og særligt i USA har fundet sted siden de tidlige 1970'ere. Betegnelse *service* dækker her en lang række aktiviteter fra sundhedsbranchen, uddannelse og finans til transport, underholdning og markedsføring. Og endnu vigtigere, de karakteriseres generelt ved den centrale rolle, der spilles af viden, information, kommunikation og affekt. Det er i denne betydning, vi kan kalde den postindustrielle økonomi for en informationsøkonomi.

Påstanden om at moderniseringens proces er overstået, og at den globale økonomi i dag undergår en postmoderniseringsproces mod en informationsøkonomi, betyder ikke, at industriel produktion vil forsvinde, og at den vil høre op med at spille en vigtig rolle, selv i klodens mest dominerende regioner. Ligesom den industrielle revolution forvandlede landbruget og gjorde det mere produktivt, således vil informationsrevolutionen også forvandle industrien, forvandle og foryngre fremstillingsprocesser – f.eks. gennem integrationen af informationsnetværk i industrielle processer. Det nye managementimperativ, der er på spil, er “Betragt fremstilling som

en service”. Efterhånden som industrier forvandles, sløres skellet rent faktisk mellem fremstilling og services. Ligesom al produktion industrialiseredes gennem moderniseringsprocessen, tenderer al produktion under postmoderniseringen mod produktionen af services, mod informationaliserings.

Det faktum at informationaliserings og skiftet mod services er mest genkendeligt i de dominerende kapitalistiske lande, bør ikke føre os tilbage til en forståelse af den nutidige globale økonomiske situation i forhold til udviklingsstadier – som om de dominerende lande i dag var informationelle serviceøkonomier, og deres første underordnede var de industrielle økonomier og de yderligt underordnede landbrug. For de underordnede lande betyder moderniseringens kollaps først og fremmest, at industrialiseringen ikke længere kan ses som nøglen til økonomisk fremskridt og konkurrence. Nogle af de mest underordnede regioner, som f.eks. Afrika syd for Sahara, er reelt ekskluderet fra kapitalstrømme og nye teknologier, tilmed fra illusionen om udviklingsstrategier, og de befinder sig således på randen af hungersnød (men vi bør anerkende, hvordan postmoderniseringen har påtvunget denne eksklusion og ikke desto mindre dominerer disse regioner). Konkurrencen om positioner midt i det globale hierarki forløber i vid udstrækning ikke via industrialisering, men via informatisering af produktionen. Store lande med varierede økonomier, såsom Indien, Brasilien og Rusland, kan understøtte alle varianter af produktive processer samtidigt: informationsbaseret produktion af services, moderne industriel produktion af varer og traditionelt håndværk, landbrug og minedrift. Der behøver ikke være en ordnet historisk udvikling blandt disse former, der snarere blandes og sameksisterer. Det er ikke nødvendigt at passere gennem modernisering før informatisering – traditionel

håndværksproduktion kan digitaliseres direkte. Mobiltelefoner kan øjeblikkeligt anvendes i isolerede fiskelejer. Alle produktionsformerne befinder sig inden for det globale markeds netværker og under den informationelle serviceproduktions herredømme.

Immaterielt arbejde

Bevægelsen mod en informationel økonomi indebærer nødvendigvis en ændring af arbejdets kvalitet og arbejdsprocessens natur. Dette er den mest umiddelbare sociologiske og antropologiske konsekvens af de økonomiske paradigmers udvikling. Information, kommunikation, viden og affekt kommer til at spille en grundlæggende rolle i produktionsprocessen.

Et første aspekt af denne forvandling genkendes af mange i form af ændringen af fabriksarbejde – med bilindustrien som centralt referencepunkt – fra den fordistiske model til den toyotistiske model. Den primære strukturelle forandring mellem disse modeller angår kommunikationssystemet mellem produktionen og forbruget af varer, dvs. informationens bevægelse mellem fabrikken og markedet. Den fordistiske model konstruerede et relativt “tavst” forhold mellem produktion og forbrug. Masseproduktionen af standardiserede varer i den fordistiske æra kunne regne med en tilstrækkelig efterspørgsel og således et ringe behov for at “lytte” grundigt til markedet. Et feedbackkredsløb fra forbrug til produktion tillod ændringer i markedet at anspore ændringer i produktionen, men denne kommunikation var begrænset (grundet teknologiernes rigiditet og masseproduktionens procedurer).

Toyotismen er baseret på en omvending af den fordistiske strukturs kommunikation mellem produktion og forbrug. I denne model

kommunikerer produktionsplanlægning ideelt set konstant og umiddelbart med markederne. Fabrikkerne opretholder intet lager, og varer produceres i sidste øjeblik i forhold til den forhåndenværende efterspørgsel på de eksisterende markeder. Denne model involverer således ikke bare et hurtigere feedback-loop, men en omvendning af forholdet, idet den produktive beslutning, i det mindste i teorien, faktisk kommer efter og som reaktion på markedsbeslutningen. Denne industrielle kontekst leverer en første måde, hvorpå kommunikation og information er begyndt at spille en ny central rolle i produktionen. Man kunne sige, at den instrumentelle handlen og den kommunikative handlen er blevet tæt sammenflettede i informationaliserede industrielle processer. (Det ville være interessant og nyttigt at overveje, hvordan disse processer forstyrrer Jürgen Habermas' deling mellem instrumental og kommunikativ handlen, ligesom de, omend på en anden måde, forstyrrer Hannah Arendts skelnen mellem arbejde, fremstilling og handling.) Man bør dog hurtigt tilføje, at der her er tale om et forarmet kommunikationsbegreb, den blotte overlevering af markedsdata.

Økonomiens servicesektorer præsenterer en rigere model for produktiv kommunikation. De fleste services er faktisk baseret på den kontinuerlige udveksling af information og viden. Da produktionen af services ikke resulterer i et materielt eller varigt gode, kan vi definere arbejdet, der er involveret i denne produktion, som *immaterielt arbejde* – dvs. arbejde, der producerer et immaterielt gode, som en service, viden eller kommunikation. Et aspekt af immaterielt arbejde kan betragtes som analogt til en computers funktion. Den stadigt øgede brug af computere har progressivt bidraget til at omdefinere arbejdspraksisser og -relationer (faktisk sammen med alle sociale praksisser og relationer). Kendskab til og færdigheder inden for

computerteknologi bliver en stadig mere generel og primær kvalifikation for arbejde i de dominerende lande. Selv når direkte kontakt med computere ikke er involveret, er manipulationen af symboler og information i forhold til computerens operationelle modus ekstremt udbredt. Et nyt aspekt af computeren er, at den kontinuerligt kan modificere sin egen virkemåde gennem brug. Selv de mest rudimentære former for kunstig intelligens tillader computeren at udvikle og perfektionere sin virkemåde i forhold til interaktion med sin bruger og sit miljø. Den samme form for kontinuerlig interaktivitet karakteriserer en lang række nutidige produktive aktiviteter overalt i økonomien, hvad enten computerhardware er direkte indblandet eller ej. I en tidligere æra lærte arbejdere at handle som maskiner både inden for og uden for fabrikken. I dag, hvor generel social viden bliver en stadig mere direkte produktionskraft, tænker vi i stigende grad som computere, og kommunikationsteknologiernes interaktive model bliver mere og mere central for vores arbejdsaktiviteter. Interaktive og kybernetiske maskiner bliver en ny protese, integreret i vores kroppe og sind, og en linse via hvilken selv vores kroppe og sind omdefineres.

Robert Reich kalder denne type immaterielt arbejde “symbolsk-analytiske services” – opgaver, der indebærer “problemløsning, problemidentifikation og strategiske mæglingsaktiviteter”. Denne type arbejde hævder at være af højeste værdi, og Reich identificerer den således som nøglen til konkurrence i den nye globale økonomi. Han anerkender dog, at væksten i disse vidensbaserede jobs af kreativ symbolmanipulation antyder en tilsvarende vækst i jobs af ringe værdi og færdighed med ensformig symbolmanipulation såsom dataindtastning og tekstbehandling. Her opstår en fundamental arbejdsdeling inden for de immaterielle processers domæne.

Computerens modus kan dog kun redegøre for én side af det kommunikative og immaterielle arbejde, der deltager i produktionen af services. Den anden side af immaterielt arbejde er den menneskelige kontakts og interaktions *affektive arbejde*. Det er dette aspekt af immaterielt arbejde, som økonomer à la Reich mindst sandsynligt vil tale om, men som for mig fremstår som det vigtigste aspekt, det bindende element. Sundhedsservices er f.eks. afhængige af omsorgs- og affektivt arbejde, ligesom underholdningsindustrien og de forskellige kulturelle industrier også er fokuserede på skabelsen og manipulationen af affekter. I en eller anden grad spiller dette affektive arbejde en vis rolle i alle serviceindustrier, fra fast-food-tjenere til leverandører af finansielle services, det er til stede i alle tilfælde af menneskelig interaktion og kommunikation. Dette arbejde er immaterielt i den forstand, at dets produkter er uhåndgribelige, selv når de er kropslige og affektive: en følelse af afslappethed, velvære, tilfredshed, begejstring, lidenskab – selv en følelse af forbundethed og samfund. Kategorier som “personlige” services eller nære services anvendes ofte til at identificere denne arbejdsform, men det essentielle, det personlige aspekt, er i virkeligheden skabelsen og manipulationen af affekter. En sådan affektiv produktion, udveksling og kommunikation associeres generelt med menneskelig kontakt, med den andens faktiske tilstedeværelse, men kontakten kan enten være faktisk eller virtuel. I underholdningsindustriens produktion af affekter er den menneskelige kontakt, de andres tilstedeværelse, f.eks. i princippet virtuel, men ikke derfor mindre virkelig.

Denne anden side af immaterielt arbejde, den affektive side, rækker langt ud over den model for intelligens og kommunikation, der defineres af computeren. Affektivt arbejde forstås bedre ved at begynde med det, feministiske analyser af “kvinders arbejde” har

kaldt “arbejde i den kropslige modus”. Omsorgsarbejde er ganske vist aldeles knyttet til det kropslige, det somatiske, men de producerede affekter er ikke desto mindre immaterielle. Affektivt arbejde producerer sociale netværk, fællesskabsformer, biomagt.

Her må man endnu engang anerkende, at den økonomiske produktions instrumentelle handlen er forenet med de menneskelige relations kommunikative handlen. I dette tilfælde er kommunikationen dog ikke blevet forarmet, men produktionen er derimod blevet beriget i en sådan grad, at den nu befinder sig på den menneskelige interaktions kompleksitetsniveau. Mens man i et første moment, f.eks. industriens computerisering, kan sige, at kommunikativ handlen, menneskelige relationer og kultur er blevet industrialiserede, tingliggjorte og “degraderede” til de økonomiske interaktioners niveau, bør man hurtigt tilføje, at produktionen via en reciprok proces i dette andet moment er blevet kommunikativ, affektiv, af-instrumentaliseret og “ophøjet” til de menneskelige relationers niveau – et niveau, hvor menneskelige relationer selvfølgelig helt og aldeles domineres af og befinder sig inden for kapitalen. (Her begynder skellet mellem økonomi og kultur at bryde sammen.) I produktionen og reproduktionen af affekter i disse netværk af kultur og kommunikation produceres kollektive subjektiviteter og socialitet – selv hvis disse subjektiviteter og socialiteter kan udbyttes direkte af kapitalen. Det er her, vi kan forstå det affektive arbejdes enorme potentiale.

Jeg hævder ikke, at affektivt arbejde i sig selv er nyt, eller at det faktum, at det affektive arbejde producerer værdi på en eller anden måde, er nyt. Særligt feministiske analyser har længe anerkendt den sociale værdi af omsorgsarbejde, husarbejde, pleje og moderlige aktiviteter. Det der på den anden side er nyt, er udstrækningen, i

hvilken dette affektive immateriale arbejde nu er blevet generaliseret i store dele af økonomien. Faktisk har affektivt arbejde som komponent af immaterielt arbejde opnået en dominerende position af højeste værdi i nutidens informationelle økonomi. Hvad angår produktionen af sjæl, som Musil ville sige, bør vi ikke længere se mod jorden og den organiske udvikling, ej heller mod fabrikken og mekanisk udvikling, men snarere mod dagens dominerende økonomiske former, altså mod produktionen som defineret af kombinationen af kybernetik og affekt.

Dette immaterielle arbejde er ikke begrænset til en særlig gruppe af arbejdere, f.eks. computerprogrammører og sygeplejersker, der kun udgøre et nyt potentielt arbejdsaristokrati. Immaterielt arbejde i dets forskellige udformninger (informationelt, affektivt, kommunikativt og kulturelt) tenderer mod at blive spredt ud gennem hele arbejdsstyrken og alle arbejdsopgaver som komponent, større eller mindre, i alle arbejdsprocesser. Når det nu er sagt, er der dog uden tvivl talrige opdelinger inden for det immaterielle arbejdes domæne – internationale opdelinger af immaterielt arbejde, kønsopdelinger, raceopdelinger osv. Som Reich siger, vil USA's regering stræbe så meget som muligt efter at beholde det mest værdifulde immaterielle arbejde inden for USA og eksportere opgaverne af lav værdi til andre regioner. Det er en meget vigtig opgave at tydeliggøre disse opdelinger af immaterielt arbejde, der, bør det pointeres, ikke er de arbejdsdelinger, vi er vant til, særligt hvad angår affektivt arbejde.

Vi kan kort sagt skelne mellem tre typer immaterielt arbejde, der driver servicesektoren i toppen af informationsøkonomien. Den første type er involveret i en industriel produktion, der har været informationaliseret og har inkorporeret kommunikationsteknologier

på en måde, der forvandler selve den industrielle produktionsproces. Fremstilling betragtes som service, og det materielle arbejde i produktionen af varige goder blandes sammen med og bevæger sig mod immaterielt arbejde. Den anden type er analytiske og symbolske opgavers immaterielle arbejde, der selv splittes op i kreativ og intelligent manipulation på den ene side og ensformige symbolske opgaver på den anden. Endelig indebærer en tredje type immaterielt arbejde produktionen og manipulationen af affekter og fordrer (virtuel og faktisk) menneskelig kontakt og nærhed. Disse er alle tre arbejdstyper, der driver postmoderniseringen og informationaliseringen af den globale økonomi.

Biomagt

Ved biomagt forstår jeg det affektive arbejdes potentiale. Biomagt er magten bag livets skabelse. Det er produktionen af kollektive subjektiviteter, socialitet og samfundet selv. Fokus på affekter og affekternes produktionsnetværker afslører disse sociale konstitutionsprocesser. Det, der skabes i det affektive arbejdes netværk, er en livsform.

Når Foucault diskuterer biomagt, ser han det kun fra oven. Det er *patria potestas*, faderens ret over sine børns og tjenestefolks liv og død. Og vigtigere, biomagt er magten over guvernementaltitets gryende magt til at skabe, administrere og kontrollere befolkninger – magten til at administrere liv. Andre nyere studier har udvidet Foucaults begreb og betragtet biomagt som suveræns herredømme over “nøgent liv”, livet som adskilt fra dets forskellige sociale former. I begge tilfælde er det livet selv, der er på spil i magten. Denne politiske bevægelse mod nutidens fase af biomagt svarer til den kapitalistiske postmoderniserings økonomiske bevægelse, hvor immaterielt arbejde har fået tildelt den dominerende rolle.

Også her i skabelsen af værdi og produktionen af kapital er produktionen af liv det centrale, dvs. skabelsen, administrationen og kontrollen med befolkninger. Dette foucaultske syn på biomagt betragter dog kun situationen fra oven som den suveræne magts prerogativ. Når vi på den anden side betragter situationen fra arbejdet, der inddrages i den biopolitiske produktion, kan vi begynde at anskue biomagten nedefra.

Når vi indtager dette perspektiv, ser vi som det første, at den biopolitiske produktions arbejde er stærkt konfigureret som *kønnet arbejde*. Forskellige strømninger inden for feministisk teori har faktisk allerede leveret udførlige analyser fra neden af biomagts produktion. En særlig version af økofeminisme anvender for eksempel termen *biopolitik* (på en måde, der ved første øjekast kan synes ganske fjernt fra Foucault), til at benævne politikken bag de forskellige former for bioteknologi, der påtvinges befolkninger og miljø af transnationale selskaber, særligt i verdens underordnede regioner. Den Grønne Revolution og andre teknologiske programmer, der er blevet tildelt rollen som midler til kapitalistisk økonomisk udvikling, har rent faktisk bragt både ødelæggelse af det naturlige miljø og nye mekanismer for kvindernes undertrykkelse med sig. Disse to effekter er dog egentlig kun én. Som disse forfattere pointerer, er det primært kvinders traditionelle rolle som varetagere af reproduktionen, der er mest alvorligt påvirket af de økologiske og biologiske interventioner. Fra dette perspektiv bliver kvinder og natur således underkastet sammen, men de indgår et kooperativt forhold, imod de biopolitiske teknologiers angreb, for at producere og reproducere liv. At overleve: Politik er blevet et spørgsmål om livet selv, og kampen har antaget form af en biomagt fra oven mod en biomagt fra neden.

I en meget anderledes kontekst har talrige feministiske forfattere i USA analyseret kvindearbejdets primære rolle i produktionen og reproduktionen af liv. Særligt omsorgsarbejdet i det moderlige arbejde (her adskilles moderligt arbejde fra de biologisk specifikke aspekter af fødselsarbejdet) har vist sig at være ekstremt frugtbar jord for analysen af biopolitisk produktion. Biopolitisk produktion består her primært i arbejdet, der er involveret i at skabe liv – ikke forplantningens aktiviteter, men netop livet i produktionen og reproduktionen af affekter. Her kan vi klart genkende, hvordan skellet mellem produktion og reproduktion, ligesom skellet mellem økonomi og kultur, bryder sammen. Arbejdet bearbejder affekterne direkte. Det producerer subjektivitet, det producerer samfundet, det producerer liv. Affektivt arbejde i denne betydning er ontologisk – det afslører det levende arbejdes konstitution af en livsform og demonstrerer således atter den biopolitiske produktions potentiale.

Vi bør dog straks tilføje, at vi ikke uden videre og uden kvalifikationer kan bekræfte nogen af disse perspektiver uden at anerkende de enorme farer, de præsenterer. I det første tilfælde risikerer identifikationen af kvinder og natur, ud over at levere en spontan definition af naturen selv, at naturalisere og absolutisere den seksuelle forskel. I det andet tilfælde kan hyldesten af moderligt arbejde let bidrage til at styrke både arbejdets kønsopdeling og den ødipale underkastelses og subjektiverings familiestrukturer. Selv i disse feministiske analyser af moderligt arbejde er det klart, hvor svært det til tider kan være at fravriste det affektive arbejdes potentiale fra de patriarkale konstruktioner af reproduktionen og familiens subjektive sorte hul. Hvor vigtige disse farer end må være, negerer de dog ikke vigtigheden af at anerkende arbejdets potentiale som biomagt, en biomagt fra nedenunder.

Denne biopolitiske kontekst udgør netop grundlaget for en undersøgelse af det produktive forhold mellem affekt og værdi. Det vi finder her, er ikke så meget modstanden fra det, der kunne kaldes "affektivt nødvendigt arbejde", men snarere potentialet i nødvendigt affektivt arbejde. På den ene side er affektivt arbejde, produktionen og reproduktionen af liv, blevet fast funderet i et nødvendigt grundlag for kapitalistisk akkumulation og patriarkalsk orden. På den anden side, udgør produktionen af affekter, subjektiviteter og livsformer dog et enormt potentiale for autonome valoriseringskredsløb og måske for frigørelse.

*Michael Hardt: "Affektivt arbejde" oversat fra "Affective Labor",
IN: Boundary 2, vol. 26, Nr. 2, 1999.*

Oversat af Torsten Andreasen

Noter

- 1 Robert Musil, *Manden uden egenskaber*. København: Gyldendal, 1994, bd. 2, p. 639
- 2 Om ændringer i ansættelse i de dominerende lande, se Manuel Castells og Yuko Aoyama. "Paths towards the Informational Society: Employment Structure in G-7 Countries, 1920-90." IN *International Labour Review* 133, nr. 1, 1994, pp. 5-33.
- 3 Francoi Bar. "Information Infrastructure and the Transformation of Manufacturing." IN William Drake (red.). *The New Information Infrastructure: Strategies for U.S. Policy*, New York: Twentieth-Century Fund Press, 1995, p. 56.
- 4 For en sammelingning mellem den fordristiske og den toyotistiske model, se Benjamin Coriat, *Penser a l'envers: Travail et organisation dans l'entreprise japonaise*. Paris: Christian Bourgois, 1994.
- 5 Jeg tænker primært på Jürgen Habermas. *Teorien om den kommunikative handling*, dansk overs. John Cederstrøm. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 2005. Samt Hannah Arendt. *Menneskets Vilkår*, dansk overs. Christian Dahl. København: Gyldendal, 2005. For en fremragende kritik af Habermas skelnen mellem kommunikativ og instrumentel handling i forhold til økonomisk postmodernisering, se Christian Marazzi, *Il posto dei calzini: La svolta linguistica dell'economia e i suoi effetti nella politica*. Bellinzona, Schweiz: Casagrande, 1995, pp. 29-34.

- 6 For en definition og analyse af immaterielt arbejde, se Maurizio Lazarato. "Immaterial Labor." IN Paolo Virno og Michael Hardt (red.). *Radical Thought in Italy: A potential Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, pp. 133-47.
- 7 Peter Drucker forstår bevægelsen mod immateriel produktion som den totale destruktion af den politiske økonomis traditionelle kategorier. "Den basale økonomiske ressource - 'produktionsmidlerne', for nu at bruge den økonomiske term - er ikke længere kapital, ej heller naturressourcer (økonomens 'land'), eller 'arbejde'. *Det er og vil blive viden.*" Peter Drucker. *Post-Capitalist Society*. New York: HarperBusiness, 1993, p. 8. Hvad Drucker ikke forstår er, at viden ikke er givet, men produceret, og at produktionen heraf indebærer nye former for produktions- og arbejdsmidler.
- 8 Marx anvendte termen *generelt intellekt* til at benævne dette paradigme af produktiv social aktivitet: "Udviklingen af den faste kapital viser, i hvilken grad den almene samfundsmæssige viden, knowledge, er blevet til *umiddelbar produktivkraft* og 'hvor meget' derfor betingelserne for samfundets livsproces selv er kommet under kontrol af den almene fornuft 'general intellect' og omskabt i henhold til denne. I hvilken grad de samfundsmæssige produktivkræfter er produceret, ikke blot i form af viden, men som umiddelbare organer for den samfundsmæssige praksis, for den reale livsproces," Karl Marx. *Grundrids til kritik af den politiske økonomi* bd. 3, dansk overs. Gelius Lund og Henriette Møller. København: Rhodos, 1975, pp. 750-751.
- 9 Robert Reich, *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism*. New York: Knopf, 1991, p. 177.
- 10 Se Dorothy Smith. *The Everyday World As Problematic: A Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press, 1987, pp. 78-88.
- 11 Se primært Michel Foucault. *Seksualitetens Historie* bd 1, dansk overs. Søren Gosvig Olesen. København: Det lille Forlag, 1994 pp. 139-150.
- 12 Se Giorgio Agamben. *Homo Sacer*. Torino, Italien: Einaudi, 1995. Samt Agamben. "Livsform" dansk overs. Mads Outzen. IN Mikkel Bolt & Jacob Lund Pedersen (red.). *Livsform - Perspektiver i Giorgio Agambens filosofi*. Århus: Klim, 2005.
- 13 Se Vandana Shiva and Ingunn Moser (red.). *Biopolitics: A Feminist and Ecological Reader* London: Zed, 1995. Og mere generelt Vandana Shiva. *Staying Alive: Women, Ecology, and Survival in India*. London: Zed, 1988.
- 14 Se Sara Ruddick, *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. New York: Ballantine, 1989.
- 15 Om arbejdets ontologisk konstitutive kapaciteter, særligt inden for feministisk teori, se Kathi Weeks. *Constituting Feminist Subjects*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998, 120-51.
- 16 Se Gayatri Chakravorty Spivak. "Scattered Speculations on the Question of Value." IN *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Routledge, 1988, pp. 154-75.

Et nyt disciplinært felt

Bør vi ved afslutningen af den kapitalistiske triumf og den neoliberale ideologis hegemoni opsøge marxismens gamle analytiske kategorier og det tyvende århundredes arbejderbevægelses politiske strategier, den socialdemokratiske horisont eller den revolutionære kommunisme? Intet synes mere uafklaret. Den netværksbaserede massekapitalisme, der til fulde har sat sig igennem i løbet af 1990'erne, har produceret sociale helhedsformer, som ikke lader sig reducere til den marxistiske klasseanalyse. Kategorierne fra kritikken af den politiske økonomi slår ikke til, da subjektiveringsprocesserne krydser stadig mere komplekse felter. Et nyt disciplinært felt er i færd med at opstå i mødet mellem økonomiens, semiologiens og psykokiemiens territorier.

Semiokapitalen er en kapitalstrøm, der uden at materialisere sig koagulerer i semiotiske artefakter. Begreberne fra to århundredes

økonomisk tænkning synes opløste, uvirksomme, ude af stand til at forstå store dele af de fænomener, der er dukket op i den sociale produktions sfære, efter at produktionen er blevet kognitiv. Den kognitive aktivitet har altid været ved roden af enhver menneskelig produktion, også af den mere mekaniske. Der findes ingen menneskelig arbejdsproces, der ikke indebærer udøvelse af intelligensen. Men den kognitive kapacitet er nu i færd med at blive den afgørende produktive ressource. I det industrielle arbejdes sfære blev sindet sat på arbejde som repetitiv automatisme, fysiologisk understøttelse af muskelbevægelserne. Nu sættes sindet på arbejde som innovation, som sprog, som kommunikativ relation. Sindets subsumption i den kapitalistiske valoriseringsproces indbærer en sand mutation. Den bevidste og sansende organisme udsættes for konkurrencepres, for en acceleration af stimuli, for konstant opmærksomhedsstress. Som følge heraf bliver det mentale miljø, infosfæren hvori sindet dannes og etablerer forhold til andre sind, til et psykopatogent miljø. For at forstå semiokapitalens uendelige spejlspil må vi optegne et nyt disciplinært felt afgrænset af tre aspekter:

- kritikken af den opkoblede intelligens' politiske økonomi
- de lingvistisk-økonomiske strømmes semiologi
- det infosfæriske miljøes psykokemi som studium af de psykopatogene effekter af den økonomiske udbytning af det menneskelige sind.

Den digitale produktionsproces har tendens til at antage en biologisk form, den gør sig til organisme: En organisations nervesystem bliver analogt med det menneskelige nervesystem. Enhver industriel virksomhed har "automatiske" systemer, operationelle processer, der skal fungere for, at den kan overleve. Det fortidens organisationer manglede, var informationsforbindelser, der ligner

hjernens indbyrdes forbundne neuroner. Den digitale netværksbaserede virksomhed fungerer som et fremragende kunstigt nervesystem. Her flyder informationen hurtigt og naturligt, som tankerne i et menneske, og vi kan bruge teknologien til at styre og koordinere grupper af mennesker lige så hurtigt, som den kan koncentrere sig om et problem. Ifølge Bill Gates (*Business @ the speed of thought*) er betingelserne nu opfyldt for at realisere en ny form for økonomisk system, centreret omkring det, vi kan definere som "ledelse med tankens hast".

I den opkoblede verden smelter den generelle systemteoris retroaktive loops sammen med biogenetikens dynamiske logik i den digitale produktions posthumane vision. Sindet og det menneskelige kød vil kunne integreres i det digitale kredsløb takket være accelerations- og simplificeringsinterfaces: Heraf opstår en bioinfo-produktionsmodel, der producerer semiotiske artefakter med evne til autoreplikation af levende systemer ifølge lovene for kapitalismens økonomiske funktion. Når først det er fuldt operativt, kan nervesystemet hurtigt installere sig i enhver form for organisation. Det betyder, at Microsoft kun tilsyneladende beskæftiger sig med software, produkter og services. I virkeligheden er softwareproduktionens skjulte hensigt at opkoble det menneskelige sind til et kontinuert cybernetisk netværk, hvis formål er at strukturere den digitale informationsstrøm gennem nervesystemet i alle det nutidige livs nøgleinstitutioner. Microsoft skal altså betragtes som en global virtuel hukommelse, der kan downloades og er installeringsklar. Et cyber-panoptikon indsat i selve den menneskelige subjektivitets kodelige kredsløb. Cybernetikken bliver endelig til liv, eller som Gates gerne siger det: "Information er vores livgivende nektar."

Økonomiens psykiske sammenbrud

Det digitale nervesystem inkorporeres lidt efter lidt i det organiske nervesystem, i de menneskelige kommunikationskredsløb, og genkoder det ifølge sine egne operationsdirektiver og sin egen hastighed. Men for at denne mutation kan fuldføres, må krop-sindet gennemgå en infernalsk mutation, hvis udvikling vi nu kan følge i verdenshistorien. For at forstå og analysere denne proces er hverken den politiske økonomis konceptuelle instrumenter eller den teknologiske analyses instrumenter tilstrækkelige. Produktionsprocessen bliver semiotisk, og dannelsen af det digitale nervesystem indfanger og innerverer sinnet, den sociale psyke, begæret og håbet, frygten og fantasien. Hvis vi vil analysere de produktive forandringer, må vi derfor beskæftige os med den semiotiske produktion, den lingvistiske og den kognitive mutation. Og mutationen foregår via udbredelsen af patologier.

Den neoliberale kultur har i den sociale hjerne indsprøjtet en konstant stimulans i retning af konkurrencen, og det digitale netværks tekniske system har muliggjort en intensivering af informationsstimuli sendt fra den sociale hjerne til de individuelle hjerner. Denne acceleration af stimuli er en patogen faktor, der agerer i stort omfang i samfundet. Kombinationen af økonomisk konkurrence og digital intensivering af informationsstimuli indfører en tilstand af vedvarende henrettelse ved elektriske stød, som udmunder i en diffus patologi manifesteret i paniksyndromer eller opmærksomhedsforstyrrelser.

Panik er et stadig mere udbredt syndrom. Indtil for et par år siden kendte psykiaterne ikke engang dette symptom, der snarere tilhørte den romantiske litterære forestillingsevne og var forbundet med følelsen af at være overmandet af naturens uendelige rigdom, den ubegrænsede kosmiske kraft. I dag fordømmes panikken derimod

stadig oftere som et smertefuldt og bekymrende symptom, den fysiske fornemmelse af ikke længere at være i stand til styre sin egen krop, en acceleration i hjerterytme, åndenød, der kan medføre besvimelse eller lammelse.

Selvom der, så vidt jeg ved, ikke findes nogen udtømmende undersøgelser på dette punkt, kan man fremføre hypotesen, at kommunikationens medialisering og det følgende svind i fysisk kontakt kan forårsage patologier i den affektive og emotionelle sfære. For første gang i menneskets historie er der en generation, der har lært flere ord og har hørt flere historier fra fjernsynet end fra deres mor. Opmærksomhedsforstyrrelser er stadig mere udbredt. Millioner af nordamerikanske og europæiske børn behandles for en forstyrrelse, der kommer til udtryk som den manglende evne til at opretholde en koncentreret opmærksomhed om et emne i mere end et par sekunder. Sindets konstante ophidselse som følge af neurostimulerende strømme fører formentlig mod en patologisk mætning. Hvis vi vil forstå nutidens økonomi, må vi beskæftige os med forholdenes psykopatologi. Og hvis vi vil forstå nutidens psykologi, må vi være opmærksomme på, at sindet er belejret af semiotiske strømme, der følger et ekstra-semiotisk princip: den økonomiske konkurrences princip, den maksimale udbytnings princip. Lige siden kapitalismen blev forbundet med hjernen, har den indsat et patogent præparat, et psykotisk *mem*, der accelererer pulsionerne, til de når en tilstand af tremor eller kollaps.

I 1990'erne blev Prozac-kulturen en uskelnelig del af *new economy*-kulturen. Hundredetusindvis af administratorer, direktører og managers i den vestlige økonomi har truffet utallige beslutninger i en kemisk induceret euforisk tilstand og en psykofarmakologisk

letsindighed. Men på et tidspunkt gav organismen efter, ude af stand til uendeligt at udholde den kemiske eufori, der havde opretholdt den konkurrencemæssige entusiasme og den produktionsmæssige fanatisme. Den kollektive opmærksomhed er overmættet, og dette har forårsaget et socialt og økonomisk kollaps. Ligesom en cyklotymisk organisme eller patienter med bipolar lidelse blev 1990'ernes finansielle eufori efterfulgt af depression. Det drejer sig også om en klinisk depression, der rammer motivationens, foretagsomhedens, selvagtelsens, begærets og *sex-appeal*'ens rod. For at forstå *new economy*'s krise må vi tage udgangspunkt i den virtuelle klasses psykiske erfaring og reflektere over den psykiske og emotionelle tilstand hos millioner af kognitive arbejdere, der har animeret virksomhedernes, kulturens og det imaginæres scene i løbet af 1990'erne. Den enkelte kognitive arbejders psykiske depression er ikke en konsekvens af den økonomiske krise, men er dens årsag. Det ville være enkelt at betragte depressionen som en konsekvens af forretningslivets onde cirkel. Efter så mange år med lykkeligt og profitabelt arbejde falder aktiernes værdi, og vores *brain worker* får sig en slem depression. Dette er ikke tilfældet. Depressionen kom, fordi hans emotionelle, fysiske og intellektuelle system ikke for evigt kan udholde hyperaktiviteten, der er forårsaget af konkurrencen og af psykofarmaka. Som følge heraf begyndte tingene at gå galt på markedet. Men hvad er markedet? Markedet er stedet, hvor tegn og forventninger vedrørende betydning, begær og projektioner mødes. Hvis vi vil tale om udbud og efterspørgsel, må vi tænke på begærstrømme og semiotiske tiltrækninger, der opnåede *appeal* og nu har mistet den.

I denne *net economy* har fleksibiliteten udviklet sig til en form for fraktalisering af arbejdet. Fraktalisering betyder modulær og omorganiserende fragmentering af aktivitetens tid. Arbejderen eksisterer

ikke længere som person. Han er blot en udskiftelig producent af mikrofragmenter af omorganiserende semiosis, der træder ind i nettets kontinuerte strøm. Kapitalen betaler ikke længere for arbejderens disponibilitet til at blive udbyttet i en længere periode, den betaler ikke længere en løn, der dækker alle det arbejdende menneskes økonomiske behov. Arbejderen (en maskine udstyret med en hjerne, der kan anvendes i særlige tidsfragmenter) bliver betalt for sin punktvis, lejlighedsvis, midlertidige ydelse. Arbejdstiden er fraktaliseret og opdelt i celler. Tidens celler er til salg på nettet, og virksomhederne kan købe så meget de vil, uden på nogen måde at forpligte sig i forhold til den sociale sikring af arbejderen. Det kognitive arbejde er et ocean af mikroskopiske tidsfragmenter, og opdelingen i celler er den teknik, der gør det muligt at omorganisere tidsfragmenter inden for rammerne af et enkelt semio-produkt. Mobiltelefonen kan betragtes som det kognitive arbejdes samle-bånd, hvorved det kognitive arbejdes totale afhængighed realiseres.

Den intense og langvarige investering af mental og libidinal energi i arbejdsprocessen har skabt betingelserne for et psykisk kollaps, der med recessionen og efterspørgslens sammenbrud er blevet overført til den økonomiske sfære og er overgået til den politiske sfære som militær aggression. Jeg bruger ikke ordet "kollaps" som metafor, men som klinisk beskrivelse af det, der er sket i det vestlige sind. Ordet "kollaps" udtrykker et reelt og egentligt patologisk fænomen, som rammer den psyko-soziale organisme. Det vi så i perioden efter de første tegn på økonomisk sammenbrud i de første måneder af det nye århundrede er et psykopatisk fænomen af overophidselse, tremor, panik og endelig depression. De økonomiske depressions-fænomener har altid indeholdt elementer af krise i den psykosociale ligevægt, men når produktionsprocessen nu i massiv grad

involverer hjernen, er psykopatologien blevet et essentielt aspekt af økonomiens cykliske karakter.

Mængden af opmærksomhedstid, der står til rådighed for arbejdere, der er involverede i informationens cyklus, bliver konstant mindre: Disse er involverede i et stigende antal mentale opgaver, som optager ethvert fragment af deres opmærksomhedstid. For dem er der ikke længere tid til kærlighed, ømhed, affekt. De tager Viagra, fordi de ikke har tid til seksuelt forspil. De tager kokain for hele tiden at være opmærksomme og reaktive. De tager Prozac for at neutralisere fornemmelsen af ligegyldighed, der pludselig tømmer deres liv for enhver interesse. Opdelingen i celler har medført en art permanent besættelse af livets tid. Resultatet er en psykopatisk mutation af sociale relationer. Tegnene er åbenbare: Millioner af glas med psykofarmaka er solgt, en epidemi af opmærksomhedsforstyrrelser udbredes blandt børn og unge, det bliver normalt at bruge medicin som Ritalin i skolerne, og en epidemi af panik synes at spredes til alle kroge af det daglige liv.

Infosfæren og det sociale sind

Mediascape'et er mediesystemet i stadig udvikling, universet af sendere, der sender signaler til vores hjerner i utallige formater. Infosfæren er interfacet mellem mediernes system og sindet, der modtager dets signaler, den mentale økosfære, denne immaterielle sfære, hvor semiotiske strømme interagerer med de modtagne antenner i verdens sind. Sindet er universet af modtagere, der ikke naturligt lader sig begrænse til at modtage, men også udvikler, skaber og igangsætter nye udsendelsesprocesser og forårsager den stadige udvikling af *mediascape*'et.

Infosfærens udvikling i den videoelektroniske epoke og aktiveringen af stadigt mere komplekse netværk til distribution af information har ikke alene afstedkommet et spring i infosfærens magt og hastighed, men også i selve dens format. Hertil findes intet tilsvarende spring i Modtagelsens styrke og format.

Universet af modtagere, den samlede mængde af menneskelige hjerner, af virkelige mennesker af kød og blod, af skrøbelige og sandede organer, er ikke formateret ifølge de samme standarder som systemet af digitale transmissionsapparater. Paradigmet for operationen af Sendeapparaternes univers svarer ikke til paradigmet for operationen af Modtagernes univers. Denne asymmetri manifesterer sig ved forskellige patologiske effekter: Vedvarende henrettelse ved elektrisk stød, panik, overophidselse, hypermobilitet, opmærksomhedsforstyrrelser, ordblindhed, overvældende informationsmængder, mætning af de modtagende kredsløb.

Denne mætning stammer fra sand deformitet i formaterne. Formatet af transmissionsapparaternes univers har udviklet sig og multipliceret sin magt, mens formatet af modtagernes univers ikke har kunnet udvikle sig med tilsvarende hastighed af den simple grund, at det er baseret på et organisk fundament (den menneskelige hjerne-krop), der har et ganske andet udviklingstempo end maskiner.

Det der har manifesteret sig, kan defineres som en paradigmatisk uoverensstemmelse, en forskel mellem paradigmet, der former transmissionsapparaternes univers, og paradigmet, der former modtagernes univers. I en situation som denne bliver kommunikationen en asymmetrisk og forstyrret proces. Vi kan her tale om en uoverensstemmelse mellem et cyberrum i ubegrænset og konstant

ekspansion og en cybertid. Cyberrummet er et netværk, der indeholder maskinkomponenter såvel som organiske komponenter, hvis udviklingsevne kan accelereres i det uendelige. Cybertiden er derimod en i bund og grund erfaret virkelighed, knyttet til et organisk fundament (kroppen og den menneskelige hjerne), hvis udviklingstempo ikke kan accelereres ud over forholdsvis rigide naturlige grænser.

Lige siden Paul Virilio i 1977 skrev bogen *Vitesse et politique*, har han fastholdt, at hastighed er den afgørende faktor i moderne historie. Det er takket være hastigheden, sagde Virilio, at krige vindes, de militære såvel som de kommercielle. I mange af sine skrifter demonstrerer Virilio, hvordan bevægelsernes, transportens og motoriseringens hastighed har tilladt hære at vinde krige i løbet af det forgangne århundrede. Lige siden det blev muligt at erstatte objekter, varer og personer med tegn, med virtuelle og elektronisk overførbare fantasmer, er hastighedens grænser brudt sammen og har sluppet den mest imponerende accelerationsproces løs, som menneskets historie nogen sinde har set. På sin vis kan vi sige, at rummet ikke længere eksisterer, da informationen i ét nu kan krydse dets vidder, og begivenhederne kan overføres *real time* fra et sted til et andet på planeten, hvorved begivenhederne virtuelt bliver til fælles begivenheder. Men hvilke konsekvenser har denne acceleration for det menneskelige sind, den menneskelige krop? For at forstå det må vi betragte bevidsthedens udviklingsevne, den bevidste og sansende organismes evne til affektiv assimilering af tegn og begivenheder.

Informationsudvekslingernes acceleration har produceret (og fortsætter med at producere) en patologisk effekt i det individuelle menneske såvel som i det kollektive sind. De enkelte individer er ikke i stand til bevidst at bearbejde de enorme og stadig større

informationsmængder, der trænger ind i deres computere, i deres celler, i deres fjernsynsskærme, i deres elektroniske kalendre og deres hoveder. Og alligevel forekommer det uundværligt at følge, vide, evaluere, tilegne sig, bearbejde al denne information, hvis man vil være effektiv, konkurrencedygtig, en vinder. *Multitasking* – åbningen af opmærksomhedens hypertextuelle vinduer, overgangen fra én kontekst til en anden ved den samlede vurdering af processer – tenderer mod at deformere den sekventielle modalitet i sindets operation. Ifølge Christian Marazzi, der i forskellige bøger har beskæftiget sig med forholdet mellem økonomi, sprog og affektivitet, er den seneste generation af økonomiske operatører påvirket af en reel form for ordblindhed: en manglende evne til at læse en side fra begyndelsen til enden på en sekventiel måde, en manglende evne til koncentrere sig om et enkelt objekt i længere tid. Og ordblindheden breder sig i de kognitive og sociale adfærdsmønstre, indtil den umuliggør lineære strategier.

Visse (som Davenport og Beck i bogen *Attention economy*) taler om “opmærksomhedsøkonomi”. Men når en kognitiv evne bliver en del af den økonomiske diskurs, betyder det, at den er blevet en mangelfuld ressource. Vi mangler den nødvendige tid til at være opmærksomme på de informationsstrømme, vi er udsat for, og som skal vurderes, for at vi kan træffe beslutninger. Konsekvensen er umiddelbart synlig: De økonomiske og politiske beslutninger svarer ikke længere til en langsigtet strategisk rationalitet, men følger blot den umiddelbare interesse. Derudover har vi stadig mindre lyst til gratis at tilbyde vores opmærksomhed. Vi har ikke længere nok opmærksomhed til kærlighed, ømhed, naturen, nydelse eller medlidenhed. Vores opmærksomhed er stadig mere belejret, og derfor retter vi den kun mod karrieren, konkurrencen, den

økonomiske beslutningsproces. Og uanset hvad er vi ikke i stand til at følge med den hyperkomplekse digitale maskines vanvittige hastighed. Menneskene udfører i stadig stigende grad beslutninger, der træffes uden opmærksomhed.

Transmissionsapparaternes univers – eller cyberrummet – opererer nu med overmenneskelig hastighed og bliver dermed inkompatibelt med modtagernes univers – eller cybertid – som ikke kan operere hurtigere end tilladt af vore hjerners fysiske materie, vore kroppes langsomhed, behovet for kærtegn og affektivitet. Der åbnes altså en patogen rift, og mental lidelse breder sig, hvilket bevidnes af statistikkerne og frem for alt af vores daglige erfaringer. Og når sygdom breder sig, udbredes også medicinen. Den blomstrende psykofarmakologiske industri sætter årligt nye rekorder, mængden af Ritalin, Prozac, Zoloft og andre psykotroper, der sælges på apotekerne, stiger stødt. Sammen med øget fremmedgørelse, lidelse, desperation, skræk, begær efter ikke at eksistere, ikke hele tiden at skulle sammenlignes, at forsvinde, øges også lysten til at dræbe og at begå selvmord.

Da en acceleration af produktions- og kommunikationsrytmerne i de vestlige metropoler hen mod slutningen af 1970'erne blev udfoldet, så man også fremkomsten af en gigantisk epidemi af narkomani. Verden var trådt ud af sin menneskelige epoke for at træde ind i den maskinelle accelerations posthumane epoke: Mange sansende organismer af den menneskelige art begyndte at sniffe kokain – en substans, der tillader at accelerere den eksistentielle rytme med henblik på at forvandle sig selv til en maskine. Mange andre sansende organismer af den menneskelige art begyndte at skyde heroin ind i blodårene – en substans, der deaktiverer forholdet til den omgivende konstante hastighed. Pulverepidemien i 1970-80'erne

producerede en eksistentiel og kulturel ødelæggelse, hvis omkostninger endnu ikke er gjort op. Dernæst erstattedes de illegale stoffer af lovlige substanser, som den hvidkitlede farmaceutiske industri stiller til rådighed for sine ofre, hvormed antidepressivernes, de euforiserende og de humørregulerende stoffers epoke begyndte.

I dag viser psykopatien sig stadig klarere som en social og, mere præcist, socio-kommunikativ epidemi. Hvis du vil overleve, må du være konkurrencedygtig, og hvis du er konkurrencedygtig, må du være online, dvs. til stadighed modtage og bearbejde en enorm og endnu voksende mængde data. Dette fremprovokerer konstant stress af opmærksomheden, en reduktion af den tid, der står til rådighed for affektiviteten. Disse to uløseligt forbundne tendenser fremprovokerer en ødelæggende effekt på den individuelle psyke. Depression, panik, angst, ensomhed, eksistentiel fattigdom. Men disse individuelle symptomer lader sig ikke isolere for evigt, som psykopatologien hidtil har gjort det, og som den økonomiske magt ønsker det. Det er ikke muligt at sige: "Du er udrændt, tag du dig en ferie på Club Med, tag en pille, få det bedre, rend mig i røven, bliv indlagt på et psykiatrisk hospital, slå dig selv ihjel." Det er ikke længere muligt af den simple årsag, at det ikke længere drejer sig om et lille mindretal af gale eller en marginal mængde depressive. Det drejer sig om en stadig mere omfattende eksistentiel fattigdom, der i stadig stigende grad eksploderer i midten af det sociale system. Derudover er det nødvendigt at tage et afgørende faktum i betragtning: Så længe kapitalen havde brug for at suge fysisk energi ud af sine udbytter og sine slaver, kunne psykopatien forblive relativt marginal. Din psykiske lidelse betød ganske lidt for kapitalen, så længe du kun skulle skrue skrue i og håndtere en drejebænk. Du kunne være så trist som en ensom flue i en flaske, men din produktivitet faldt

kun lidt, for dine muskler fungerede endnu. I dag har kapitalen brug for mental energi, psykisk energi. Og netop denne er på vej direkte i helvede. Det er derfor, at psykopatien er i gang med at eksplodere midt på den sociale scene. Den økonomiske krise afhænger mestendels af udbredning af tristesse, af depression, panik, demotivation. Denne krise i *new economy* er i vid udstrækning fremprovokeret af en motivationskrise, af et fald i 1990'ernes kunstige eufori. Dette har medført et fald i investeringerne og til dels også i forbruget. Ulykken fungerer generelt som en forbrugsstimulans: Købet dulmer angsten midlertidigt, det er en modgift mod ensomheden, men kun til et vist punkt. Derefter bliver lidelsen en demotiverende faktor i forhold til nye indkøb. Kontrasterende strategier er altså blevet udviklet. Verdens herrer ønsker med sikkerhed ikke, at menneskeheden skal være lykkelig, for en lykkelig menneskehed lader sig ikke indfange af produktiviteten, af arbejdsdisciplinen eller af gigantsupermarkederne. Ikke desto mindre studeres teknikker, der kan gøre ulykken moderat og tålelig, for at udsætte eller forhindre den selvmorderiske eksplosion og tilskynde til forbrug.

Hvilke strategier vil den kollektive organisme følge for at unddrage sig denne ulykkens fabrik? Er en decelerationens og kompleksitetsreduktionens strategi mulig eller tænkelig? Jeg tror det ikke. I det menneskelige samfund kan potentialiteten ikke endegyldigt udelukkes, selv når den viser sig at være dødbringende for individet og formentlig også for hele arten. Potentialiteten reguleres og holdes under kontrol så længe som muligt, men den vil uvægerligt blive aktualiseret, som det skete (og vil ske igen) med atombomben. En mulig strategi er en opgradering af den menneskelige organisme, en maskinel tilpasning af kroppen og den menneskelige hjerne til infosfærens hyper-hastigheder. Det er strategien, der normalt defineres som

“post-human”. Endelig har vi en strategi for unddragelse, for distancering fra vortex, men det drejer sig om en strategi, som kun kan følges af små fællesskaber, der konstituerer sfærer for eksistentiel, økonomisk og informationel autonomi i forhold til verdensøkonomien.

Franco “Bifo” Berardi: “Skizo-økonomi“ oversat fra “Skizo-economia”, IN: Il sapiente, il mercante, il guerriero: dal rifiuto del lavoro all'emergere del cognitariato (Rom: Derive Approdi, 2004).

Oversat af Torsten Andreasen

Livet inden for og imod arbejde. Affektivt arbejde, feministisk kritik og post-fordistisk politik

Feministiske teoretikere har længe været interesserede i immaterielt og affektivt arbejde, selvom termene selv er af nyere oprindelse. Nutidige diskussioner af begreberne om immaterielt og affektivt arbejde kunne beriges af en bedre forståelse for deres herkomst. Denne artikel fokuserer hen mod sin afslutning på to banebrydende feministiske projekter: Den socialistiske feministiske indsats for at føje en kritisk redegørelse for reproduktivt arbejde til en marxistisk analyse af produktivt arbejde og Arlie Hochschilds tilføjelse af det emotionelle arbejde blandt 'pink collar' servicearbejdere til den kritiske analyse af 'white collar' immaterielt arbejde eksemplificeret af C.W. Mills. Ved at fokusere på disse feministiske interventioners respektive bidrag forstår man bedre specificiteten af det immaterielle arbejde og udfordringerne forbundet med dets teoretisering. De to traditioner er dog både lærerige, hvad angår disse analysers bedrifter og deres fejlslag. Ved at argumentere for, at begge disse kritiske strategier viser sig stadig mere uholdbare under

post-fordistiske produktionbetingelser, afsluttes artiklen med et kortfattet forsøg på at forestille sig betingelserne for en alternativ immanent strategi for kritisk/politisk intervention, der måske kan tjene til at åbne en anden synsvinkel og forberede et andet politisk svar på post-fordistiske arbejdsregimer.

Betydningen af disse to feministiske projekter ligger dog ikke kun i kvaliteten af deres analyser, men også i kraften af deres kritikker. De er altså fortsat værdifulde, ikke alene for hvordan de kortlægger disse udviklinger teoretisk, men for hvordan de konfronterer dem politisk. Jeg vil således være særligt opmærksom på deres bidrag til den politiserede kritiks projekt: kritiske evalueringer med politisk hensigt eller analyser med øje for mulige antagonistiske linjer. Socialistiske feminister anvendte f.eks. marxistisk politisk økonomi til at beskrive ulønnet reproduktivt arbejde, særligt hjemmets omsorgsarbejde, både som locus for udbytelse og som udgangspunkt for modstandsdygtige subjekter og mulige alternative synspunkter. Mills og Hochschild trak i stedet på udgaver af den marxistiske teori om fremmedgørelse for at få greb om kapitalens tiltagende afhængighed af immaterielle og særligt affektive arbejdsformer.

Som jeg ser det, fejler begge disse kritiske strategier i sidste ende. Men i sidste ende er deres fejlslag lige så lærerige som deres bedrifter. På trods af deres mange gennembrud er hver af tilgangene begrænset af sin tilflugt til et kritisk standpunkt og begreb om politisk modstand med rod i et udenfor – i en reproduktiv sfære adskilt fra den egentlige kapitalistiske produktion eller i en model af selvet forud for dets fremmedgørelse. Uanset om disse tilgange engang var tilstrækkelige viser en sådan afhængighed af et udenfor sig uholdbar under den post-fordistiske produktion og reproduktions betingelser.

Denne artikels første del vil kort gennemgå den socialistisk feministiske tradition, og den anden del vil i en noget længere diskussion behandle bidragene fra Mills og Hochschild. I den sidste del vil jeg begynde at overveje betingelserne for en alternativ teoretisk tilgang. Ved at trække på disse tidligere projekters indsigter såvel som deres blinde pletter vil jeg præsentere nogle særdeles foreløbige ideer om, hvordan man kunne angribe udviklingen af en immanent strategi for kritisk/politisk intervention, der måske kunne tilbyde en anden synsvinkel og udforme et anderledes politisk svar på post-fordistiske arbejdsregimer.

Socialistisk feminisme og udbygningen af husarbejde

For både at få bedre tag om begrebet immaterielt arbejde og for at opnå en dybere forståelse af udfordringerne, det stiller, tror jeg, det er nyttigt at vende tilbage til den anglo-amerikanske socialistisk feministiske tradition og særligt analyserne, der blev fremsat i perioden fra sidst i 1960'erne til begyndelsen af 1980'erne. Disse var nogle af de tidligste forsøg på at begribe det immaterielle arbejdes særpræg i en tid, der endnu var domineret af den materielle produktions paradigme. Som et projekt, der er dedikeret til at kortlægge kapitalistiske økonomier og kønsregimer fra både et marxistisk og et feministisk perspektiv, var traditionen fokuseret på at forstå, hvordan forskellige kønnede arbejdspraksisser både blev anvendt af og var forstyrrende for kapitalistiske produktionsforhold. Litteraturen var ganske bred og varieret. Jeg vil kun behandle to specifikke diskurser, én fra den tidlige del af perioden og en anden, der blev udviklet i de senere år. Disse er debatterne om husligt arbejde, der behandlede husligt arbejde i forhold til Marx' teori om udbygning, og socialistisk feministisk standpunktteori, der var mere interesseret i subjekter inden for og agenter potentielt aktionsklar mod

de kapitalistiske og patriarkalske systemer.¹ På sit højeste generalitetsniveau kan socialistisk feminisme i denne periode siges at have fokuseret på modsætningen mellem kapitalakkumulationsprocesser og social reproduktion. Selvom de antydede et mere ekspansivt begreb om reproduktion som arbejdet med at skabe og opretholde sociale former og samarbejds- og sociale forhold, nøjedes de typisk med en snævrere opfattelse svarerende til ulønnet husligt arbejde og omsorgsarbejde inden for hjemmets rum. De kæmpede med spørgsmålene om, hvordan man skulle forstå, bedømme og konfrontere forholdet mellem kapitalistisk produktion og huslig reproduktion. Denne anerkendelse af hjemmet som et rum for social reproduktion indebar den vigtige kamp for at udvide eksisterende opfattelser af arbejde. En af socialistisk feminismes største bedrifter i denne periode var at gentænke dominerende opfattelser af, hvad der regnes for arbejde, og tage sig af dets kønnede relationer på et tidspunkt, hvor arbejde typisk stadig blev betragtet som den lønnede produktion af materielle goder.

Men som bemærket tidligere er 1970'ernes socialistisk feministiske tradition ikke kun lærerig for sine successer, men også for sine fejlslag. Jeg mener, at det er særlig nyttigt at huske, hvor megen modstand denne feministiske udvidelse af arbejds- og produktionskategorierne mødte. Samlet under termen 'debatterne om husarbejde', er det tidligste af disse projekter særligt interessant på grund af nogle af de specifikke betingelser for kritikken og dens effekter. Selvom debatterne var ganske vidtrækkende, kom argumenterne over tid til at afhænge af spørgsmålet om, hvorvidt husarbejde bedst begribes som internt eller eksternt i forhold til den egentlige kapitalistiske produktion. Var det hjemlige domæne del af det kapitalistiske system eller en separat produktionsform? Var husarbejde

et tilfælde af 'uproduktivt' arbejde, der på grund af sin manglende produktion af merværdi ikke er central eller fundamental for kapitalen? Eller var det en form for 'produktivt' arbejde, der producerer merværdi enten indirekte eller direkte og således må opfattes som uadskillelig fra kapitalistisk produktion? Var det underkastet eller undtaget værdiens lov og dermed marginal eller uadskillelig i forhold til valoriseringsprocessen?² Debatten blev således groft sagt reduceret til to positioner: De mere uortodokse deltagere opfattede lønarbejde og husholdningsøkonomierne som mere sammenhængende og kæmpede for at udfordre det basale kort over kapitalistisk produktion, mens fortalernes for den mere ortodokse linje, der endte med at dominere debatten, insisterede på en form for distinktion mellem to systemer. Ved at trække på Marx' originale distinktion mellem produktivt og uproduktivt arbejde forsvarede de mere ortodokse forfattere en snæver opfattelse af kapitalistisk produktion, der var tæt knyttet til det industrielle paradigme.

I betragtning af denne i bund og grund fordistiske ramme for debatterne om husarbejde er det måske ikke overraskende, at der var en tendens på begge sider til at privilegere husarbejdets eksempel over affektive former for arbejde i hjemmet. En af de ting, der er så slående ved denne litteratur fra et nutidigt perspektiv, er tilmed, hvor sjældent omsorgsarbejdets specificiteter blev omtalt – en tendens, der måske kan tilskrives feminiseringen af arbejdet (og således dets status som 'skyggearbejde'), en ganske ortodoks form for marxismes fremtrædende position og den fordistiske forestillingsverdens hegemoni. Selv de mere uortodokse deltagere, der påpegede husarbejdets fundamentalt kapitalistiske karakter, havde tendens til at overse eller underbetone omsorgsarbejde. På den ene side anerkendte de, at arbejde ikke kun var en objektfremstillende aktivitet.

På den anden side havde de i denne periode en tendens til at fokusere på husarbejdets ligheder med sådant arbejde, muligvis for at understøtte argumentet om, at husarbejde og kvinderne, det var overladt til, udgjorde relevante objekter for en marxistisk analyse og subjekter for revolutionær politik. I det omfang husarbejde f.eks. kunne karakteriseres som produktionen af brugsværdi til forbrug, var det måske lettere at acceptere som arbejde. I denne kontekst var det uden tvivl sværere at begribe forholdet mellem omsorgs-praksiser og værdiproduktion.

Hen mod slutningen af 1970'erne var debatten om hjemmet løbet tør for energi på indenfor/udenfor-kontroversens sandbanke. Det der startede som en vidtfavnende udforskning af forholdet mellem kapitalisme og husligt arbejde, snævrede sig ind til gentagne opførsler af debatten om, hvorvidt huslige praksisser og forhold var en nødvendig bestanddel af kapitalistisk produktion, eller om de var relativt autonome i forhold hertil.³ Det mere ortodokse standpunkt, at husarbejde var adskilt fra og således del af et særskilt kredsløb uden for kapitalistisk produktion trådte frem som den dominerende linje. Reproduktivt arbejde inden for hjemmets sfære blev så enten henvist til et territorium uden for den egentlige kapitalistiske produktion eller måske inkluderet i den, men typisk i det omfang det kunne sammenlignes med eller direkte impliceres i industriel produktion. Dobbelt systemlogik baseret på en model af separate sfærer kom til at dominere ikke alene debattens specifikke termer, men også meget af den i perioden følgende socialistisk feministiske litteratur.

Socialistisk feministisk standpunktsteori og modstandens subjekter

I kontrast til de tidligere debatter om husarbejde fokuserede socialistisk feministisk standpunktsteori – og her koncentrerer jeg mig

om perioden omkring de sene 1970'ere og tidligere 1980'ere – sig ofte om omsorgsarbejde og bød dets forskelle fra industriel produktion velkommen som en potentiel kilde til alternative epistemologier og ontologier. Standpunktteori er netop af særlig relevans for vort formål her, både på grund af dens tidlige udforskninger af affektivt arbejde og for dens opmærksomhed på den mulige modstand, det kunne etablere. Mellem husholdets og økonomiens sfærer afstedkommer uoverensstemmelsen mellem kapitalakkumulationens og den sociale reproduktions krav forskellige adskillelser og konflikter, der kunne generere kritisk tænkning og politisk handling. Hvor litteraturen om husarbejde koncentrerede sig om kortlægning af udbytningens kønnede mønstre, fokuserede tidlig standpunktteorier mere på muligheden for, at revolutionære projekter kunne opstå ud af disse udbyttede praksisser og marginaliserede subjekt-positioner. Reproduktion, typisk sat lig med det hjemlige rum, er stedet, hvorfra feministiske politiske subjekter kunne konstitueres og alternative visioner kunne fremtænkes.⁴

Betingelserne for indenfor/udenfor-splittelsen optrådte anderledes i denne diskurs. Fra nutidens perspektiv udgjorde de uortodokse argumenter, der kæmpede for en mere radikal gentænkning af kapitalistisk produktion, så den kunne rumme den hjemlige sfære som et nødvendigt knudepunkt i værdiskabelsens kredsløb, de mest overbevisende bidrag inden for debatterne om husligt arbejde. Men i betragtning af debattens gængse rammesætning blev husligt arbejde på den anden side ofte betragtet som værende inden for kapitalen i det omfang, den lignede og dermed var sammenlignelig med lønnet arbejde inden for den industrielle modus. Standpunktteorier udforskede derimod forskellene mellem huslige arbejdspraksisser og accepterede omsorgsarbejdets andethed som mulig kritisk modvægt og rum for agens.

Dette reproduktive 'kvindearbejde', der er både nødvendigt for og marginaliseret af den kapitalistiske valoriseringsproces, blev præsenteret som en potentiel kilde for feministiske standpunkter: alternativ viden, modstandsdygtige subjektiviteter og feministiske kollektiviteter. Muligheden for alternativer befandt sig i praksisernes produktivitet, i en understregning af hvad vi gør, i stedet for hvad vi er. Ved at insistere på, at "produktionen af mennesker er ... kvalitativt forskellig fra produktionen af ting" hævder Hilary Rose, for bare at citere ét eksempel fra denne periode, at kvinders arbejde i husholdet indebærer en særlig form for emotionelt krævende omsorgsarbejde, kærlighedens arbejde (2004: 74). Hun udforsker derefter muligheden for en feministisk epistemologi, der integrerer de forskellige former for viden, der blev indsamlet fra håndens, hjernens og hjertets arbejder. "At bringe omsorgsarbejde og den viden, der stammer fra deltagelse i det, ind i analysen," påpeger Rose, "bliver afgørende for et foranderende program i lige grad inden for videnskab og inden for samfundet" (2004: 78).

Problemet er, at selvom omsorgsarbejde og dets potentielt subversive forskel skulle blive bragt frem i lyset, ville projektets bedrifter blive hindret af formodningen om, at modstand skal komme udefra og at det rumlige skel mellem produktion og reproduktion, ved hvilket dette udenfor var sikret. Selvom Rose anerkender lønnede former for affektivt arbejde, tenderer hun således ikke desto mindre til at antage, at hjertets affektive arbejde er det, der gør forskellen mellem reproduktivt og produktivt arbejde, og derved knytter distinktionen mellem materielt og immaterielt arbejde til et skel mellem sociale domæner. Det vil sige, at det affektive arbejdes specificitet blev sikret ved tilflugt til den samme logik om separate sfærer, der dominerede debatterne om husligt arbejde. Den forskel

i arbejdspraksisser og subjektiviteter, der måtte opstå på grundlag heraf, var af de separate sfærers logik på samme tid indplantet i en ganske strikt to-køns-model. Omend nødvendige, bliver kvinders arbejdspraksisser i det huslige domæne, reproduktionens domæne, derved ikke desto mindre præsenteret som fundamentalt forskellig fra mænds arbejdspraksisser i produktionens domæne. Ved at lade de separate sfærers logik fremstille en radikal forskel mellem mænds arbejde og kvinders arbejde, risikerede disse standpunkter, trods stærke metodologiske tilsagn om det modsatte, at replicere udifferentierede og naturaliserede kønsmodeller. Teorierne om revolutionær subjektivitet blev således hæmmet af sin afhængighed af en for perioden gængs kønsdualisme såvel som de homogeniseringer og reificeringer af kønsidentiteter, den kan muliggøre.

Den nutidige nytte af hver af disse ældre analyser bliver yderligere draget i tvivl af det karakteristiske ved post-fordistisk arbejde og produktion. For det første er skellet mellem produktivt og uproductivt arbejde, på hvilket påstandene om hvad der er indenfor og udenfor blev fremsat i debatterne om husligt arbejde, baseret på den industrielle produktions paradigme og den materielle vares model. Uanset om det nogensinde var tilstrækkeligt, særligt under den post-fordistiske produktions betingelser, producerer de selv samme praksisser, der ét sted ansås for uproductive, direkte værdi et andet sted, og således bliver denne simple distinktion mellem, hvad der er indenfor og udenfor den kapitalistiske valoriserings kredsløb stadig mere uholdbar (se f.eks. Negri, 1996: 157). For det andet er skellet mellem mænds og kvinders arbejde, på hvilket håbet for et feministisk standpunkt uden for kapitalen var baseret, ligeledes plaget af den stigende integration af det, der blev opfattet som adskilte produktions- og reproduktionssteder. Den videre udvikling af

post-tayloristiske og post-industrielle arbejdsprocesser slører f.eks. de adskilte sfærers model både med hensyn til sfærernes respektive produkter og deres forskellige arbejdsprocesser. Sammenblendingen af reproduktion og produktion er f.eks. synlig i måderne, hvorpå kommercielle varer fortsat erstatter hjemligt producerede varer og tjenester, og mange former for omsorgs- og husholdningsarbejde forvandles til feminiserede, racialiserede og globaliserede former for lønnet arbejde i servicesektoren. Derudover integrerer produktionsprocesser, særligt i servicesektoren, i stigende grad håndens, hjernens og hjertets arbejder, efterhånden som flere jobs kræver, at arbejdere anvender deres viden, affekt, samarbejds- og kommunikationsevner til at skabe ikke bare materielle, men i stigende grad immaterielle produkter (se f.eks. Hardt og Negri, 2004: 108). Produktion og reproduktion er således mere grundigt integrerede, både med hensyn til hvad der (re)produceres og hvordan det (re)produceres. Det, der måske engang kunne blive opfattet som et 'udenfor', er nu fuldstændigt 'indenfor'; social reproduktion kan ikke længere på nyttig vis identificeres med et særligt sted eller tænkes som en sfære afsondret fra kapitalens logikker.

Ej heller kan reproduktion identificeres med et særligt køn, selvom historien her er kompliceret. Mens kvinder fortsat har det primære ansvar for det privatiserede omsorgsarbejde og tenderer mod stadig at være relegeret til de kønnede beskæftigelsesnicher, som den hjemlige arbejdsdeling bidrager til at sikre, skærer det affektive arbejdes praksisser og formentlig de potentielle politiske subjekter, der kan konstitueres på dets grundlag, på tværs af de ældre binære delinger af både rum og køn. Kvinder og mænd engageres ganske vist stadig ofte i forskellige arbejdspraksisser, men disse forskelle kan ikke appliceres på et binært kønsskema, etableret med støtte

fra en model baseret på adskilte sfærer. Denne rekonfigurering af kønsordenen i post-fordistisk kontekst præsenterer arbejdets kønsdelings vedholdenhed i en situation, hvor de binære forhold i produktiv versus reproduktiv, lønnet versus ulønnet, og med dem 'mænds arbejde' versus 'kvinders arbejde', i stigende grad er utilstrækkelige. Under post-fordismens betingelser kræver det, Donna Haraway engang beskrev som "den paradoksale intensivering og erodering af kønnet selv" (1985: 87), mere komplicerede kortlægninger af kønsskellet inden for materielt og immaterielt arbejde.⁵

Mills og Hochschild: White collar og emotionelt arbejde

En af grundene til, at disse socialistisk feministiske analyser løb ind i en blindgyde, var deres manglende evne til i tilstrækkelig grad at registrere overgangen fra fordisme til post-fordisme. Ved at vende vores opmærksomhed fra de tidlige socialistisk feministiske traditioner mod en anden intellektuel tradition, repræsenteret af Mills' og Hochschilds banebrydende analyser af postindustrielt arbejde, vil vi bevæge os ud over denne specifikke begrænsning. Ved at bevæge os væk fra klassiske socialistisk feministiske tekster til disse bidrag til arbejdets sociologi skifter fokus fra fordisme til post-fordisme, fra ulønnet til lønnet arbejde, og fra kritikken af udbytning til fremmedgørelsens problem. Selvom de to tekster er sammenlignelige med hensyn til både analytisk orientering og kritisk apparat, muliggør Hochschilds fokus på det karakteristiske ved det emotionelle arbejde og opmærksomhed på dets kønnede aspekter nogle afgørende indsigter, hvad angår betydningen af immaterielle arbejdsformers opståen.⁶

I sin bog fra 1951 *White Collar*, præsenterer Mills en forudseende analyse af væsnet og betydningen af skiftet fra en industriel til en post-industrielt arbejdsorden, et teoretisk foretagende, der ifølge

Mills kun havde få vejledende fortilfælde eller anvendelige rettesnore. "Omridset af et nyt samfund er opstået omkring os," erklærer han, og *white collar* middelklassen – en klasse mellem eller hinsides både proletariatet og borgerskabet – "er et forsøg på at begribe disse nye udviklinger inden for sociale strukturer og den menneskelige karakter" (Mills, 1951: xx). Som Mills forklarer det, indebærer *white collar* arbejde – inklusive alt fra administration til undervisning, kontor- og salgsarbejde – at gøre brug af subjektiviteten i arbejde, der handler mindre om at manipulere ting og mere om at håndtere mennesker og symboler (1951: 65). Fra et nutidigt perspektiv er særligt Mills forståelse af det, han kalder "personlighedsmarkedet", hvor "medarbejderens personlige og selv intime kendetegn bringes ind i udvekslingens sfære," rammende (1951: 182). Denne handel med personlighed indebærer nye kriterier for ansættelse baseret på vurdering af personlighed frem for evner, et nyt ideal for succesfuld uddannelse til børn, et nyt indsatsområde for administrativ intervention og frem for alt en ny form for vareliggørelse af det arbejdende subjekt. Som Mills observerer, gør den hastige ekspansion af salgsaktiviteten til nye sociale rum og forhold på paradoksal vis dette udvidede marked "mere upersonligt og mere intimt" (1951: 161).

På mange måder tager Hochschild i 1983 fat, hvor Mills gav slip i 1951, selvom hun snævrer sit fokus ind fra det brede udsnit af immaterielt arbejde i *white collar* foretagender til *pink collar* arbejderes emotionelle arbejde, for hvilket stewardessen udgør et ikonisk eksempel. I forordet til *The Managed Heart* anerkender Hochschild sin gæld til Mills undersøgelse af, hvordan og med hvilke konsekvenser vi "sælger vores personlighed", mens hun samtidig noterer sig hans analyses utilstrækkeligheder (Hochschild, 1982: ix). Det emotionelle arbejdes kategori, der "fordrer, at man inducerer eller undetrykker

følelser med henblik på at opretholde den udadvendte mine, der producerer den rette sindstilstand hos andre” (1983: 7), ville ifølge Hochschild hjælpe med at fokusere på det, Mills analyse af personlighedsmarkedet havde tendens til at sløre. Det der mere præcist manglede, “var en fornemmelse for det aktive emotionelle arbejde involveret i salget” (Hochschild, 1983: ix). Selvom Mills “syntes at antage, at man for at sælge personlighed blot skulle have en” (1983: ix), gør Hochschilds analyse det klart, at dette ‘aktive emotionelle arbejde’ først og fremmest er en særlig evne, og dernæst er en praksis med egne væsentlige effekter.

For det første anerkender Hochschild i modsætning til Mills de specifikke evner, der kræves for emotionelt arbejde. Mens Mills fokuserede på udvekslingsforhold i ‘personlighedsmarkedet,’ flyttede Hochschilds kategori ‘emotionelt arbejde’ fokus til arbejdsprocessen selv. Sælgeren eller stewardessen f.eks. sælger ikke kun sin personlighed i bytte for løn, men udfører en særlig form for arbejde. Følelsesarbejde er tilmed ikke kun en form for arbejde, men et eksempel på socialt nødvendigt arbejde. Da Mills kun betragtede disse aktiviteter fra markedsudvekslingens perspektiv, fandt han intet værdifuldt i disse praksisser. Som Hochschild bemærker, er disse også del af den sociale reproduktions arbejde, der bidrager til opretholdelsen af samarbejds- og etiketteforhold. Ved at se gennem en feministisk linse anerkender Hochschild den strategiske administration af følelser med henblik på social effekt som en hverdagspraksis, der pga. sin traditionelle privatiserede og feminiserede rolle generelt ikke anerkendes eller værdsættes som arbejde. Særligt i den ‘private sfære’ eksisterer således indsatser, f.eks. husarbejde, for at bekræfte, udvide og fejre andres velvære og status (1983: 1659) som former for skyggearbejde (1983: 167). I det omfang følelsesudtryk

ikke alene er blevet feminiseret, men samtidig også naturaliseret – som et spontant udbrud snarere end en fremdyrket optræden – forbliver evnerne til deres succesfulde administration svære at begribe.

For det andet tilbyder Hochschild i modsætning til Mills en overbevisende analyse af de konstitutive effekter af immaterielt arbejde som 'aktivt' arbejde. Mills anerkendte f.eks. ikke 'salgspigens' veltrænede praksisser, som han reducerede til manipulationens generelle og nedsættende kategori: den rovdyrsgtige adfærd hos "de nye små Machiavellianere, der udfører deres behagelige håndværk for penge". (Mills, 1951: xvii). Derudover forstod han ikke til fulde arbejdsprocesserne som en subjektiveringsproces, for slet ikke at tale om det emotionelle arbejdes specifikke performativitet. Det der for Mills blot var produktion af hykleri i disse nye "korrupte tider" (1951: 161), anerkendes i Hochschilds redegørelse for dets dybe konstitutive effekter. Som Hochschild forklarer, drejer det sig ikke kun om den emotionelle arbejder, der *synes at være*, men også om hans eller hendes tilbliven og *kommen til at være*. Arbejdet kræver ikke kun brugen, men også produktionen af subjektivitet. Når f.eks. arbejderens emotionelle fremtræden således bliver en del af servicearbejdets ydelse, bliver det "tilsyneladende at 'elske arbejdet'" til en del af arbejdet. Men hvad mere er: "Faktisk at forsøge at elske det, at glæde sig over kunderne, hjælper arbejderens indsats" (Hochschild, 1983: 6). Som arbejde, der nemlig "kræver en koordinering af sind og følelse og ... sommetider trækker på en kilde i selvet, som vi ærer som noget dybt og væsentligt i vores individualitet" (Hochschild, 1983: 7), er dets effekt ikke engang begrænset til det, vi gør, eller det, vi tænker, til kroppens helbred og energier eller sindets tanker. Det rækker ind i subjektets affektive liv, ind i personlighedens stof.⁷ I Hochschilds sprogbrug indebærer det ikke kun 'overfladehandling', men 'dybdehandling', praksisser der har

en transformativ effekt på den udførende. Spørgsmålet, der baner vejen for Hochschilds undersøgelse, og som forbliver af afgørende vigtighed i dag, er hvad der sker med individer og sociale relationer, når dybdehandlingens teknikker tæmmes af og til fordel for kapitalen.⁸

Køn er altså produceret og produktivt, når personligheden sættes i arbejde. Som Hochschild pointerer, er personligheder kønnede, og det er en del af deres værdi for arbejdsgivere. Selvom Mills rapporterede, at kvinder udgjorde 41 % af *white collar*-ansatte i 1940 (1951: 74-75), syntes han ikke at begribe betydningen heraf med hensyn til det postindustrielle lønarbejdes tiltagende kønnethed. Med det sagt, er det ikke tilfældet, at Mills ignorerede køn og afstod fra kønnet retorik. Han appellerer nemlig til en forrådt maskulinitet for at styrke sin kritik af en *white collar* 'Lille Mand'. Han trækker på et nostalgisk ideal om maskulin autoritet for at understrege realiteterne i den nye arbejders magtesløshed og underkastelse. Ved at trække på kastrationsmetaforer karakteriseres en *white collar* fortrop i skarp kontrast til et billede af det heroiske proletariat som "politiske eunukker ... uden potens og uden entusiasme for det bydende nødvendige politiske sammenstød" (1951: xviii). I det omfang han anerkender et skift i arbejdets tiltagende kønnethed, repræsenterer han det som et spørgsmål om af-kønnethed i stedet for gen-kønnethed. Som Hochschild så effektivt dokumenterer bliver arbejdernes køn – feminiserede stewardesser og maskuliniserede inkassatorer i hendes undersøgelse – ikke så meget kompromitteret, som det bliver formet og sat i arbejde.

Fremmedgørelsen af immaterielt arbejde

På trods af deres forskellige analyser, anvender Mills og Hochschild meget overensstemmende kritiske strategier, idet de begge

henholder sig til en marxistisk analyse af fremmedgjort arbejde for at etablere proportionerne omkring disse nye former for kognitivt, kommunikativt og affektivt arbejde. De udvider hver især Marx' velkendte kritik af industriel fabriksproduktion, der fremmedgør arbejdere fra produktet, processen, selvet og andre, til at rumme nye former for relativt vellønnet og velanset arbejde. "De fremmedgørende betingelser for moderne arbejde," observerer Mills, "inkluderer nu de løst ansatte såvel som lønarbejderne" (1951: 227). Som Hochschild forklarer det, findes der med både manuelle og emotionelle former for arbejde en lighed i de mulige omkostninger ved at udføre arbejdet: Arbejderen kan blive fremmedgjort fra et aspekt af selvet – enten kroppen eller sjælens randområder – der bruges til at udføre arbejdet (1983: 7). Sammen etablerer de et meget overbevisende argument for, at kritikken af fremmedgjort arbejde kan sammenlignes med det industrielle arbejdes erfaring, men arbejde, der fordrer anvendelsen og tilpasningen af 'personlighed' truer med at bringe "selvet og social fremmedgjorthed til eksplicitte ekstremer" (Mills, 1951: 225). Hochschild fokuserer også på potentialet for selvet og det sociale fremmedgørelse: Konsekvenserne for individets fornemmelse af selvet og kvaliteten af sociale interaktioner, når "arbejderes psykologiske kunster" (1983: 185) underkastes værdiens lov og dermed også ordrens diktater og den tvungne standardisering. "Fremmedgørelse fra optræden, fra følelser, og fra hvad følelser kan fortælle os, er ikke bare de fås erhvervsrisiko," bemærker hun. Den har snarere "klart etableret sig i kulturen som permanent tænkelig" (1983: 189). Med den øgede gensidige gennemtrængning af produktion og udveksling, af at lave, servere og sælge, blandes problemerne omkring selv-fremmedgørelse og social kynisme sammen. "Mænd [sic] er fremmedgjort fra hinanden efterhånden som de hver især i skjul prøver at forvandle den anden til instrument,

og før eller siden sluttet ringen: Man gør sig selv til instrument og bliver også fremmedgjort fra det” (Mills, 1951: 188).

Endnu en gang viser Hochschilds tilgang sig dog mere betimelig. Mills anvender kritikken af fremmedgjort arbejde til at lave et argument, der ligger meget tæt på en af påstandende, Marx fremsatte, nemlig at arbejdets problem er, at det involverer for få af vores evner og kreative færdigheder. I betragtning af “den potentielt kreative bestræbelses kedsomhed og frustration” er vi overladt til at finde mening i fritidsaktiviteter (Mills, 1951: 236). “Hver dag sælger mænd små stykker af sig selv i forsøget på at købe dem tilbage hver nat og weekend i ‘morskabens’ mønt” (1951: 237). Dette fokus på problemet med arbejde, som ikke involverede *nok* af selvet, var også en version af kritikken af fremmedgørelse, der fandt vej ind i 1970’ernes folkelige offentlige diskurs i USA. Administrationens nye former, der i hvert fald i 1980’erne blev præsenteret som helbredende, – dem, der lovede at fremstille arbejdskulturer, som ville afføde større indsats, inspirere loyalitet og belønne kreativt initiativ – afstedkommer helt nye problemer. Skrivende inden for en mere udviklet serviceøkonomi så Hochschild hvad Mills endnu ikke kunne begribe: Når det, arbejderne tilbyder til salg og bestilling, er “et smil, en stemning, en følelse eller et forhold” (Hochschild, 1983: 198), er det måske ikke fordi arbejdet kræver for lidt, men for meget af selvet. Altså bliver vi nødt til at undersøge måderne, hvorpå arbejde således ikke blot overlader os til ikke-arbejdsrelaterede sysler, men føres af subjekterne ind i ikke-arbejdets temporaliteter, subjektiviteter og socialiteter. Snarere end udelukkende at fokusere på den velkendte kritik af markedets kolonisering af livet – gennem f.eks. kritikker af forbrugskultur – omfatter Hochschilds analyse også arbejdets kolonisering af livet.

På et punkt viser kritikken af fremmedgørelsen sig dog problematisk. Begge forfattere er ganske klar over de typiske begrænsninger i teorien om fremmedgjort arbejde, som den blev udviklet i humanistisk marxisme: kritikkenes tilknytning til et nostalgisk ideal om præ-industrielt håndværksmæssigt arbejde og til en essentialistisk arbejdsontologi. Mistroiske som de måske er over for disse troper, vil jeg alligevel hævde, at de anvender dem eller varianter af dem som standarder til afmåling af arbejdets fremmedgørelse i den nærværende kontekst. Ligesom i tilfældet med standpunktteoretikerne, der funderede deres kritiske analyser i et reproduktivt udenfor, finder vi disse forfattere afhængige af et udenfor – i dette tilfælde både en sfære uden fremmedgjort arbejde og en model af selvet forud for dets fremmedførelse – til at animere deres kritikker.

Det første af disse traditionelle fikspunkter i kritikken af fremmedgørelsen var, hvad Mills beskrev som håndværkets ideal (1951: 220), en standard for hvad arbejde burde være og betyde, og imod hvilken de nye former for immaterielt arbejde kunne bedømmes. Selvom Mills pligtskyldigt udfører øvelsen med at måle betingelserne for postindustrielt *white collar* arbejde mod et i bund og grund præ-industrielt ideal om håndværksproduktion, nærer han ingen illusioner om dets samtidige resonans. Han ved, at eftersom arbejderne selv ikke har nogen erindring om 'arbejdets verden', imod hvilken nutiden vurderes, har kritikken kun ringe praktisk betydning for det 20. århundredes arbejdsstyrke. "Kun historikerens psykologiske forestillingsevne gør det muligt at afskrive sådanne sammenligninger, som om de var af psykologisk betydning" (1951: 228). Så selvom afstanden mellem dette ofte citerede ideal om ikke fremmedgjort arbejde og arbejdets nutidige virkelighed er vokset, er den klassiske

kritik af fremmedgjort arbejde med rod i et historisk udenfor, der ikke længere huskes, blevet drænet for politisk relevans.⁹

Hochschild derimod ser ikke bagud efter et ideal med kritisk vægt. Hun finder i stedet et standpunkt, hvorfra hun kan evaluere betingelserne for emotionelt arbejde i den private sfære, i praksisser, subjektiviteter og forhold, som ifølge hende ikke på samme måde eller i samme grad er underkastet den kapitalistiske valoriserings skrappe dom. Denne distinktion mellem offentlig og privat var aldeles central for Marx' oprindelige kritik. Sammenblandingen af privat og offentlig – at føle sig hjemme når ikke på arbejde, og ikke hjemme når på arbejde – blev af Marx præsenteret som et af de mest slående symptomer på arbejdets fremmedgørelse.¹⁰ Mills gentager denne analyse ganske trofast i sin redegørelse for den 'store splitelse' mellem liv og arbejde. Vores utilfredshed med arbejde, hævder Mills, driver os til at over-investere i fritidssysler og forbrugspraksisser. Hochschilds analyse derimod afhænger samtidig af og forstyrrer nyttigt denne distinktion mellem privat og offentligt. På den ene side træner hun sin kritiske opmærksomhed på 'transmutationen' af et privat til et offentligt emotionelt system og forholder sig til, hvad der sker, når "følelsesarbejde, følelsesregler og social udveksling er flyttet fra det private til det offentlige domæne, hvor de behandles, standardiseres og underkastes hierarkisk kontrol" (1983: 153).¹¹ På den anden side undergraver hun faktisk også den selv samme distinktion mellem sociale sfærer, som hendes kritik er afhængig af. Hochschild kritiserer altså det, der sker, når den private administration af følelser konstrueres i den offentlige sfære med henblik på profit, samtidig med at hun anerkender, at dette private følelsesdomæne på lignende vis er underkastet påtvungne standardiserede følelsesregler, instrumentaliseringen af affekt og

ulighederne i emotionel udveksling. Forskellene mellem de private og de offentlige former for emotionelt arbejde – påstanden f.eks. at vi i det private liv har friheden til at forhandle emotionelle udvekslingsforhold, som vi ofte er tvunget til at acceptere i arbejdets offentlige domæne (1983: 85) – forstyrres af hendes egne kløgtige observationer om den sociale administration og kønnede hierarkier af såkaldte private forhold. Det private domæne tjener således som et alternativ til det kapitalistiske marked samtidig med, at der stilles spørgsmålstegn ved dets distinktion fra selv samme marked.

Kritikken af fremmedgjort arbejde er traditionelt også bundet op på et andet udenfor, ikke kun et specifikt ideal for ikke fremmedgjort arbejde, men en særlig model for det arbejdende selv, i forhold til hvilken vi er fremmedgjort, og som vi skulle vende tilbage til. Begge forfattere stiller sig tvivlende over for denne tilgangs essentialisme. Mills afviser at fundere sin analyse i “det metafysiske synspunkt, at menneskets selv på mest afgørende vis finder udtryk i arbejdsaktivitet” (1951: 225) og Hochschild undgår at knytte sin kritik til følelsernes autenticitet, mens hun insisterer på, at de aldrig er uafhængige af administrative handlinger og derfor altid allerede er sociale (1983: 17-18). Men på trods af disse betænkeligheder og denne var-somhed gælder det ikke desto mindre, at kritikken af fremmedgørelsen fungerer med henvisning til et givet selv, i forhold til hvilket vores fremmedgørelse udgør en overbevisende krise. Mills hævder, at man kan forfølge kritikken uden at ty til arbejdets metafysik, men tenderer alligevel til i stedet at henvise til det liberale individs ontologi for at animere sin kritik af den ‘Lille Mands’ skæbne. Man finder også endnu en gang en spænding i hjertet af Hochschilds analyse: Hun insisterer på den sociale konstruktion og følelsernes plasticitet, mens hun også præsenterer dem som fundamentale for

selvet, således at deres fremmedgørelse er et problem. Hendes strategi med at placere referencer til det 'rigtige', 'sande' og 'autentiske' selv i anførselstegn tjener på paradoksal vis til at problematisere – omend på meget nyttige måder – den essentialisme, som hendes analyse trods alt afhænger af. Hendes argument er med andre ord animeret af et ideal om det 'ikke-administrerede hjerte' – associeret enten med en adskilt privat verden af emotionel praksis og kontakt eller med det, man kan opleve som ens 'sande' selv – hvis mulighed det samtidig fornægter. Både Milles og Hochschild anerkender således begrænsningerne af kritiske strategier, der hviler på nostalgiske idealer om arbejde og essentialistiske modeller af selvet, men reproducerer dem alligevel i sidste ende.

Liv, arbejde og den immanente kritiks logikker

Disse udgravninger af de to traditioner har vundet nogle vigtige indsigter og afsløret nogle afgørende problemer. Ved først at vende mig mod deres mange holdbare bidrag, ville jeg nævne socialistisk feminismes understregning af modsætningen mellem akkumulering og social reproduktion, både i dens funktionelle moment som realisering og opretholdelse af udbytningen af arbejde og i dens potentielle dysfunktion som antagonistisk rum. Fra gennemgangen af Mills' og Hochschilds behandlinger af *white collar* og *pink collar* arbejde finder jeg i dag særligt deres fokus på disse arbejdsformers konsekvenser for subjektiviteten relevante. Hochschilds analyse af de konstitutive effekter af affektivt arbejde og arbejdets koloniseringen af livet er særligt vigtig, forekommer det mig, for nutidens projekt med at kortlægge og anfægte organiseringen af immaterielt/affektivt arbejde. Og endelig minder både Hochschild og den socialistisk feministiske tradition os om behovet for at behandle det affektive arbejdes pågående kønsliggørelse, både i dets lønnede og ulønnede tilfælde.

Dog viser disse ældre kritikker af reproduktivt og emotionelt arbejde sig på trods af deres mange bidrag begrænsede som vejvisere for fremtidige interventioner. Ved at basere deres analyser på de adskilte sfæres og det fremmedgjorte arbejdes respektive logikker afhænger de begge af et kritisk standpunkt placeret i et udenfor: i et sted adskilt fra selve kapitalismen eller i en model af selvet forud for dets fremmedgørelse, dvs. i en form for rumlig eller ontologisk eksterioritetsposition.

Men som jeg bemærkede tidligere, kan man lære ligeså meget af disse kritiske strategiers svagheder som af deres styrker. Den vigtigste lektie, man kan lære af denne genealogiske øvelse, er måske en klarere anerkendelse af vores nuværende vanskelige situation. Når først de separate sfæres model er gjort endegyldigt uholdbar, er problemet nu, hvordan man kan udvikle politik i fraværet af en position udenfor. Kunne man udvikle andre udgaver af disse kritiske strategier, der ikke afhænger af en eksistenssfære eller en model for subjektet uden for kapitalen? Hvordan kunne man tænke betingelserne for en immanent kritik af og modstand mod den post-fordistiske organisation af arbejdet? Hvis, som Hardt og Negri hævder, det "ikke længere er muligt at identificere et tegn, et subjekt, en værdi eller en praksis som 'udenfor'" (2000: 385), på hvilken grund kan man da etablere et kritisk standpunkt? På hvilken måde kan man fremføre en teori om agens uden at anvende en model om subjektet, som det påstås engang at have været, og som nu befinder sig hinsides kapitalens rækkevidde? Med Judith Butlers ord: "Er der en måde, hvorpå man kan affirmere delagtighed som grundlag for politisk agens og stadig insistere på, at politisk agens kan gøre mere end at gentage underkastelsens vilkår?" (1997: 29-30). Endelig er der det evindelige feministiske problem om, hvordan

man synliggør og anfægter arbejdets kønsdeling i forhold til konstruktionen af subjektiviteter og hierarkier uden at reproducere naturaliserede kønsdualistiske modeller og uden at være afhængig af velkendte udgaver af identitetspolitik.

Den socialistiske feminismes insisterende fokus på antagonismer genereret i krydsfeltet mellem kapitalakkumulation og social reproduktion kan stadig fungere som et overbevisende udgangspunkt.¹² De nogle gange konkurrerende krav om at skabe merværdi og opretholde de sociale forhold, den afhænger af, giver anledning til en række problemer, hvis analyse kan give vigtig kritisk modvægt. Denne problematik har f.eks. tjent som ramme for presserende spørgsmål vedrørende praksissers relative værdi inklusive særligt undervurdering af både lønnede og ulønnede omsorgspraksisser i forhold til arven fra deres kønsliggørelse og racialisering. Men i det øjeblik det "sociale liv selv bliver til en produktiv maskine" (Hardt og Negri, 2004: 148), må betingelserne for dette skel og dets konflikter gøres mere komplekse, end man engang forestillede sig. I sammenhænge hvor reproduktionen ikke længere lader sig identificere med et særligt rum og et distinkt sæt praksisser og bliver sammenfaldende med produktionen, er der et behov for nye måder at begribe antagonisme og at opnå kritisk fodfæste på.

Lad mig foreslå – om end kun i kort og spekulativ form – en skitse af sådan en alternativ strategi. Hvad hvis det ældre skel mellem reproduktion og produktion blev erstattet med skellet mellem liv og arbejde? Hvordan kunne denne anderledes kortlægning af de kapitalistiske relationers og antagonistiske linjers terræn hjælpe med at ændre betingelserne for politisk analyse? Der forekommer mig at være visse potentielle fordele ved sådan en struktur. For det første

har livet sammenlignet med reproduktionens kategori fordelen at være et mere rummeligt begreb. Som en mere omfattende kategori risikerer det ikke at indhegne det sociale livs konstitutive praksisser på husholdets område, eller endnu mere snævert sætte dem lig med familiens institution. Den politiske kamp, der stiller livet op mod arbejdet, bliver ikke helt så nemt sat lig med og reduceret til et projekt om revaluering af familiens private verden og forsvar for dens traditionelle værdier.

Men endnu vigtigere for nærværende diskussion undrer jeg mig over, om den kritiske skelnen mellem liv og arbejde måske bedre kan registrere en af de vigtigste indsigter fra Mills og særligt Hochschilds analyser af arbejdet og konstruktionen af subjektiviteter. Anerkender vi først, at arbejde producerer subjekter, drages dets afgrænsning i tvivl. Ikke alene kan arbejde og liv ikke begrænses til særlige rum, fra subjektivitetsproduktionens perspektiv er arbejde og liv grundlæggende sammenblandede. De via arbejdet formede subjektiviteter forbliver ikke ved arbejdet, men bebor alle ikke-arbejdets rum og tider og vice-versa. Hvem man bliver under arbejdet og i livet, er gensidigt konstitutive. Der er ingen position udenfor i den forstand. Arbejdet er tydeligt en del af livet og livet del af arbejdet.

Dette betyder dog ikke, at arbejde og liv er uskelnelige. Arbejdets og livets sprog bruges faktisk også til at etablere betingelserne for en konflikt mellem dem. Overvej observationen at nogen, der arbejder, skulle 'få sig et liv'. Hvilken skelnen og antagonisme mellem arbejde og liv henvises der til i dette udtryk? Det handler ikke nødvendigvis om at få noget, man ikke har. Man har formodentlig allerede et liv. Ej heller handler det nødvendigvis om at indgå i andre praksisser. Hvis f.eks. ens arbejde indebærer udøvelsen af affektivt arbejde til at

konstruere sociale forhold med klienter eller kunder, og dette også er, hvad man har lyst til at gøre i sin ikke-arbejdstid med familie og venner, betyder at få et liv ikke at være i stand til gøre det, man ikke kan gøre på arbejde. Det ser snarere ud, som om sådanne populære opfattelser af antagonisme primært henviser til en livskvalitet, man ønsker at opnå eller udvide. Hvad hvis denne velkendte afgrænsning kunne gøres til grundlag for et politisk projekt? Kunne dette begreb om et liv, som man måske ville få sig, og som er forskelligt fra og i strid med arbejdet, udvides på en måde, der peger i retning af et frigørende projekt, ét der stræber efter lighed og autonomi i stedet for hierarki og befaling? I det omfang det kunne tjene som et immanent kritisk standpunkt, ville livet straks blive fuldt impliceret i, men ikke desto mindre potentielt i modstrid med rum, forhold og temporaliteter, der nu domineres af arbejde.¹⁵ Dette kritiske standpunkt og politiske projekt kræver således ikke opdagelsen af et rum eller forsvaret af en subjektivitet, der befinder sig udenfor, men kampen for en anden erfaringskvalitet.

Spørgsmålet forbliver dog, hvordan arbejdets kønnede organisering registreres og udfordres inden for denne horisont. Skellet produktion/reproduktion var designet til at skabe opmærksomhed omkring det kønnede skel mellem lønnet og ulønnet servicearbejde, omend ikke altid i termer, der kunne undslippe ligestilling af reproduktion med den hjemlige sfære og 'kvinders arbejde'. For at dette alternativ skal kunne tjene et feministisk projekt, må kønhierarkierne og arbejdedelingerne inden for både arbejde og liv gøres synlige og blive anfægtet. Termerne selv er ikke i stand til at sikre et feministisk indhold i undersøgelser foretaget ved deres anvendelse. Men måske kunne skellet mellem liv og arbejde udføres med henblik på vigtige spørgsmål, f.eks. om status og organisering – inklusive kønsskellet

– af ulønnet hus- og omsorgspraksisser: Hvor kunne man i dette tilfælde drage grænsen mellem hvad, der er arbejde, og hvad, der er liv? Hvad, der tæller som arbejde og liv såvel som grænsen mellem dem, er ikke givet på forhånd. Det er snarere et spørgsmål om politisk bestemmelse og, skal jeg tilføje, vigtige fokuspunkter for feministiske kampe. Med det sagt forekommer det mig, at med den fortsatte integration af kvinder i lønarbejde under postfordismen og genprivatiseringen af husarbejde under neoliberalismen, er projektet at synliggøre og anfægte køns-, race og internationale skel inden for inden for husarbejde nu langt sværere (se B. Young, 2001).

For at vende tilbage til arven fra Mills og Hochschilds bidrag mener jeg, at deres analyser af de immaterielle arbejdsmarkeder og arbejdsprocessernes indflydelse på individer og samfund antyder den fortsatte vigtighed af et kritisk standpunkt funderet på en subjektivitetsdiskurs og i forhold til en idé om en alternativ subjektmodel. Udviklingen af affektive arbejdsformer nutildags gør kun disse kritiske undersøgelser af konsekvenserne af hvem, vi bliver som emotionelle arbejdere i det 'store salgslokale', mere presserende. Når vi først har anerkendt det affektive arbejdes konstitutive kraft, når det først er subjektivitet, der ansættes og administreres, og arbejdet “[forvandler] præskriptionen og definitionen af opgaver [...] til en præskription af subjektiviteter” (Lazzarato, 1996: 135), da bliver spørgsmål om, hvordan den reguleres mere afgørende. Det forekommer mig, at problemet angår, hvordan man retter kritisk opmærksomhed mod arbejde som subjektiverende mekanisme uden fremmedgørelsens konceptuelle apparat og skellet mellem eksistens og essens, som det ufravigeligt afhænger af. Hvordan kan man formulere en kritisk vurdering af det, vi er i færd med at blive i og gennem arbejde, uden afhængighed af en given model for, hvad vi egentlig er?

Én metode ville være ikke at fundere det kritiske standpunkt vedrørende subjektivitet på det sande eller essentielle selv, men på et potentielt selv. Hvad hvis denne alternative subjektivitetsmodel, fra hvis perspektiv eksisterende modeller kan vurderes kritisk, kunne tænkes ikke i termer om allerede eksisterende subjektiviteter, men i termer om dem, der måske kunne komme til at være? Når først tidshorizonten for en mulig fremtid erstatter en eksisterende praksisfære eller identitetsmodells rumlige grænser, kunne standarden, ud fra hvilken nutiden bedømmes, udvides til visioner for, hvad vi måske vil, snarere end et forsvar for, hvad vi allerede har, ved og er. Det arbejdende selv kunne således bedømmes i forhold til et selv, man måske kunne ønske at blive, og både arbejds- og ikke-arbejdstid kunne vurderes i forhold til muligheden for at blive noget andet. Hvad hvis kritikken, der længe blev udviklet omkring fremmedgørelsens logik, blev genkodet, så den ikke længere drejede sig om et selv, der skal reddes eller genvindes, men et der skal opfindes?

Endnu en gang er der dog spørgsmålet om, hvad der ville ske med køn, hvis analysens diskursive ramme skulle ændre sig på denne måde. Så længe arbejde betegnes og deles af køn, må kritikken af arbejde som subjektiverende modus være et feministisk projekt. Det denne fremgangsmåde betvivler, er dog tilstrækkeligheden af kønsidentitet som basis for politiske udsagn og politiske rekrutteringsmidler. Mange har særligt med hensyn til seksualitet og race bemærket problemerne med de modeller for feministisk identitetspolitik, der risikerer at styrke eksklusive og normative kønsmodeller. Men hvad hvis feministiske politiske analyser og projekter ikke var begrænset til påstande om, hvem vi er som kvinder eller som mænd eller selv de af vore handlinger producerede identiteter, men snarere lægger vægt på kollektivt forestillede visioner for, hvad vi

ønsker at være eller at gøre? Konfrontationen mellem den pågående kønsliggørelse af arbejdet og dets subjekter ville således mere være et spørgsmål om at udtrykke feministisk politisk begær end at gentage kønsidentiteter.¹⁴

Snarere end et sandt selv versus dets fremmedgjorte form, eller en reproduktiv praksissfære adskilt fra en egentlig kapitalist produktions sfære, kunne en alternativ kritisk strategi således hvile på skellet mellem liv og arbejde og en vision for, hvad subjekter i indbyrdes forhold kunne blive i kontrast til det, de er. Disse ville kort sagt være kritiske standpunkter, der ikke er baseret på separate praksissfærer, men på muligheden for forskellige livskvaliteter. Ikke i en påstand om hvem vi er, men snarere i en vision for, hvem vi måske ønsker at blive. Ikke i en essens, men i en logik for politisk begær immanent i eksistensen. Disse biopolitiske standpunkter kunne således være i stand til at føre os mod mere lovende former for kritisk indsigt og etablere horisonten for mere overbevisende politiske svar til organiseringen af arbejde under postfordismen.

Kathi Weeks: "Livet inden for og imod arbejde: Affektivt arbejde, feministisk kritik og post-fordistisk politik" oversat fra "Life Within and Against Work: Affective Labor, Feminist Critique, and Post-Fordist Politics", IN: ephemera, theory & politics in organization, vol. 7, nr. 1, 2007.

Oversat af Torsten Andreasen

Litteraturliste

- Bakker, I. & S. Gill. (red.). 2004. *Power, Production, and Social Reproduction: Human in/security in the Global Political Economy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Brown, Wendy. 1995. *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton: Princeton University Press.
- Butler, Judith. 1997. *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford: Stanford University Press.
- Dalla Costa, M. & Selma James. 1972. *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling Wall Press.
- Glenn, E.N. 1985. "Racial Ethnic Women's Labor: The Intersection of Race, Gender and Class Oppression". IN *Review of Radical Political Economics*, vol. 17, nr. 3, pp. 86-108.
- Haraway, Donna. 1985. "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s". IN *Socialist Review*, nr. 80, pp. 65-108.
- Harding, Sandra (red.). 2004. *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York: Routledge.
- Hardt, Michael & Antonio Negri. 2000. *Empire*. Boston: Harvard University Press.
- Hardt, Michael & Antonio Negri. 2004. *Multitude*. New York: Penguin.
- Hartsock, Nancy. 1998. "The Feminist Standpoint Revisited". IN *Nancy Hartsock. The Feminist Standpoint Revisited and Other Essays*. Boulder: Westview Press.
- Hochschild, Arlie R. 1983. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Lazzarato, Maurizio. 1996. "Immaterial Labor". IN Paolo Virno & Michael Hardt (red.). *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 133-147.
- Malos, Ellen (red.). 1995. *The Politics of Housework*, Revised Edition. Cheltenham: New Clarion Press.
- Marx, Karl. 1965. "Fremmedgjort Arbejde". IN *Tiden - Verden Rundt*, nr. 2 1965, pp. 54-63. <http://www.marxists.org/dansk/marx/44-okfil/1-frmarb.htm>
- Mills, C.W. 1951. *White Collar: The American Middle Classes*. New York: Oxford University Press.
- Negri, Antonio. 1996. "Twenty Theses on Marx: Interpretation of the Class Situation Today". IN S. Makdissi, C. Casarino and R. Karl (red.). *Marxism Beyond Marxism*. New York: Routledge, pp. 149-180.
- Rose, H. 2004. "Hand, Brain, and Heart: A Feminist Epistemology for the Natural Sciences". IN Sandra Harding (red.). *The Feminist Standpoint Theory Reader*. New York: Routledge, pp. 67-80.
- Sargent, Lydia. (red.) (1981) *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston: South End Press
- Young, Brigitte. 2001. "Globalization and Gender: A European Perspective". IN R.M. Kelly, J.H. Bayes, M.W. Hawkesworth and B. Young (red.). *Gender, Globalization, and Democratization*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, pp. 27-47.
- Young, Iris. 1981. "Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of Dual Systems Theory". IN L. Sargent (red.). *Women and Revolution*. Boston: South End Press, pp. 43-69.

Noter

- 1 En tredje diskurs, socialistisk feministisk systemteori, der koncentrerede sig om kortlægning af forholdet mellem kapitalismens og patriarkiets systemer, dominerede stort set perioden mellem debatterne om husligt arbejde og den tidlige udvikling af socialistisk feministisk standpunktteori. For eksempler på debatterne om husligt arbejde, se Malos (1995); for nogle af de originale bidrag til standpunktteori i dens socialistisk feministiske udgave, se Harding (2004); for repræsentanter for systemteori se Sargent (1981). Alternative versioner af disse tre projekter, der ikke er underlagt de samme begrænsninger, jeg kommer til at skitsere, og som stadig viser sig værdifulde, inkluderer hhv. løn for husligt arbejde (se f.eks. Dalla Costa og James, 1972), post-Fordistisk socialistisk feministisk standpunktteori (se f.eks. Haraway, 1985), og forenet eller intersektionel systemteori (se f.eks. I. Young, 1981, og Glenn, 1985). Selvom socialistisk feminisme lever videre (sometider under andre betegnelser), udgjorde de tidlige 1960'ere til de tidlige 1980'ere dens højdepunkt.
- 2 Noget af det der var på spil her, var et spørgsmål om politisk strategi: Skulle feministiske kampe være autonome i forhold til eller integrerede i arbejderklassens organiseringer og dagsordener?
- 3 For et nyttigt overblik og en kritisk analyse af debatterne om husligt arbejde, se Ellen Malos' introduktion og afsluttende essay i Malos (1995).
- 4 Se f.eks. de klassiske essays af Hartsock og Rose (IN Harding, 2004). For eksempler på, hvordan standpunktteori fortsætter som genererende ramme efter denne periode, se introduktionen til og udvalg fra Harding (2004) og Hartsock (1998).
- 5 Dette er et projekt, som Haraway (1985) i hvert fald på fremragende vis har fremmet ved at udvide og transformere traditionen for socialistisk feministisk standpunktteori.
- 6 Når man sammenligner de to analyser, er det svært ikke at blive slået af stilens forholdsvis traditionelle kønethed. Disse tekster udspringer sig i hvert sit affektive register. Den ene tager form af et hårdtslående exposé, mens den anden udfolder sig som sympatisk undersøgelse. Den ene benytter sig af lidenskab og indignation, mens den anden udviser medlidenhed og bekymring. Den ene er skabt til at mobilisere vrede i en tid præget af politisk selvtilfredshed, mens dens anden i traditionen af feministisk insisteren på forholdet mellem det personlige og det politiske ydermere søger at fremme identifikation og selvrefleksion.
- 7 For at registrere disse praksissers konstitutive indvirkning ville affekt-kategorien være mere nyttig for Hochschilds analyse end den emotionelle kategori. I det omfang affekt-kategorien overskrider skellet mellem sind og krop, fornuft og følelse, og slører den ontologiske indelukkethed, disse dikotomier muliggør, kan det bedre registrere kraften af den subjektiverings-effekt, Hochschilds analyse afslører. Derudover kan den som kategori, der understreger fænomenets producerede og produktive egenskaber, bedre modstå den form for naturalisering af det emotionelle, som Hochschild ønsker at bestride. Her kan man også se en af fordelene ved at fokusere på affektivt arbejde

- snarere end på den form for kognitivt arbejde, der oftere privilegeres i Mills' diskussion såvel som i mange samtidige analyser af immaterielt arbejde. Som arbejdspraksisser, der igen er både ekspressive og konstitutive i forhold til affekt, er deres indvirkning potentielt mere omsiggribende end dem, der blot synes at signalere et potentielt skift i bevidstheden.
- 8 Som følge heraf anerkendte Hochschild, at den nye arbejdsordens udfordring af den liberale individualismes idealer ikke, som Mills hævdede, kun var reduktionen af det uafhængige individ til en 'Lille Mand', men snarere var dens mere gennemgribende udfordring af identitet: "så i landet, der mest offentligt hylder det individuelle, undrer flere mennesker sig, når de er alene, uden at føre spørgsmålet tilbage til sin dybeste sociale rod: Hvad føler jeg egentlig?" (Hochschild, 1983: 198).
- 9 Denne position er på linje med Mills' politiske pessimisme og insisteren på, at *white collar* arbejdere repræsenterer en dominerende tendens, men ikke en forkant, en opstående klasse, men ikke en fremspirende fortrop.
- 10 "Arbejderen føler sig derfor først uden for sit arbejde, når han er hos sig selv og føler sig i sit arbejde ude af sig selv. Han er hjemme, når han ikke arbejder, og når han arbejder, er han ikke hjemme. ... Som resultat heraf føler mennesket (arbejderen) kun sig selv frit virkende i sine dyriske funktioner – spisen, drikken, avlen børn, eller højst også i boligindretning, pynt osv.; men i sine menneskelige funktioner føler han sig kun som et dyr" (Marx, 1965).
- 11 Som Hochschild at opstille en kategorisk skelnen mellem følelsesarbejde og emotionelt arbejde, den ene en offentlig handling med bytteværdi og den anden en privat handling med brugsværdi, synes at påpege, at man kan bruge distinktionen til at bedømme den sidste fra den førstes standpunkt (1983: 7).
- 12 For et nutidigt eksempel på dette projekt, se Bakker og Gill (2004).
- 13 Her tjener livet som kategori en kritisk funktion analog til dens rolle i Nietzsches filosofi, hvor den tjente som middel til fremme af kritikken asketiske værdier. Livet blev anvendt som stenografisk udtryk for det, asketiske værdier – i dette tilfælde arbejdet og dets traditionelle stik – fornyer, og det, der overskrider og forstyrrer asketiske modi for konceptuel og institutionel afgrænsning.
- 14 I afgrænsningen af et lignende alternativ til feministisk identitetspolitik spørger Wendy Brown: "Hvad hvis vi søgte at erstatte sproget baseret på 'jeg er' [...] med et sprog baseret på 'jeg ønsker dette for os'?" (1995: 75).

Menneskelig strejke inden for den libidinale økonomis domæne

*“Muligheden for at opretholde både autonomi og et affektivt liv er
en endnu uskrevet historie.”*

Lea Melandri, *Una visceralità indicibile*, 2007.

I 1974 udkom Francois Lyotards overraskende bog *Économie libidinale* (Libidinal økonomi), hvor han angreb marxistiske og freudianske forenklinger og åbnede et nyt perspektiv på forbindelsen mellem begær og kamp. Det der dengang begyndte at smuldre med Deleuze og Guattaris to våbenbøger *L'anti-oedipe* (Anti Ødipus) og *Mille Plateaux* (Tusind plateauer), var feticheringen af bevidstheden som det organ, der skal lede revolutionen. Efterhånden som myten om avantgarden forfalder, opstår en psykosomatisk reorganisering, og konsekvenserne for mellemmenneskelige forhold er brutale og uundgåelige. Som i en omvendt udgave af Menenius Agrippas tale mistede hovedet, med alle dets metaforiske konnotationer, sit privilegium, og den nedre krop kunne finde en ny stemme fuld af begær og frygt. En ny

materialisme kom til live *inde* i folks kroppe. På dette tidspunkt bliver de ansvarlige og hierakiske militante strukturers fiasko åbenlys: Magttørst, mangel på ledelse og utilstrækkeligt sprog til konfliktløsning inden for grupperne afslører umuligheden af at leve og kæmpe i sådanne formationer. I 1973 skrev Gruppo Gramsci i *Una proposta per un diverso modo di fare politica* (Forslag til en anden måde at lave politik): “Det er ikke længere muligt at henvende sig til hinanden fra avantgarde til avantgarde med politiske ‘eksperter’ sekteriske sprog ... og ikke være i stand til at tale konkret om vore erfaringer. For bevidstheden og forståelsen må blive klar gennem erfaringen af ens egen tilstand, ens egne problemer og behov og ikke blot gennem teorier, der beskriver mekanismer.” Sproget, der tjente den traditionelle politiks formål, syntes at have tabt al brugsværdi i munden på disse unge mennesker: Medlemmerne af de militante grupper følte, at de blev “udsagt”, gennemstrømmet af en tale, der ikke forvandlede dem og ikke kunne oversætte deres nye usikre situation. En af begivenhedernes ledende skikkelser beskriver sin fremtrædende position som følger: “Lederen er en, der er overbevist om, at han til alle tider har været revolutionær og kommunist, og han spørger ikke sig selv, hvad den konkrete forvandling af ham selv og de andre indebærer ... Lederen er den, der føler ansvar for at gribe ind og fylde det sproglige rum eller bekræfte sin politiske linje imod de andre, når forsamlingerne ikke forløber, som de skulle – enten fordi en stilhed indfinder sig, eller fordi der udtrykkes visse politiske positioner i strid med den gruppe, han selv er en del af.” I denne simple og kliniske diagnose ser vi grupperne som rum, hvor subjektiv forvandling søges kanaliseret ind i revolutionær effektivitet. Som et resultat af denne proces blev positioneringen blandt gruppernes singulariteter gradvist mere og mere rigid, og for at forblive et sådant påtvang det revolutionære rum sig selv de mest konservative adfærdsmønstre.

Termen “menneskelig strejke” blev skabt for at benævne opstanden mod alt reaktionært, selv – og frem for alt – inden for opstanden selv. Den definerer en form for strejke, der omfatter hele livet og ikke kun dets professionelle side, og som anerkender udbytning inden for alle domæner og ikke kun arbejde. Selve arbejdets idé modificeres, hvis det ses gennem den menneskelige strejkes etiske prisme: Aktiviteter, der fremstår som uskyldige tjenester og kærlige forpligtelser til at holde familien eller parret sammen, afsløres som vulgær udbytning. Den menneskelige strejke er en bevægelse, der potentielt kunne kontaminere enhver, og som angriber fundamentet for det fælles liv. Dens subjekt er ikke proletaren eller fabriksarbejderen, men hvad-som-helst-singulariteten, som vi alle er. Denne bevægelse findes ikke for at afsløre en given gruppe som ekstraordinær eller overlegen, men for at demaskere enhver hvad-som-helst-hed som den åbne hemmelighed, de sociale klasser skjuler.

En definition af menneskelig strejke kan findes i *Tiqqun*, nr. 2: Det er en strejke “uden krav, der i stedet deterritorialiserer agoraen og afslører det ‘ikke-politiske’ som stedet for den implicite redistribution af ansvarlighed og ubelønnet arbejde”.

Italienske feminismer tilbyder et paradigme for denne slags handling, for de har krævet afskaffelsen af grænserne, der gjorde politik til mændenes territorium. Selvom det politiskes kønslige grænser ikke var tydeligt markerede i halvfjerdsernes Europa, levede de ikke desto mindre videre i en obskur region af det fælles liv som ildevarslende mareridt, der altid bliver til virkelighed. I 1938 skrev Virginia Woolf i *Tre Guineas*: “Vi ser uundgåeligt på foreninger som sammensværgelser, der begraver den private broder, som mange af os har grund til at respektere, og i stedet puster liv i et monstrøst

hankønsvæsen, højrøstet, hårdtslående, barnligt opsat på at markere jordens overflade med kridtstreger, med mystiske grænser hvor mennesker holdes indespærret, stift, adskilt, kunstigt. Hvor han oversmurt med rødt og guld og dekoreret med fjer som en vild gennemgår mystiske ritualer og nyder magtens og herredømmets tvivlsomme glæder, mens vi, hans kvinder, er låst inde i de private hjem uden del i de mange samfund, hvoraf hans samfund er sammensat.” Modstanden mod disse kridtstreger, der allerede var utidssvarende i 1938, men stadig dukkede op under vore fødder selv i det enogtyvende århundrede, uddybede Lia Cigarini og Luisa Muraro i 1992 i en tekst ved navn “Politica e pratica politica” (Politik og politisk praksis): “Vi vil ikke adskille politik og kultur, kærlighed og arbejde, og vi kan ikke finde noget kriterium for at gøre det. En sådan politik, adskilt, ville vi ikke kunne lide, og vi ville ikke vide, hvad vi skulle stille op med den.”

I kernen af denne nødvendighed af en politik, der forvandler liv og kan forvandles af liv, fandtes intet krav mod uretfærdighed, men begæret efter at finde den rette stemme for ens egen krop med henblik på at bekæmpe den dybe fornemmelse af at blive udsagt af en anden, der kan kaldes politisk bugtaleri.

Et citat af Serena i brochuren *Sottosopra* nr. 3 fra 1976 beskriver et ydmygt mirakel, der fandt sted til kvindekongressen i Pinarella: “Der skete mig noget underligt efter den første halvanden dag: Nedenunder de talende, lyttende, grinende hoveder var der kroppe. Hvis jeg talte (og hvor roligt og uden trang til selv-bekræftelse jeg talte foran 200 kvinder!) i min egen jargon, fandt min krop på en eller anden underlig måde ud af at blive til ord.” Hvilket eksempel på mirakuløs transsubstantiation af den menneskelige strejke.

1890: Den menneskelige strejkes fødselsdag

I hendes omfattende forskning i strejken i det nittende århundrede taler Michelle Perrot om fødslen af en art "sentimental strejke" i 1890. 4. maj samme år kan vi i en avis fra Lille ved navn *Le Cri du Travailleur* (Arbejderens Skrig) læse, at "de strejkende ikke gav nogen årsag til deres afbrydelse af arbejdet ... kun at de ønskede at gøre som de andre." I denne type bevægelse begynder unge mennesker og kvinder at spille en meget vigtig rolle, siger Perrot. I en lille landsby kaldet Vienne opmuntrede militante kvinder deres kvindelige kammerater: "Lad os ikke bære denne miserable tilstand længere. Lad os rejse os, lad os kræve vores ret, lad os kæmpe for en mere værdig plads. Lad os vove at sige til vores herrer: Vi er ganske ligesom jer, skabt af kød og knogler, vi bør leve glade og frie gennem vores arbejde." Samme år i en anden lille landsby, Besseges, viser en ung kvinde på 32, Amandine Vernet, sit kald som født leder: "Hun gjorde sig aldrig bemærket før d. 14. maj, hvor hun begyndte at læse en skreven tale højt under et møde med 5000 mennesker i skoven Robiac. Dagen efter at hun havde taget ordet og de følgende dage, holdt hun – nu mere selvsikker af sin succes – slagkraftige og bevægende taler. Hun havde evnen til at få en del af sit publikum til at græde".

I denne type strejke, der af Perrot kaldes en emotionel strejke, er bevægelsen ikke længere begrænset til et specifikt mål: Det er forvandlingen af subjektiviteten, der er på spil. Denne forvandling – og det er det interessante – er på samme tid årsagen til og konsekvensen af strejken. De subjektive, de sociale og de politiske forandringer er viklet tæt sammen, så denne type opstand nødvendigvis vedrører subjekter, hvis sociale identitet er ringe kodificeret, de mennesker Rancière kalder "stedløse" eller de "del-løse". Det er bevægelser, hvor mennesker forenes under sloganet "vi bliver nødt

til at forandre os selv” (Foucault), hvilket betyder, at betingelsernes forandring ikke er det endelige sigte, men et middel til at forandre sin subjektivitet og sine forhold.

Ifølge visse fortolkninger var der komponenter af denne art i ’68-bevægelsen. Unge mennesker og kvinder rejste sig dengang og krævede nye rettigheder, der ikke blot var politiske på en tillært måde, de ændrede også selve betydningen af ordet “politisk”.

Inklusionen af seksualitet som officielt politisk territorium er faktisk symptomatisk for denne forvandling. Seksualitet er ikke virkelig den rigtige term at anvende, fordi den allerede indikerer en kunstigt adskilt del af virkeligheden. Vi bør i stedet tale om rehabiliteringen af begrebet begær og analysere, hvordan nye begær træder ind i den politiske sfære på disse specifikke tidspunkter, under de emotionelle strejker, som vi kalder “menneskelige strejker”.

De feminismer, der ikke søger integration i en verden, udtænkt og udformet af mandlige hovedpersoner, tager del i disse strejker. Vi kan læse om denne afgørende pointe i en kollektiv bog fra 1987 kaldet *Non credere di avere dei diritti* (Tro ikke, du har nogen rettigheder): “Det særlige ved at være kvinde har ikke fundet sin frie udfoldelse ved at etablere sig selv i forhold til de givne modsætninger inden for den sociale krop, men på afsøgningen af modsætningerne, som hver enkelt kvinde erfarede i sig selv, og som ikke havde nogen social form, før denne blev modtaget fra feminin politik. Vi har så at sige selv opfundet de sociale uoverensstemmelser, der gjorde vores frihed nødvendig.” Opfundet betyder her ikke en finden på, men fundet og oversættelsen af de forhold, der afslører deres latente politiske dimension.

Den menneskelige strejkes konsistensplan

“De kalder det kærlighed. Vi kalder det ulønnet arbejde. De kalder det frigiditet. Vi kalder det udeblivelse. Enhver spontan abort er en arbejdsulykke. Homoseksualitet og heteroseksualitet er begge arbejdsbetingelser ... men homoseksualitet er arbejderne kontrol med produktionen, ikke arbejdets afskaffelse. Flere smil? Flere penge. Intet vil være så magtfuldt i destruktionen af smilets helende evner. Neuroser, selvmord, afseksualisering: husmoderens arbejdssygdomme.”

– Silvia Federici, *Wages Against Housework*, 1974

“1) Huset, hvor vi udfører størstedelen af vores arbejde (husholdningsarbejdet), er atomiseret i flere tusind steder, men det er til stede overalt, i byen, på landet, i bjergene osv.

2) Vi er kontrollerede, og vi er afhængige af flere tusind små chefer og kontrollører: de er vore mænd, fædre, brødre etc., men vi har kun én herre: Staten.

3) Vores naboer, vore kammerater i arbejde og kamp, er ikke fysisk i kontakt med os under arbejdet, som det sker på fabrikken: Men vi kan mødes på steder, som vi kender, hvor vi alle tager hen, når vi kan stjæle noget fritid i løbet af dagen. Og ingen af os er adskilt fra de andre ved kvalifikationer eller professionelle kategorier. Vi udfører alle det samme arbejde.

Hvis vi strejkede, ville vi ikke efterlade ufærdige produkter eller uforarbejdet råmateriale etc.: Ved at nedlægge arbejdet ville vi ikke lamme produktionen, men den daglige reproduktion af arbejderklassen. Dette ville ramme hjertet af det Kapitalistiske

system, da det ville blive en egentlig strejke, selv for dem, der normalt strejker uden os. Men i det øjeblik vi ophører med at garantere overlevelsen af dem, vi er affektivt knyttet til, vil vi også få problemer med fortsat at yde modstand.”

– Koordinering fra Emilia Romagna for lønnet husligt arbejde, Bologna, 1976

“Arbejderen har mulighed for at melde sig ind i en fagforening, at strejke, mødrene er isolerede, låst inde i deres huse, knyttet til deres børn af barmhjertighedens bånd. Vores ulovlige strejker manifesterer sig som et fysisk og mentalt sammenbrud.”

– Adrienne Rich, *Of Woman Born*, 1976

Situationen, hvor det ikke er muligt at skelne mellem liv og arbejde, der tidligere kun angik husmødre, er nu i færd med at generaliseres. En strejke er for de fleste af os ikke mulig at forestille sig, men årsagerne til at vi fortsat lever, som vi gør, og ikke kan gøre oprør mod andre end os selv, skal søges i vores libidinale stofskifte og i den libidinale økonomi, vi bidrager til.

Enhver kamp er blevet en kamp mod en del af os selv, fordi vi altid er delvist medskyldige i de ting, der undertrykker os. Biomagten, som vi lever under, er magten, der ejer vore kroppe, men tillader os retten til at tale.

Ifølge Giorgio Agamben i *La comunità che viene* (Det kommende fællesskab) begyndte industriens kolonisering af fysiologien i 20'erne, og den nåede sit højdepunkt, da fotografiet tillod den massive cirkulation af pornografi. De fremstillede anonyme kroppe var absolut hvad-som-helst og netop derfor generelt attråværdige. Billeder

af rigtige mennesker var for første gang i historien blevet begærsobjekter i stor skala og derfor *objekter*.

Stuart Ewen forklarer ganske godt, hvordan reklamebranchen i halvtredserne, lige efter krigen, kraftigt målretter sig kvinder og unge. Kvinder og børn udgjorde det absolutte flertal af portrætterede kroppe i promiskuøs nærhed af forbrugsgoder. Intimiteten mellem ting og mennesker skaber fra starten alle mulige former for symbolske forstyrrelser. Lige siden har forbruget skabt menneskenes faktiske *livsform* – ikke kun det, der kaldes livsstil. I kvindernes tilfælde er forvirringen og den tvungne sameksistens med objekter inden for begærssfæren – mandligt og kvindeligt begær – tydelig for enhver. Reklamer taler til affekterne og fortæller om et menneskeligt liv, der er forsonet med tingene, hvor objektets fjendtlighed og manglende udtryksfuldhed konstant udslettes af glæden og skønheden, de skal bibringe deres ejere.

Arbejde er aldrig rigtig til stede, og livet har ingen tyngdekraft i reklamen: Objekter har ingen vægt, forbindelsen mellem gestikkens årsag og effekt beherskes af ren fantasi.

De af kapitalismen affødte drømme er dens mest foruroligende produkter, deres særlige visuelle sprog er også kilde til misforståelser mellem beboerne af de mindre udviklede lande og vesterlændingene. Disse drømme opfattes som midler til subjektivering, scener fra livet i menneskenes og tingenes giftige fællesskab. Hvor varen er fraværende, er kroppe tragisk anderledes.

Hvis bragt til sine yderste konsekvenser, fører denne implicitte filosofi til kunstens komplette redundans – og på denne måde

må beskeden, som vi alle kender så godt, og som vi alle modtager hver dag i byernes gader eller fra tv-skærmene, tages alvorligt. Kunstværket er ikke længere det menneskeliggjorte objekt – denne forandring begyndte at finde sted i det nittende århundrede med industrialiseringen af livet generelt. Duchamp forklarede selv readymadens fødsel i 1955 i et interview med James Johnson Sweeny ved at erklære, at han kom til at betragte readymaden som en konsekvens af kunstværkets afmenneskeliggørelse. Opgaven at gøre objekterne udtrykfulde, lydhøre over for menneskelige følelser, der i årtusinder var blevet varetaget af kunstnere, bliver nu i bund og grund udført af kapitalismen via fjernsynet. For det der er på spil i den kapitalistiske verdensanskuelse, er en kontinuerlig produktion af en libidinal økonomi, i hvilken adfærd, udtryk og gestik bidrager til skabelsen af denne nye menneskelige krop.

Den uigenkaldelige antropologiske forvandling i Italien (og andre steder)

“Jeg tror, at denne generation ... af mennesker, der var 15 eller 20 år gamle, da de traf dette [revolutionære] valg mellem 1971 og 1972, som i de følgende år blev en generaliseret proces i fabrikkerne og skolerne, i sognene, i nabolagene, de har undergået en antropologisk forvandling. Jeg kan ikke finde en bedre definition, en uigenkaldelig kulturel modificering af dem selv, som man ikke kan komme tilbage fra, og det er derfor, disse subjekter senere – efter ’79, da alt er ovre – bliver sindssyge, begår selvmord, bliver narkomaner på grund af umuligheden og det utålelige i at blive inkluderet i og tæmmet af systemet.”

Sådan beskriver Nanni Balestrini en form for tragisk menneskelig strejke, der fandt sted i firserne, da ’77-bevægelsen faldt under vægten af en umådelig undertrykkelse.

Fordampningen af revolutionære liv fra landet gør Italien til en nation af forsvundne. Uden behov for et folkemord eller et egentligt diktatur opnåede strammingsstrategien og en smule statsterrorisme dette resultat inden for et par år.

Man burde tage i betragtning, at det, der ikke sker, ikke er en skændsel eller den legitime kilde til vrede mod den anonyme og underkastede befolkning, men er en konsekvens af det, der tidligere *er* sket.

I det politiske rum, hvor Berlusconi trådte frem uden at møde modstand, var det et territorium, hvor enhver opposition var blevet deporteret, siden undertrykkelsen begyndte at påvirke *direkte* på livsformerne, siden folk ikke længere kunne begære på samme måde, fordi den libidinale økonomi, de var en del af, gik bankerot.

Et spørgsmål der stadig ikke tages tilstrækkeligt i betragtning i den militante kontekst, er kampkraftens spørgsmål. Kampkraften, ligesom kærlighedskraften, må beskyttes og regenereres. Det er en ressource, der ikke fornyer sig selv automatisk og har brug for kollektive betingelser for sin skabelse.

Menneskelig strejke kan læses som et ekstremt forsøg på at reappropriere kampkraftens, kærlighedskraftens, livskraftens produktionsmidler. Disse midler er mål i sig selv. De medbringer allerede en ny potentialitet, der gør subjekterne stærkere. Den politiske sfære, hvor denne operation er mulig, er selvfølgelig ikke den, der blev koloniseret af den televiserede biomagt. Det er den, vi kan forudse i Lias Cigarinis ord fra 1976:

“Det fortrængtes tilbagevenden truer alle mine arbejds-, forsknings- og politiske projekter. Truer den dem, eller er det den sande politiske ting i mig selv, som jeg burde støtte og give plads? (...) Stilheden svigtede denne del af mig selv, der begærede at bedrive politik, men den bekræftede noget nyt. Der er sket en forandring, jeg er begyndt at sige fra, men i disse dage har jeg følt, at den affirmative del af mig selv er i færd med at optage al pladsen igen. Jeg overbeviste mig selv om, at den stumme kvinde er den mest frugtbare indvending mod vores politik. Den ikke-politiske graver tunneller, som vi ikke må fylde med jord.”

Claire Fontaine: “Menneskelig strejke inden for den libidinale økonomis domæne” oversat fra “Human Strike within the Field of the Libidinal Economy” (Paris: Pétroleuse Press, 2009).

Oversat af Torsten Andreasen

Den menneskelige kapitals pædagogik

Hvad er forholdet mellem uddannelse og kapitalisme i dag? Og hvad er konsekvenserne af dette forhold for en emancipatorisk uddannelse? Disse spørgsmål virker måske mere dristige end ligefremme og upåvirkede af den gængse folkelige debat. Alligevel er de uundgåelige, ikke kun for de europæiske socialdemokratier, der i færd med at forhandle vareliggørelsen af deres velfærdsbestemmelser, men også for alle dem, der står over for den neoliberale omstrukturering af det, som engang blev betragtet som værende uden for markedet. Der er ligeledes en måde, hvorpå disse spørgsmål både tilsløres og konsolideres af de teoretiske såvel som praktiske problemer vedrørende deres besvarelse. Udover den vældige støj af specificiteter, der plejer at fortrænge dem, præsenterer nutidens uddannelsesbranche en slående grad af ambivalens.

På den ene side har der været en eksponentiel og tilsyneladende uundgåelig udvidelse af det formelle uddannelsesområde, dvs.

uddannelse der fører til offentligt anerkendte kvalifikationer, både i forbindelse med den traditionelle sektor af skoler, colleges og universiteter og i forhold til nye sektorer. Dette er særlig synligt i det stigende antal af studerende, forlængelsen af den samlede studietid, det øgede antal kandidatgrader såvel som det gentagne ønske om at etablere "erhvervsrettede" kvalifikationer eller formalliseringen af, hvad der tidligere blev betragtet som lærepladser og lignende. "McGrader" kom ikke ud af det blå. Uddannelsens forvandling til fritidssektor er også bemærkelsesværdig, ligesom væksten af uddannelsesinitiativer inden for fritidsindustrierne. (Dette lyder måske som om et typisk udsagn fra det rige, privilegerede vesten eller nord, men hvem søger selv i forarmede lande at sætte grænser for uddannelse?) På den anden side er denne udvidelse af uddannelsessektoren forholdsvis uformel, både idet den finder sted via nye sektorer uden for de traditionelle institutioner og deres regler, og idet uddannelse i det hele taget er blevet gjort uformel i visse henseender. "e-learning", "arbejdsbaseret læring", "hjemmebaseret læring", "livslang læring" indikerer alle uddannelsens integrering i områder, der tidligere befandt sig uden for skolens porte. Internettet har været afgørende for disse udviklinger. Betoningen af "overførbare færdigheder" er også kendetegnende for, hvordan disciplinernes strengthed i en vis udstrækning er sat i bero eller modereret. Men disse udvidelser, formelle såvel som uformelle, står i kontrast til visse fremherskende uddannelsesmæssige indskrænkninger. Effektivitet er nøgleordet med reducerede ressourcer per studerende som det altoverskyggende mål, både hvad angår støtte og de studerendes egne bidrag. De rige kan købe flere ressourcer, men ikke et andet mål.

Mange af disse fænomener og deres åbenlyse konflikter kan selvfølgelig forstås som en direkte konsekvens af vareliggørelsen. Den

er i hvert fald fundamental, men hvilken form antager den egentlig? At etablere et ordentligt lager og sælge billigt er kun en delvis forklaring på disse udviklinger. Det forklarer ikke deres ideologiske funktion, der trækker på visse emancipatoriske krav. Frisættelsen af “valg” og “mulighed” er som regel guleroden. Pисken er truslen om fortjent fattigdom for enten individet eller nationen. Det står kun alt for klart, at uddannelse er blevet en måde, hvorpå de rige nationer håndterer klassekonflikter, enten ved at holde mennesker ude af arbejdsløshedsregistret eller ved at forføre deres befolkninger med ideen om, at de alle kan tilhøre middelklassen. Imens bliver proletariseringen en egenskab ved nyligt industrialiserede nationer som Kina eller Indien eller immigranternes arbejdsstyrke. Inden for denne ideologi er fiasko en uddannelsesmæssig fiasko. Ideen om at nutidig uddannelse er karakteriseret ved bevægelsen væk fra autoritære former for indoktrinering og mod former for selvstyrende eller autonom læring, er måske den stærkeste emancipatoriske ideologi i denne sammenhæng. “Livslang læring” er eksemplarisk i den henseende. Udtrykket oscillerer mellem drømmen om at opfylde forvandlingen af sig selv ud over ungdommens privilegier og det mareridtsagtige ved vilkårlig af- og genlæring af færdigheder i forhold til et “fleksibelt” arbejdsmarkeds diktater. Det modificerer meritokratiets ideologi, der måske udgør den uddannelsesmæssige kerneideologi, gennem hvilken uoverensstemmelserne mellem kapitalisme og demokrati genkodes som den disciplinerede individualismes successer eller (oftere) “fiaskoer”: “Livslang læring” udvider ‘meritokratiet’ til at gælde hele dit liv. Kvalificering er en altid fjernere horisont, løftet om modenhed tager infantiliseringsens form.

Mange af disse uddannelsesmæssige fænomener flyder sammen i de socio-politiske karakteriseringer, der har vundet stadigt større

indflydelse siden 1960'erne: Det postindustrielle samfund, neoliberalisme, kognitiv kapitalisme, immaterielt arbejde, biopolitik. De socio-økonomiske kvaliteter, som disse termer indikerer – fokus på funktionærarbejde og serviceøkonomien samt betydningen af high-tech-viden og dens socio-økonomiske relationer eller netværk; dereguleringen af arbejdsmarkedene, arbejdskraftens føjelighed i forhold til markedets krav; vareliggørelsen af samfundsområder, der traditionelt betragtes som værende uden for økonomien eller markedets domæner, og den følgende udvidelse af kravene til arbejdskraftens produktion og reproduktion til alle aspekter af socialt og naturligt liv; kravet om øget selvdisciplin og initiativ, hvis ikke kreativitet, i lønarbejde; og fremkomsten af nye former for politisk kamp og stridighed over kapitalismen og dens grænser – opstiller alle en stadig mere velkendt kontekst for artikuleringen af det ændrede pres på uddannelse i dag. Det er nemlig tydeligt, at uddannelse befinder sig i hjertet af disse formationer. Ligesom vi kan drage paralleller mellem den traditionelle skole og fabrikken, kan vi se sammenhængen mellem udbredningen af fabrikken i samfundet og udbredningen af skolen. Udvidelsen af uddannelse baner vejen for forvandlingen af lønarbejde og således for fremskaffelsen af en ny arbejder, nogle ville tilmed sige en ny type menneske. Gary S. Becker vandt Nobelprisen i økonomi for sin undersøgelse af “menneskelig kapital” forstået som den økonomiske værdi af uddannelsesmæssige kvalifikationer.¹ Termen har siden antaget et bio-kapitalistisk anstrøg og befinder sig i midten af politisk-filosofiske diskussioner om vareliggørelsen af mennesker. Snarere end kapitaliseringen af uddannelse er de kommet til at indikere uddannelsesliggørelsen af kapitalen.

Disse udviklinger har ført til en krise inden for ideer om emancipatorisk uddannelse. Ikke kun fordi de er blevet omstridte, men

også på grund af deres appropriation og instrumentalisering. John Deweys kritik af "traditionel" uddannelse – dens afhængighed af underviserens autoritære disciplin og hans forsvar for de "progressives" ikke-hierarkiske tilgang til pædagogik, der placerer læring inden for en delt social kontekst og derved integrerer uddannelse i et demokratisk etos dedikeret til "erfaringens kvalitet" – lyder ordnært i dag, men også naivt i forhold til sammenfletningen af denne uddannelse og de nye arbejdsmarkeder.² Paulo Freires inspirerende "de undertryktes pædagogik" forbliver, trods direkte konfrontation med kapitalismen som en klassekamp mellem herre og slave, tilsvarende fjern i sin artikulering af forholdet mellem lærer-herre og elev-slave på måder, der ligger langt fra de nye uddannelsesformers udvidede og selvstyrende kontekst.³ Jean-François Lyotards rapporter om uddannelsens postmoderne tilstand formår ganske vist at formulere mange af disse former og deres relationer til nye former for lønarbejde, men han forledes til dybt ambivalente konklusioner. Hans påstand at "vi burde være lykkelige for, at tendensen mod den midlertidige kontrakt er tvetydig: Den er ikke fuldstændig underordnet systemets mål, men alligevel tolereres den af systemet", er prekær, hvis ikke desperat.⁴ Denne situations usikkerheder anerkendes af mange kommentatorer, men står alligevel fortsat tilbage. Dette påpeger måske blot, at vi står over for en situation, der ikke kan løses teoretisk, og at teoretisk kritik i bedste fald kan håbe på at tydeliggøre begreberne om politisk engagement.

Det virker, som om roden af denne usikkerhed vedrører måden, hvorpå de nye former for lønarbejde nødvendiggør former for selvstyrende færdigheder og kompetencer, der tidligere blev opfattet som den progressive uddannelses domæne, dvs. dens fokus på autoritære og autonome pædagogiske modaliteter. Kort sagt

har den emancipatoriske uddannelses forhåbninger om autonomi vist sig at indebære punkter, der er uskelnelige fra den autonomi, der kræves af nyt kapitalistisk arbejde. Dette har omfattende konsekvenser. Altafgørende blandt dem er sammenfletningen med grundliggende forandringer i kapitalismens forhold til livet. Hvis uddannelse er blevet midlet, med hvilket udviklede kapitalistiske samfund lader kapitalen underlægge sig arbejdet og derudover lader kapitalen underlægge sig alle aspekter af det sociale liv, så må spørgsmålet om den emancipatoriske uddannelse forstås i forhold til denne radikale ændring af kapitalismens stofskifte.

Så hvis vi spørger, hvordan en emancipatorisk uddannelse bør være i dag, føres vi mod spørgsmål vedrørende ændringer i kapitalens basale struktur. Dette kan måske lyde reducerende for dem, der søger en større grad af uafhængighed mellem uddannelsesmæssige og økonomiske spørgsmål, men denne uafhængighed må fravristes reduktionens sociale faktum. Derudover afsløres her en omvendt bestemmelse af kapitalismen selv som uddannelsesmæssig form, som pædagogik.

At uddanne livet

Centrale pædagogiske begreber og former som “regel”, “frihed”, “subjekt”, “autonomi” osv. er allerede blandet ind i kapitalismens fundamentale antagonistiske forhold mellem kapital og levende arbejde, hvor kapital udnytter det levende arbejdes kræfter og approprierer produktionen af overskudsværdi. Kapitalen stræber efter autonomi i dette forhold. En selvvalorisering, igennem hvilken den skaber sin egen værdi og reducerer arbejde til eget styre og egen interioritet. Underkastelsen af levende arbejde gør kapitalen til subjekt, endda til suveræn. Kapitalen, og ikke forbrugeren, er konge.

Dette kommer til udtryk i den kontraktuelle aftale, hvorved en person, der som sådan formodes at være fri og i stand til at sælge sin arbejdskraft som ejendom og blive lønarbejder, eksproprierer sine evner. Men kapitalen er, i det mindste for Marx, definitivt ude af stand til at fungere autonomt. Den forbliver i sit væsen afhængig af levende arbejde, der er aktivt værdiskabende. Autonomi er snarere det levende arbejdes potentiale, og ikke kapitalens. Arbejdskraftens kamp mod kapitalen er derfor en kamp mod kapitalens styre, mod kapitalens eksterne eller heteronyme bestemmelse af arbejdet, og for arbejdets selvbestemmelse, dets autonomi.

De uddannelsesmæssige konsekvenser af denne redegørelse er forskellige og modstridende, men også dybtgående, og de rækker langt ud over klasseværelset og dets lærebøger. Fra udviklingen og formidlingen af viden om kapitalismen og dannelsen og disciplineringen af "partiet" til arbejdernes og antikapitalisternes mere uddelegerede og selvstyrende aktiviteter – dette felt er badet i pædagogiske problemstillinger. De dybe konflikter mellem videnskab og ideologi, parti og proletariat etc. er stadig alt for velkendte, selvom deres tidligere former er i forfald. Som Paulo Freire viste, afslører de undertryktes pædagogik en omdiskuteret lektie i hjertet af hele denne formation: De undertryktes emancipation fra deres herrer må undgå reproduktionen af nye herrer, "emancipatorer", der omvender emancipation i en ny form for undertrykkelse. Reproduktionen af klassekamp inden for den kommunistiske bevægelse kan synes at være et mystisk problem, noget der løses inden for de nyere anti-kapitalistiske bevægelser mere "horisontale" organisation, men det er et problem, der holder ved i nye former. Mens løsningen endvidere lover en simplificeret kamp mellem slaver og herrer, lader kampen mod kapitalismen sig ikke helt så let personificere, særligt ikke i dag.

Dette bringer os tilbage til kapitalens pædagogiske struktur, om hvilken bla. Freire har forbløffende lidt at sige. Omstændighederne herfor er på sin vis simple: Kapitalen fungerer som herre og underkaster levende arbejde sit styre, værdiens lov, i sin egen selvvaloriseringsproces. Emanciperung fordrer en mod-pædagogik, der ikke adlyder værdiens lov og derved tillader levende arbejde at have en egen værdi. Arbejdets kamp mod kapitalen antager således en uddannelsesmæssig ambition og *vice versa* en autonomiens emancipatoriske pædagogik.

Men at vende tilbage til kapitalismens ABC står ikke alene over for den efterfølgende opgave om videreudvikling og specificering. Det muliggør også afsløringen af dybe forandringer i kapitalismens udvikling, der igen har dybtgående konsekvenser for enhver autonomiens pædagogik. Det der er på spil her, er intensivering af kapitalens subsumtion af arbejdet – udvidelsen heraf ud over arbejdsprocessernes industrielle restrukturering som diagnosticeret af Marx og endda ud over hans beskrivelse af den produktive arbejdskrafts udvidede domæne, der inkorporerer forskellige sociale og videnskabelige supplementter til arbejdsprocessen – til kapitalens subsumtion af livet selv. Med andre ord: Kapitalens kolonisering af alle de aspekter af levende arbejde, der tidligere opfattedes som værende uden for arbejdsprocessen, fra fritid og miljøet til sex og fysiologi og ganske givet uddannelse. Konsekvenserne for kampen mod kapitalismen er åbenlyst dybtgående: Opløsningen, hvis ikke ligefrem negationen, af den basale antagonisme mellem levende arbejde og kapital.

Påstanden om at kapitalismen har subsumeret det levende arbejde, er muligvis overdreven. Få støtter den utvetydigt. Men det er plausibelt at betragte den som en regulativ idé bag et antal teorier om

senkapitalismen. Det er endvidere muligt at forstå den som kilden til en serie af dybtgående politiske konflikter mellem højre og venstre. Til højre har disse en tendens til at omhandle markedets legitime indtrængen på nationalitetens, religionens, familielivets osv. områder. Til venstre plejer de at omhandle selve muligheden for et ikke-kapitalistisk liv. I det omfang det synes muligt, plejer konflikterne at ende med liberale optegninger af markedets grænser.

Det, der her er særligt sigende og betydningsfuldt, i hvert fald for den radikale venstrefløj, er den intense ambivalens, som påstanden om kapitalens subsumption af livet har produceret inden for neo- og post-marxistisk tænkning. På den ene side er der den forståeligt pessimistiske reaktion, fra Frankfurterskolen til Baudrillard, der plejer at opfatte intensiveringen af kapitalistisk subsumption som en inkorporering af alt socialt og naturligt liv inden for kapitalismens reproduktion, hvilket fører mod en udmattelse af antikapitalistisk politik såvel som selve forestillingen om den. For mange virker den endelige miljøkatastrofe notorisk som en langt mere realistisk fremtid end kapitalismens fald. På den anden side har Negri og andre draget radikalt modsatte konklusioner: Kapitalens tendens til at subsumere liv er blot en konsekvens af intensiveringen af kapitalens parasitiske afhængighed af liv. At kapitalistiske produktionsprocesser ikke ændres af sig selv, men som konsekvens af arbejdskraftens magt og modstand. Det demonstrerer derfor det levende arbejdes kreativitet og øgede autonomi, som kapitalen kun subsumerer som en stadigt tyndere kontrolmembran, der er dømt til at opløses. For de første subsumerer kapitalen ikke kun arbejdet, men livet. For de andre er kapitalens tendens til at subsumere liv blot kapitalens bevægelse mod sin egen grænse for subsumption. Sådanne modstridende reaktioner på så ensartede strukturelle karakteriseringer af kapitalen er slående.

Det indikerer en uoverstigelig uenighed, da begge reaktioner synes udsat for hinandens indveninger. Men i stedet for et simpelt valg eller alternativ indikerer det måske snarere en ændring i kampens betingelser, der skal begribes som sådan: Ikke længere mellem levende arbejde og kapitalen, som Marx forstod det, hvor kapitalen simpelthen forstås som død eller mekanisk, men mellem alternative former for liv, kapitalistisk liv versus ikke-kapitalistisk liv. Negri forbliver en ortodoks marxist, idet han bibeholder en tilbageværende, ikke-subsumerbar grænse mellem kapital og liv – ikke-kapitalistisk liv forbliver for ham en tautologi. Frankfurterskolens tænkning af ikke-kapitalistisk liv forblev utopisk. Ingen af dem konfronterer helt den vanskelige situation, at anti-kapitalismen er blevet kampen om at vriste det ikke-kapitalistiske liv løs fra det kapitalistiske liv.

Dette problem antyder også en ændring i betydningen af håbet om det levende arbejdes autonomi. Hvis både kapitalistisk og ikke-kapitalistisk liv tenderer mod autonomi, så må ikke-kapitalistisk liv forstås i forhold til en alternativ form for autonomi. Måske autonomiens værdi burde omvurderes i lyset af dette spørgsmål? Måske det levende arbejdes heteronomi skulle søges som modstand til det kapitalistiske livs autonomi? Men hvordan ville dette trænge ind på arbejdets heteronome bestemmelse af kapitalen ifølge Marx' originale karakterisering? Begreberne spinner måske ud af kontrol her, men overvejelserne er ikke nytteløse.

Konsekvenserne for uddannelse er dybtgående og i mange henseender meget synlige. Mest åbenlyst er subsumtionen af livet i kapitalismen en magtfuld forklaring på, hvorfor uddannelse på trods af sin formelle position uden for arbejdsprocessen ikke desto mindre behandles som integreret i den, og tilmed som en påtrængende og

nødvendig del af den kapitalistiske produktionsmåde. Af samme årsag antyder det også, at uddannelsens udbredning indover skolerne, universiteternes osv. formelle domæner også skulle opfattes inden for dette udvidede produktionskredsløb. Det leverer kort sagt et grundlag for at forstå subsumtionen af uddannelsen i kapitalen og indikerer, hvordan uddannelsen selv bliver en modus, måske den centrale modus, i kapitalens subsumtion af livet. “Livslang læring” udtømmes ikke i denne forklaring, men det kan helt sikkert fortolkes som en kamp mellem kapitalistisk liv og ikke-kapitalistisk liv.

Men hvad så med emancipatorisk uddannelse? Dens vilkår bliver helt tydeligt tvivlsomme. Hvis kapitalen ikke længere kan forstås som et mekanisk styre, der undertrykker levendes arbejdes autonomi udefra, så bliver en emancipatorisk pædagogik, forstået som autonomiens kamp mod dogmatiske regler, problematiseret, hvis ikke vendt på hovedet. Hvis livet kan subsumeres i værdiens lov, så den bliver selve livets lov, dets autonomi, antyder det så ikke, at der er brug for en ny pædagogik?

Hvis disse spørgsmål er væsentlige, så indikerer de en krise for den emancipatoriske uddannelses vilkår. Men de er svære at løse. Måske indikerer dette, at de skulle behandles som elementer af en ny kamp mellem kapitalistisk liv og ikke-kapitalistisk liv, udkæmpet inden for et udvidet uddannelsesfelt.

Autonomi eller heteronomi?

For at prøve at tydeliggøre denne forvandling af vilkårene er det værd at betragte den bredere kontekst for deres udvikling – særligt den libertære og egalitære formation af autonomiens idé, der opstår med det moderne begreb om demokrati, og som i vid udstrækning

definerer ideen om og betydningen af emancipatorisk uddannelse. Den Franske Revolution baserede frihed på lighed som en ufravigelig ret, der introduceres i "menneskets" form eller skikkelse, og adskilte derfor sit begreb om demokrati fra antikkens aristokratiske former. Dette introducerede en ikke-dogmatisk opfattelse af loven: Frihed må være underkastet universel lovgivning og derved illustrere sin lighed, men denne lov skal samtidig underkastes friheden og derved demonstrere, at den ikke udgør en ny slavebinding. Denne underkastelsesdialektik gennemtrænger ideen om autonomi: Et styre i forhold til hvilket et subjekt underkaster "sig selv". Lydighed forvandles derfor til en fri handling. Som følge heraf er man ikke underkastet dogmatiske eller udefra påtvungne regler – heteronomi.

Autonomiens idé producerer en krise og genopfindelse af uddannelsens idé. For i det omfang uddannelse i bund og grund er et underkastelsesforhold – mellem studerende og mester – er det inkompatibelt med autonomiens konstitution. Selv hvis uddannelse blot betyder overleveringen af noget fra dem, der har det, til dem, der ikke har det, hvordan kan der da findes en autonom uddannelse? Hvordan kan autonomi "modtages" uden at kollapse i underkastelse? Autonomi skulle snarere være en egalitær forudsætning for enhver sådan udveksling. Hvis uddannelse modsiger autonomi, da bør den efterlades i seminaret eller reduceres til en mindre og underordnet kulturel funktion.

Disse modsigelser retfærdiggjorde de forskellige former for anti-uddannelse, der opstod i denne epoke og ofte var forbundet med det naturlige, det naive og det utrænede eller måske selv-trænede. Og alligevel medførte denne anti-uddannelse nye idéer om uddannelse, om en uddannelse mod uddannelsen, der måske rent faktisk

kunne lykkedes som en uddannelse i autonomi. I Rousseaus *Émile, eller Om opdragelsen* erklærer den savojariske præst en tro på “sund fornuft” til sin unge ledsager frem for at opføre “lærde udredninger eller dybe tanker”:

“Jeg vil ikke diskutere med dig, ikke engang prøve på at overbevise dig. [...] Hvis det jeg siger er rigtigt, har vi samme interesse i at lytte dertil, da vi jo er udstyret med samme fornuft; hvorfor skulle du ikke mene som jeg?”⁵

Kant var på berømt vis begejstret for denne besynderlige uddannelse og betragtede oplysning som et spørgsmål om mod: ‘Hav mod til at bruge din egen forstand!’ Og videre:

“Læresætninger og formularer, disse mekaniske værktøjer til fornuftens brug eller snarere misbrug af dets naturlige evner, er en stedsevarende umyndigheds fodlænker.”⁶

Paradokset i Joseph Jacotots universelle undervisningsmetode er eksemplarisk: ‘Jeg må lære jer, at jeg intet har at lære jer.’⁷

Paradokset ved en autonom uddannelse bør ikke overdrives, for hvis frihed skulle underkastes lighed – omend kun så meget som vice versa – så kan uddannelsens underkastende funktion måske anvendes i den henseende. Dette synes dog kun at øge spændingerne, der på prekær vis forbliver i spil i begrebet om autonomi. Hvis man frigøres ved selv at underkastes sig selv, så er der en åbenlys måde, hvorpå frihed i bund og grund opfattes i disciplinære termer, som om en dobbelt underkastelse annullerer sig selv, emanciperer et subjekt i stedet for at underkaste det to gange. Opfattelsen af

frihed i forhold til autonomi artikulerer derved frihed som en funktion af et styre, frihed som herredømme. Autodidakt: Autonomiens uddannelsesmæssige helt er godt navngivet. Man kan insistere på, at foreningen af lighed og frihed i autonomi essentielt og nødvendigvis er antagonistisk, som forening af konkurrerende styre. Men dette lyder ikke som et godt liv.

En modgift til denne antagonisme blev fundet i tilnærmelsen mellem natur og liv, ofte via kunst. Dette er tilfældet selv hos Kant, på trods af hans tendens til at udtrykke autonomi i disciplinære termer, og det var allerede centralt hos Rousseau. Schillers breve om *Menneskets æstetiske opdragelse* (1795) er et manifest om den nye pædagogik, der her er på spil. De smukke illustrationer præsenterer i mindre grad autonomi som selv-styre eller selv-herredømme end som reglernes suspendering. Hele det disciplinære etos om at udstede og modtage regler forskydes af leg. Kunst bliver det, der medierer antagonismen mellem kunst og fornuft: Naturens heteronomi, dens eksternalitet i forhold til menneskelig fornuft, internaliseres via kunsten, men uden at dominere den. Kunst præsenterer således en vej, ad hvilken fornuft kan relatere til menneskelig natur uden at dominere den. Autonomi bliver til en form for liv. Disse æstetiske begreber om autonomi, om et liv som ånd, gennemtrænger spekulativ filosofi fra Fichte til Hegel, og er afgørende for det teoretiske fundament for det indflydelsesrige Berlin Universitet mellem 1807 og 1810.

Denne dannelse af ånden antager et dybt ambivalent forhold til Marx' diagnose af kapitalismen. På en måde leverer Hegels spekulative idealisme en model til artikulering af kapitalismens spekulative karakter som selv-valoriserende værdi. På den anden side står Marx' ide om, at levende arbejde burde befri sig selv fra sin

bestemmelse af kapitalens dogmatiske og mekaniske styre – og ikke kun dens brutale natur – klart stadig i gæld til den spekulative livsopfattelses centrale aspekter.

Disse tvetydigheder reproduceres, når vi betragter udvidelsen af kapitalens subsumption af arbejdet til at omfatte livet generelt. Marx' modellering af kapitalen over det spekulative begreb er samtidig kritisk heroverfor, idet han trækker på en grænse til ideens/kapitalens subsummerende kapaciteter. Men hvis disse kapaciteter i senkapitalismen overskrider disse grænser, så overkommes Marx' kritik, og spekulativ idealisme bliver sand på en måde, som hverken han eller idealisterne hævdede: en model for subsumption af livet i kapitalen, af det kapitalistiske liv.

For så vidt som dette er betydningsfuldt, bliver hele projektet om en autonom uddannelse, selv under radikalt anti-dogmatiske og æstetiske former, problematisk, hvis ikke undermineret, som et simpelt alternativ til kapitalismen. Dette retfærdiggør forsøget på at begribe anti-kapitalismen gennem alternativer til autonomi, at om-value-re former for anti-autonomi og heteronomi. Dette ville ikke alene radikaliserer de æstetiske medieringer som foreslået af Schiller, men overskride dem. (Det er dette alternativ, bl.a. Lyotard søger for at overvinde Adornos tøven.) Men anti-autonomi er næppe et ligefremt alternativ. Dens fortalere plejer at støtte op om en neo-vitalisme (Deleuze er skelsættende i den sammenhæng), der på ironisk vis bringer os tilbage til Marx' investering i levende arbejde som essentielt uafhængigt af kapitalen og dermed til det samme problem om det levende arbejdes subsumption i senkapitalismen. Ellers opsøges en mere intensiv naturalisme, der som regel er mere ligegyldig over for menneskets underkastelse og ligeså ligegyldig over for kapitalistisk

kultur. Det er næppe overraskende, at en alternativ form for heteronomi også har vundet indpas i denne kontekst: en neo-dogmatisk anti-kapitalistisme, der genopdager underkastelsesformer som former for politisk subjektivitet. (Žižeks og Badiou's alternative Lacano-Leninism er illustrative.) Disse projekter undslipper langt fra autonomiens ambivalenser, ofte reproducerer de dem simpelthen.

Nutidens polemikker mellem autonomi og heteronomi er måske komplekse, men polemikken fortsætter. Og selvom modstanderne ofte holder kampene inden for venstrefløjen, går de omstridte spørgsmål på tværs af det politiske spektrum. Påstanden her er simpelthen, at disse stridigheder burde fortolkes i forhold til effekterne af livets subsumption i kapitalen og kampene, denne producerer, mellem kapitalistisk liv og ikke-kapitalistisk liv. Så ad den ene eller anden vej vender vi tilbage til samme knudepunkt som før.

Og hvad med uddannelsen? Effekterne er allerede forudset, men problemerne har ændret sig. Skal en emancipatorisk uddannelse opfattes som en form for selvbestemmelse eller som frihed fra selvbestemmelse? Skal den være fri for underkastelse eller være en alternativ underkastelse? Skal uddannelse være en bestemmelse af livet eller en emancipation fra livets bestemmelse? Autonomi eller heteronomi? Det er svært at besvare disse spørgsmål og ikke kun, fordi de er abstrakte. Men hvad end svarene måtte være, for at de kan udgøre en emancipatorisk uddannelse inden for nutidens avancerede kapitalistiske samfund, må de kaste sig ind i kampen for at vriste ikke-kapitalistisk liv fra kapitalistisk liv.

Stewart Martin: "Den menneskelige kapital's pædagogik" oversat fra "Pedagogy of Human Capital", IN: Mute, vol. 2, nr. 8, 2008.

Noter

- 1 Gary S. Becker, 1964. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- 2 Dewey, John. 1966. *Democracy and Education* [1916]. New York: Free Press.
- 3 Freire, Paulo. 1999. *De undertryktes pædagogik* [1968]. København: Christian Ejlers.
- 4 Lyotard, Jean-Francois. *Viden og det postmoderne samfund* [1979]. Aarhus: Slagmark.
- 5 Rousseau, Jean-Jacques. 1962. *Émile eller Om opdragelsen* [1762]. København: Borgen.
- 6 Kant, Immanuel. 1989. "Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?" [1784]. IN *Slagmark*, nr. 9, pp. 82-88.
- 7 Jvf. Rancière, Jacques. 2007. *Den uvidende lærer. Fem lektioner i intellektuel emancipation* [1987]. Aarhus: Philosophia.

Om den aktivistiske forsker

1

Og endelig har vi indset, at magtens rum på ingen måde er det samme som det politiske rum. Som Spinoza sagde, er magten et rum for *sorg* og den mest absolute *afmagt*. Hvad skal vi kalde denne viden om frigørelse, hvor forandring ikke længere går ud på at gribe statsapparatet og den centrale magt, men derimod handler om at fjerne ethvert centrum?

Inden for de senere år er den folkelige kamp genopstået i Argentina. *Los piquetes*⁴ og opstanden i december 2001 har fremskyndet radikaliseringen. Engagement i og diskussion af konkrete handlingsformer er igen blevet afgørende. Denne modoffensiv arbejder på flere planer: Den konfronterer ikke kun de synlige fjender men også de, der vil omforme modmagtens erfaringer, for at indfange dem i på forhånd lagte skemaer.

Kampene for værdighed og retfærdighed er ikke uddøde: Der sættes spørgsmålstejn ved verden i sin helhed. Den bliver genopfundet

på ny. Det er denne sande modoffensive aktivering af kampen, som tilskynder produktionen og udbredelsen af modmagtens hypotese.

Ifølge James Scott² tager radikaliseringsudgangspunkt i den fysiske, praktiske og sociale modstand. Alle magtforhold og underordningsforhold skaber rum for mødet mellem de dominerende og de dominerede. De dominerede benytter en *offentlig diskurs*, som består i at sige netop det, som de magtfulde gerne vil høre, og de understøtter dermed billedet af dem selv som underordnede. Alt imens producerer man i et for magthaverne usynligt rum en verden af hemmelig *viden* ud fra mikro-modstandens erfaringer med ulydighed.

Dette sker konstant, undtagen i oprørstider, hvor de undertrykte verden træder frem i offentlighedens lys til overraskelse for både venner og fremmede.

På den måde er de domineredes univers opsplittet; som en aktiv underdanighed og en frivillig underordning, men *også* som et tavst sprog, der spreder *modstandens* koder: vittigheder, ritualer og viden.

Det er dermed modstandens forrang, som udgør grundlaget for figuren Den Aktivistiske Forsker.³ Denne figur ønsker at udvikle et teoretisk og praktisk arbejde og ud fra denne *subalterne viden* være med til at skabe en alternativ socialitets kundskaber og værdier.

Aktivistisk forskning arbejder ikke ud fra sit eget sæt af kundskaber, hverken om verden eller om hvordan tingene bør være. Nej, tværtimod: Det eneste og meget vanskelige vilkår for den aktivistiske forsker er at forblive tro mod "ikke at vide". I den forstand kan vi tale om en sand *antipædagogik* (sådan som Joseph Jacotot ønskede den).⁴

Som vi senere skal se, forsøger den aktivistiske forsker i den forstand at adskille sig fra både den akademiske forsker, den politiske aktivist, NGO'ernes humanist, den alternative og den almindelige velmenende person.

Fjernt fra de respektive institutioners procedurer og alle sæt af ideologiske visheder, handler det snarere om at organisere livet ifølge et sæt hypoteser (praktiske og teoretiske) om (selv)emancipationens veje. Den aktivistiske forskning er også kunsten at kunne fastsætte kompositioner, der styrker den alternative socialitet i dens bestræbelser og i dens delelementer.

Til forskel fra den *akademiske* forskning handler det om at arbejde i uafhængige fællesskaber, der ikke adlyder de akademiske regler, som pålægges dem. Dermed skabes en positiv forbindelse til den spredte og skjulte subalterne viden, og der produceres en samling af praktiske *modmagts-kundskaber*. Det er det fuldstændig omvendte af at benytte sociale erfaringer som et bekræftelsesfelt for laboratoriets hypoteser.

Som vi ved, er den akademiske forskning underlagt en lang række fremmedgørende forhold, som adskiller forskeren fra den egentlige *mening* med dennes arbejde, der bør tilpasses efter visse regler, emner og konklusioner. Finansiering, mentorordning, sprogkrav, bureaukratisk papirarbejde, regelsæt og tomme konferencer udgør de betingelser, hvorunder man udvikler den *officielle* forskningspraksis.

Den aktivistiske forskning fjerner sig fra disse miljøer (selvfølgelig uden hverken at modarbejde eller ignorere dem)⁵ og forsøger at arbejde under alternative forhold, skabt af forskningsfællesskabet

selv og af de forbindelser til modmagten, som man bliver en del af. Dermed øges egenproduktionen af viden der er nyttig i kamp.

Aktivistisk forskning skifter *position*: Den søger at gøre kampene i stand til at læse sig selv og for så vidt også tilbagetage og sprede tidligere erfaringers fremskridt og produktioner.

I modsætning til den politiske aktivist, for hvem *politik altid sker i politik*, er den aktivistiske forsker en personlighed skabt ud af spørgsmål, der endnu ikke mættet af ideologiske betydninger eller verdensmodeller.

Aktivistisk forskning er heller ikke en disciplin for “*dedikerede intellektuelle*” eller for en samling af sociale bevægelseres “rådgivere”. Målet er hverken at politisere eller intellektualisere erfaringer. Det handler ikke om at skulle sørge for, at der bliver taget et spring fra det sociale til ‘politik for alvor’.

Mangfoldighedens bane står i kontrast til forestillingerne om *springet* og *alvoren*: Det handler hverken om at undervise eller om at formidle *nøgletekster*, men derimod om at finde de første spor af en ny, fremkommende socialitet.

Adskilt fra praksis reduceres den aktivistiske forskers sprog til udbredelse af en jargon, et modefænomen eller en ny pseudoakademisk ideologi uden situationel forankring.

Materielt udvikles den aktivistiske forskning gennem kollektive *workshop*- og læsningsformer, gennem skabelsen af gunstige betingelser for tanker og gennem udbredelsen af produktive tekster, gennem oprettelsen af kredsløb, som bunder i konkrete kamperfaringer,

gennem studier og gennem forbindelser med andre aktivistiske forskere. I nærværende artikel vil vi præsentere nogle foreløbige følger af det arbejde, vi foretog i Argentina mellem 2000 og 2003.

2

Der mangler et *objekt*, i den måde vi udvikler *den aktivistiske forskning* på. Vi er klar over, at denne sætning virker paradoksalt – når man forsker, forsker man *i* noget; hvis der ikke er noget at forske *i*, er der så tale om forskning? – og samtidig er vi sikre på, at det netop er her, forskningen får sin kraft. At forske uden at objektivere indebærer fra starten en opgivelse af det sædvanlige billede af forskeren. Og det er den aktivistiske forskers mål.

Faktisk kan forskning være en måde at *objektivere* (igen, det er ikke en særlig original pointe fra vores side, at bekræfte denne gamle erkendelse. Det gør det til gengæld ikke mindre sandt, at denne effekt er en af de mest alvorlige begrænsninger for forskerens sædvanlige subjektivitet). Som Nietzsche husker os på, er den teoretiske mand (og kvinde) – hvilket er noget mere kompleks end “den belæste mand (og kvinde)” – den, der opfatter handling fra et fuldstændigt eksternt synspunkt (det vil sige, at dennes subjektivitet er dannet helt uafhængigt af handlingen). Således arbejder teoretikeren med at *tilskrive* en hensigt til handlingens subjekt. Lad os være ærlige: Enhver tilskrivning af denne art forudsætter – med hensyn til den observerede handlingens hovedperson – en *aktør* og en *intention*; den tildeler handlingen (og aktøren) værdier og mål og producerer sluttelig også “viden” om disse.

På den måde er kritikken blind for i hvert fald to væsentlige momenter: For det første med hensyn til det – udvendige – *subjekt* der praktiserer den. Forskeren behøver ikke at forske sig selv. Han kan skabe

sammenhængende viden *om* situationen *gennem* – og, netop *takket være* – det at være *udenfor* og på fornuftig afstand, hvilket formodentligt garanterer en vis *objektivitet*. Nuvel, denne objektivitet er autentisk og effektiv i samme omfang, som den ikke er andet end modstykket til den – *voldelige* – objektivering af den situation, man arbejder med.

Men kritikken er også blind for et andet aspekt: Idet forskeren *tilskriver* noget, gør han ikke andet end at tilpasse sin egen forsknings *tilgængelige midler* til de ubekendte faktorer, som objektet præsenterer ham for. På den måde gør forskeren sig til en *maskine*, der tildeler sit objekt mening, værdi, interesser, tilhørsforhold, årsag, påvirkning, dømmekraft, hensigt og ubevidste motiver.

Begge aspekter, eller blindheden for begge aspekter (med hensyn til det tilskrivende subjekt og til *tilskrivningens midler*), fungerer som en enkeltstående handling: En maskine som bedømmer, hvad der er *godt* og *skidt* ud fra et sæt af *tilgængelige værdier*.

Denne måde at producere kundskaber på stiller os i et åbenlyst dilemma. Den traditionelle akademiske forskning, med sit *objekt*, sin *tilskrivningsmetode* og sin *konklusion*, opnår, selvfølgelig, værdifulde kundskaber – primært af deskriptiv type – med hensyn til de *objekter*, den udforsker. Men denne deskriptive operation finder på ingen måde sted efter, objektet har taget form: Tværtimod ender operationen selv med at producere denne objektivering. Således vil den akademiske forskning være så meget desto mere effektiv, jo mere den anvender disse objektiveringsevner. På denne måde opdeler og tingsligger *videnskaben* – og i særdeleshed *samfundsvidenskaben* – mere de situationer, den deltager i, end den fungerer som internt element i skabelsen af mulige erfaringer (såvel praktiske som teoretiske).

Forskeren tilbyder selv at agere subjekt i erfaringssyntesen. Han (eller hun) forklarer rationaliteten i det, der opstår. Og som sådan bevares han: som et naturligt blindt punkt i den nævnte syntese. Han selv, som *meningsgivende* subjekt, forbliver fritaget fra enhver selvundersøgelse. Han og hans midler – hans værdier, hans begreber, hans anskuelser – bliver til en maskine, som klassificerer, sammenkæder, registrerer, bedømmer, afviser og bandlyser. I sidste ende er det den intellektuelle, der “afsiger dom” over *sandhedens* anliggender, som en form for administration – tilpasning – af alt det eksisterende inden for nutidens rationalitetshorisont.

3

Godt, nu har vi snakket om engagement og aktivisme. Foreslår vi, at den *politiske aktivist* er den akademiske forsker overlegen?

Det mener vi ikke. Politisk aktivisme er også en praksis med et mål. Den er som sådan forbundet med en eller anden form for medvirken: Den knytter sig til andre erfaringer med en subjektivitet, som altid allerede er konstrueret med forudgående kundskaber – *strategiske* kundskaber – udstyret med universelt gyldige erklæringer, som er fuldt ud ideologiske.

Den måde, den politiske aktivist er sammen med andre på, er *utilitaristisk*: Der findes ikke *endegyldighed*, der er altid “overensstemmelse”. Der findes ikke *møde*, der er altid “taktik”. Kort sagt kan politisk aktivisme – og det gælder særligt for den partimæssige slags – kun sjældent blive til en *autentisk* erfaring. Allerede fra begyndelsen har den været fanget i *transitiviteten*: Det interessante ved en erfaring er altid “noget andet” end erfaringen i sig selv. Fra den synsvinkel er den politiske aktivisme – og her udelader vi ikke aktivister på

venstrefløjen – lige så ekstern, fordømmende og objektiviserende som den akademiske forskning.

Vi vil gerne tilføje, at den humanistiske aktivist – altså NGO-aktivisten – heller ikke undslipper disse manipulerende mekanismer. Faktisk er den humanitære ideologi – som nu er globaliseret – dannet ud fra et idealiseret billede af en verden, som allerede findes, og som er uforanderlig. Det eneste man kan gøre, er at lægge sine kræfter de steder – som *undtagelsesvis* findes – hvor irrationaliteten og elendigheden stadig regerer. De mekanismer, som den humanitære solidaritet udløser, udelukker ikke blot enhver mulighed for nyskabelse. Med sine velgørenhedsalmisser og sin talen om *eksklusion* naturaliseres den offerrolle, som holder enhver adskilt fra sine produktive og subjektive muligheder.

Når vi henviser til engagement og til forskningens “aktivistiske” karakter, så gør vi det helt præcist ud fra fire forhold: (a) forskningens motiverende karakter; (b) forskningens praktiske karakter (udviklingen af praktiske hypoteser i en given situation); (c) værdien af det forskede: Forskningens produkt bliver alene fuldt dimensioneret i situationer, hvor der både tages højde for problemstillingen og konstellationen af betingelser og bekymringer; og (d) den egentlige handling: Forskningens udfoldelse er i sig selv et resultat, som med det samme giver genlyd og intensiverer den egentlige handling.

4

Faktisk styrker enhver *idealisering* denne objektiviseringsmekanisme, hvilket er et reelt problem for forskningsaktivismen. Idealiseringen – (selv når den falder på et objekt, der ikke er tiltænkt at være

idealiseret) – ser altid en effekt af tilskrivningsmekanismen (også når denne tilskrivning ikke er givet af videnskabelige eller politiske krav). Dette er fordi, idealiseringen – ligesom enhver form for ideologisering – udskiller alt fra det konstruerede billede, der afviger fra *idealet* om sammenhæng og fuldstændighed.

Der sker imidlertid det, at ethvert ideal – modsat hvad idealisten tror – er mere på dødens end på livets side. Idealet frarøver livet virkeligheden. Det konkrete – det levende – er partielt og håbløst ubegribeligt, usammenhængende og selvmodsigende. *Det levende* – for så vidt det består i kraft af sin egen kapacitet og styrke – behøver ikke at tilpasse sig det billede, der skulle tildele det mening eller retfærdiggøre det. Det er omvendt: Det levende *er* den skabende kraft – og ikke objekt eller modtager – af retfærdighedens værdier. Faktisk er enhver idé om et *rent* eller *fuldstændigt* subjekt intet andet end en opretholdelse af dette ideal.

Idealiseringen dækker over en uforsættlig konservativ handling: Bag den renhed og det retfærdighedskald, der synes at give den oprindelse, skjules – på ny – roden af de dominerende værdier. Idealistens retfærdige fremtræden stammer herfra: Han vil retfærdiggøre – dvs. han ønsker at materialisere (effektivisere) de værdier, han anser som positive. Idealisten projicerer blot disse værdier på det idealiserede (således at det, der var flertydigt og komplekst, gøres til *objekt* for et ideal), uden at udspørge sig selv om sine egne værdier; dvs. uden at undergå en subjektiv erfaring, der forandrer ham.

Denne mekanisme ender med at vise sig som den mest alvorlige hindring for den aktivistiske forsker: Idealiseringen opstår i en

diskret og næsten umærkelig form, men den producerer lidt efter lidt en *uoverkommelig afstand*. Denne afstand bliver så uoverkommelig, at den aktivistiske forsker ikke længere kan se mere end det, han selv har projiceret, som nu viser sig som en fuldstændighed.

Det er af disse grunde til, at denne aktivitet ikke kan eksistere, medmindre man selv foretager et meget seriøst arbejde *om forskningskollektiviteten*; dvs. at den aktivistiske forsker ikke kan eksistere uden for alvor at undersøge sig selv, uden at ændre sig, uden at omdanne sig i de erfaringer, han/hun deltager i, uden at revidere de idealer og værdier han/hun bærer, uden konstant at kritisere sine ideer og forståelser – i sidste ende uden at udvikle praksisser, der peger i alle mulige retninger.

Denne etiske dimension henviser til selve kompleksiteten af den aktivistiske forskning: det subjektiveringsarbejde der ligger i at dekonstruere enhver objektiveringsvane. Med andre ord: det at opnå en *forskning uden objekt*.

Ligesom i *genealogi* handler det om at arbejde på “værdikritikkens” niveau. Om at gennemtrænge disse værdier og ødelægge “deres statuer”, som Nietzsche siger. Men dette arbejde, der orienteres af – og imod – skabelsen af nye værdier, kan ikke foregå i den blotte “kontemplation”. Det kræver en radikal kritik af de nuværende værdier. Det er af disse grunde, at dette arbejde indebærer en *dekonstruerende* indsats rettet mod de dominerende perceptionsformer (*fortolkning, værdiansættelse*). Således findes der ikke en skabelse af værdier uden en produktion af en subjektivitet, som er i stand til at underlægge sig en radikal kritik.

5

Et åbenlyst spørgsmål: Er det som sådan muligt at forske uden også at føle lidt *forelskelse*? Hvordan skulle en forbindelse mellem to erfaringer være mulig uden en stærk følelse af *kærlighed* eller af *venskab*?

Faktisk minder den aktivistiske forskers erfaringer om forelskelsen, på betingelse af, at vi forstår *kærlighed* på samme måde som en lang materialistisk filosofisk tradition også gør det: Det vil sige ikke noget, som sker for én i forhold til en anden, men derimod en proces, der som sådan griber to eller flere, og som på den måde gør det "ejede" til det "fælles".

I en sådan kærlighed *tager man del*. En sådan proces bestemmes ikke intellektuelt: Den *griber* selve eksistensen hos to eller flere. Det er ikke en *illusion* men derimod en ægte antiutilitaristisk erfaring.

Til forskel fra de mekanismer vi har beskrevet indtil videre, er der hverken objektivitet eller instrumentalisme i kærlighed og venskab. Ingen afholder sig fra forbindelsens muligheder, eller går derfra uberørt. Hverken kærlighed eller venskab erfares på en uskyldig måde: Vi går alle ændrede derfra. De kræfter – som kærlighed og venskab jo er – formår at indstifte, kvalificere og genskabe de subjekter, som de indfanger.

Kærligheden – eller venskabet – konstituerer sig som et forhold, som omformer det, der tidligere var individualitet og danner en figur udgjort af mere end en individuel krop. Denne genskabelse af de individuelle kroppe, som deltager i forholdet, får samtidig alle abstraktionsmekanismer til at bryde sammen – de mekanismer der skulle gøre alle kroppe til gensidigt udskiftelige, kvantificerede

objekter; anordninger der er lige så karakteristiske for det kapitalistiske marked som de førnævnte objektiverende mekanismer.

Derfor betragter vi *kærligheden* som et vilkår for den aktivistiske forskning. Når vi refererer til denne *venskabs-* eller *kærlighedsproces*, bruger vi ofte det mindre kompromitterende navn *komposition*. Til forskel fra *artikulering* er *komposition* ikke alene intellektuel.

Den er hverken baseret på interesser eller på bejligheds-kriterier (hverken politiske eller andre). Til forskel fra “aftaler” og “alliancer” (strategiske eller praktiske, delvise eller hele), som er funderet på tekstlige sammenfald, er kompositionen mere eller mindre uforklarlig og overgår alt, hvad der kan siges om den. Faktisk er den – mens den står på – meget mere intens end noget engagement, som blot er politisk eller ideologisk.

Kærlighed og venskab fortæller os, at kvalitet er mere værd end kvantitet: Den fælles krop, som er udgjort af andre kroppe, øger ikke sit potentiale alene på grund af mængden af de individuelle komponenter, men derimod på grund af *intensiteten* af de bånd, som binder dem sammen.

6

Kærlighed og venskab: Forskningsaktivismens arbejde forsøger ikke at skabe en *politisk linje*. Den arbejder – *nødvendigvis* – på et andet niveau.

Hvis vi opretholder en skelnen mellem “det politiske” (forstået som kamp om magt) og de erfaringer, hvor produktion af værdier eller socialitet kommer i spil, så kan vi skelne den politiske aktivist (der grundlægger sin diskurs i en eller anden samling af visheder) fra

den aktivistiske forsker (der organiserer sit perspektiv ud fra kritiske spørgsmål om disse visheder).

Det er imidlertid denne skelnen, som ofte går tabt, når en erfaring fremsættes som eksemplarisk, og bliver gjort til en *politisk linje*.

På en måde troede man, at man kunne se fødslen af en “situationistisk” linje i form af et idealiseret produkt af det sprog – eller rettere: *Den jargon* – man fandt i vores notesbog⁶ og af det billede, dens udgivelse (åbenbart) har givet af vores erfaringer, i det mindste for nogle af læserne.

Modstandere og tilhængere af denne nye linje har gjort den til genstand for strider og konspirationer. I forhold til det kan vi ikke andet end indrømme, at ud af alle de mulige skæbner som dette møde kunne have, så er disse *reaktioner* dem, der motiverer os mindst. Dette er både på grund af den tydelige frugtesløshed i disse tilbagevisninger og støtteerklæringer, og på grund af den måde, disse (både positive og negative) idealiseringer som regel erstatter et mere kritisk blik på dem, der står bag. Sådan tager man hurtigt en for færdig stilling til det, der skulle være en åbningsøvelse.

7

Lad os tage endnu et skridt i retning af at konstruere konceptet om en forskning *uden* objekt. *Indvendighed* og *immanens* er ikke nødvendigvis identiske processer.

Indeni og *udenfor*, *inklusion* og *eksklusion* er (hvis vi må bruge det udtryk) *den dominerende ideologis* kategorier: De har det med at skjule mere, end de afslører. Den aktivistiske forskning er ikke en erfaring af at være *inden i*, men derimod at arbejde i *immanens*.

Forskellen kan præsenteres med følgende termer: *Indeni* (og for den sags skyld også *udenfor*) definerer en position *ud fra* en bestemt grænse, som vi finder *relevant*.

Indeni og udenfor refererer til en krops eller et elements *placering* i forhold til en skillelinje eller grænse. At være indei er i den forstand også at dele en fælles egenskab, som får os til at tilhøre den samme *mængde*.

Dette referencesystem stiller spørgsmål til det sted, vi er *situeret*: Nationalitet, social klasse eller endda hvor vi har valgt at situere os i forhold til eksempelvis næste valg, den militære invasion i Colombia eller programmeringen af tv-pakken.

Sat på spidsen forenes det "objektive" *tilhørsforhold* (det som stammer fra observation af en fælles egenskab) og det "subjektive" *tilhørsforhold* (det som stammer fra et valg *i forhold til*) til glæde for samfundsvidenskaberne: Hvis vi er ledige arbejdere, kan vi *vælge* at gå ind i en *piquetero*-bevægelse; hvis vi *er* fra middelklassen, kan vi vælge at *blive del* af en nabogruppe.

Gennem *bestemmelse*, det vil sige fælles tilhørsforhold til samme mængde, i dette tilfælde den sociale klasse – bliver valget (af den gruppe af fæller, som vi vil gruppere os med) både muligt og ønskværdigt.

I begge tilfælde indebærer det at være *indei* at respektere en allerede eksisterende grænse, som på en mere eller mindre ufrivillig måde fordeler steder og tilhørsforhold. Det handler ikke så meget om at tage afstand fra de muligheder, som opstår i valgets øjeblik – hvilket, som det er tilfældet her, kan være højt subjektiverende. Det handler

i stedet om at skelne den blotte “væren” og dens “indeni” (eller “udenfor”, det er lige meget) fra subjektive produktionsmekanismer, som udspringer af ikke at adlyde disse skæbner, indtil grænsen nås. Der handler det ikke længere om at reagere over for allerede kodede valgmuligheder, men derimod om selv at skabe situationens vilkår.

I den forstand er det besværet værd at vise, at *immanens* er noget andet end blot *væren indeni*.

Immanens refererer til en modalitet af at *bebo situationen* og arbejde ud fra *kompositionen* – kærlighed og venskab – for at give plads til *nye mulige materialer* ved den givne situation.

Immanens er altså et konstituerende fælles tilhørsforhold, som tværgående eller diagonalt gennemløber fremstillingerne af “indeni” og “udenfor”. Som sådan udspringer den ikke fra væren, men kræver derimod en handlen af at bebo og udgøre.

For at opsummere: *Immanens, situation, komposition* er interne begreber i den aktivistiske forskning. Nyttige navne for de handlinger, som skal organisere en fælles og frem for alt *konstituerende* tilblivelse. Hvis de ved en anden lejlighed bliver jargon for en ny politisk linje eller kategori for en moderigtig filosofi – noget, som vi ikke har den mindste interesse i – vil de uden tvivl opnå en ny betydning ud fra en *anvendelse*, som ikke er vores.

Med andre ord: Den operative forskel mellem repræsentationens “indeni” (*tilhørsforholdets* og *identitetens* fundament) og *immanensens forbindelse* (den *konstituerende tilblivelse*) findes i den store *åbenhed for nye erfaringer*, som den sidstnævnte tildeler os, for at deltage i *nye erfaringer*.

8

Det ser ud, som om vi er endt med at skabe en forskel mellem *kærlighed-venskab* og de objektiveringsformer som konfronteres af den aktivistiske forskerfigur – hvilket er, vil vi insistere, en prekær figur.

Imidlertid er vi alligevel gået ind i – det fundamentale – spørgsmål omkring ideologiseringen af *konfrontationen*.

Kampen aktiverer kompetencer, ressourcer, idealer og solidariteter. Som sådan taler den til os om værdighed, om en trang til at leve. I kampen er faren for at dø hverken efterstræbt eller ønsket. Det er derfor, at følelsen for de døde kammerater aldrig er komplet, men derimod smertefuld. Imidlertid er denne dramatisering af kampen banaliseret: Når konfrontationen bliver *ideologiseret*, bliver dramatiseringen gjort til eneste mulig betydning.

Når der sker dette, er der ikke længere plads til forskning. Som vi ved, har ideologi og forskning modsatte strukturer: Hvis den første er udgjort af et sæt af visheder, eksisterer den anden kun som en grammatik for spørgsmålene.

Imidlertid fører kampen – den nødvendige, noble kamp – ikke i sig selv til en ophøjelse af konfrontationen som livets dominerende mening. Der er ingen tvivl om, at grænsen kan være utydelig i tilfælde af en organisation i konstant kamp, såsom en *piquetero*-organisation. Og at tage dette punkt for givet ville desuden være at dømme på forhånd.

Den aktivistiske subjektivitet opretholdes som regel i en vis forstand på grund af den ekstreme polarisering af livet – dvs. ideologiseringen

af konfrontationen. I modsætning til den aktivistiske subjektivitet, der som regel holder sig fast i en given betydning på grund af livets ekstreme polarisering – dvs. på grund af ideologiseringen af konfrontation – findes der de erfaringer, som i forsøget på at opbygge en anden socialitet aktivt prøver ikke at falde i *konfrontationens logik*, hvor erfaringens mangfoldighed reduceres til denne ene dominerende signifikant.

Konfrontationen i sig selv skaber ikke nogen værdier. Som sådan når den ikke længere end til fordelingen af de dominerende værdier.

Udfald af en krig viser os hvem, der vil tilegne sig det eksisterende – hvem vil kræve ejendomsret over de eksisterende goder og værdier.

Hvis kampen ikke *forandrer* “strukturen af betydninger og værdier”, bibringer den kun en ombytning af roller, hvilket blot er en overlevelsesgaranti for strukturen som sådan.

På dette punkt er vi draget mod to fuldstændigt forskellige billeder af retfærdighed, fordi i sidste ende er det det, det handler om. På den ene side handler kampen om at få magten til at betjene *domsmaskinen*. At skabe retfærdighed er at tilskrive sig selv, hvad der betragtes som retfærdigt. Det er at fortolke fordelingen af eksisterende værdier på en anden måde. På den anden side foreslås, at det, det handler om, er at blive skaberen af værdier, af erfaringer, af verden.

Derfra får enhver kamp – der ikke er idealiseret – denne dobbelte bevægelse, der stammer fra selvbekræftelsen: “indadtil” og “udadtil”.

9

Den aktivistiske forskning søger ikke en erfarings-*model*. Den står snarere fast imod sådanne idealers eksistens. Man kan – med rette – sige, at én ting er at bekræfte dette princip, og noget ganske andet er praktisk at opnå det. Man kan også konkludere – og her begynder vores tvivl – at for at dette noble forslag skal blive virkelighed, er det nødvendigt at gøre “vores kritik” eksplicit.

Hvis man kigger godt på kravet, vil man kunne se i hvor høj grad det, man beder os om, er at *bevare modellen* – nu i en negativ forstand – for at sammenligne *den virkelige erfaring* med *idealmodellen*; en mekanisme som samfundsvidenskaberne benytter til at udvinde deres “kritiske domme”.

Som man kan se, er alle disse overvejelser omkring kritikken og produktionen af viden ikke klejne emner, og det er de ikke, fordi de har at gøre med retfærdighed (og dommen er intet andet end retfærdighedens dømmende form). Denne artikel tilbyder ikke noget, der ligner en retslig kendsgerning, ej heller yder den bistand til at dømme andre erfaringer.

Det modsatte er snarere sandt: Hvis denne artikels “forfattere” har forsøgt noget, har det været at tilbyde et billede fuldstændigt modsat af retfærdigheden, funderet i *kompositionen*. Hvad skal det *gavne*? Der er foreløbigt ingen svar.

Colectivo Situaciones: “Om den aktivistiske forsker” oversat fra “Sobre el Militante Investigador”, IN: Transversal, nr. 9, 2003, <http://eipcp.net/transversal/0406/colectivosituaciones/es>

Noter

- 1 Natten efter d. 19. december, 2001, tog tusindvis af argentinere gaderne, pladserne og de offentlige steder i de største byer. Dagen efter at tre dusin var døde i gadekampene med politiet, gik præsident Fernando de la Rúa af. Opstanden boostede den periode af intens social kreativitet, som begyndte med dannelsen af de arbejdsløse arbejderes bevægelse – også kendt som “piqueteros” pga. deres vejblokadetaktik – i slutningen af 1990'erne. (O.a.)
- 2 Scott, James C. 1992. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. London, New Haven.
- 3 Den aktivistiske forsker blev først introduceret i Miguel Benasayag og Diego Sztulwark. 2000. *Política y situación. De la potencia al contrapoder, Buenos Aires: De mano en mano*.
- 4 Se især de gode sider skrevet af Rancière, Jacques. 2007. *Den uvidende lærer. Fem lektioner i intellektuel emancipation* [1987]. Aarhus: Philosophia.
- 5 Formålet er langtfra at afvise og benægte den akademiske forskning, men derimod at opmuntre et andet forhold til den folkelige viden. Den viden, der er produceret af den akademiske forskning, er som regel en blok tæt knyttet til markedet eller til den videnskabelige diskurs (som foragter alle andre former). Det der karakteriserer den aktivistiske forskning, er søgen efter de pointer, hvor disse kundskaber kan blive kombineret med den folkelige viden.
- 6 Dette henviser til serien af notesbøger, som Situaciones har udgivet på forlaget De mano en mano. Hver af disse notesbøger opsummerer Colectivo Situaciones' aktivistiske forskningsaktiviteter med forskellige græsrodsbevægelser. (O.a.)

En kritik af vareliggjort uddannelse og viden [fra Afrika til Maine]

Forelæsning (Russell Scholar Lecture) holdt på University of Southern Maine den 12. februar, 2008

“Efter at være blevet irrettesat for at have stjålet en gammel kvindes bogstavformede honningkager, skulle en rapkæftet skoledreng efter sigende have forsvaret sig selv [i 1774] med forklaringen at ‘[overhuset] for nylig havde bestemt, at litterær ejendom var fælles”
(Rose 1994: 24).

Del I: De nuværende forhold

Videregående uddannelse og den viden, der produceres på universiteterne, har gennemgået en bemærkelsesværdig udvikling i det sidste halve århundrede. For det første er det uformelle vidensbegreb, der kendetegner den akademiske “litterære ejendom” (teksterne og forskningsresultaterne produceret af universitets forskere og studerende), blevet afskærmet, og det akademiske er enten blevet smidt ud

eller forledt ind i et neoliberalt regime, hvor en mystisk Midasberøring vareliggør viden om alt fra livsformer til mytiske helte. For det andet er videregående uddannelse, der tidligere blev opfattet som et offentligt gode, som Kirken, Staten og/eller Kapitalen i vid udstrækning subsidierede til gengæld for retten til at kontrollere dens indhold og form, i løbet af 1980'erne og 1990'erne i stadigt større grad blevet en vare, der skal sælges på et konkurrencepræget marked af universiteter til deres "kunder", dybt forgældede studerende.

Selvom der tidligere har været perioder, hvor videregående uddannelse blev solgt som vare, og akademikere tilbød den viden, "de producerede" til højest bydende, er den nutidige barriere mellem universitetet og markedet blevet så gennemtrængende, at mange akademikere snart mister evnen til at skelne. Det vrimler med symptomer på denne krise, omkring os og i os, fra sproget, vi bruger til at beskrive vores akademiske uddannelsesaktiviteter, til lovens sanktionering af fælles universitetsvirksomheder, der forsker med henblik på vareproduktion. Hvor mange gange har vi taget os selv i at tale om at "sælge" vore programmer, finde en "markedsniche" til vores universitet, slå vore "konkurrenter", der ofte simpelthen er kolleger fra det samme universitetssystem, hvis mål er at tjene den samme befolkningsgruppe? Hvor mange gange er universitetsadministratorer blevet opfordret til at følge eksemplet fra University of California, hvis motto er "When it comes to biotechnology, UC means business" og som i den ti-årige periode fra 1993 til 2003 næsten fordoblede industri-sponsoreret forskning (fra 65 millioner til 155 millioner dollars)? (Washburn 2005:19).

I dette foredrag vil jeg udfordre denne vareliggørelse af akademisk forskning og videregående uddannelse. Jeg vil først lokalisere en

gængs forudsætning i den neoliberale vareliggørende vision: Viden er ejendom. Jeg vil undersøge de filosofiske argumenter angående vareliggørelsen af viden og uddannelse, der begyndte i det antikke Grækenland, fortsatte op i tidlige moderne tider og kulminerede i den nutidige anerkendelse af viden som social frembringelse, dvs. som produktion af et fælles gode ved hjælp af fælles goder. Jeg vil derefter vise, at viden ikke er, ikke bør være og ikke kan være privat ejendom. Herved demonstrerer jeg, at en vigtig forudsætning for vareliggørelsen af viden ikke holder.

For det andet vil jeg undersøge den neoliberale politiks indvirkning på universitetssystemer i Afrika, der blandt verdens regioner har været *mindst* i stand til at modstå den. De er også verdens mest skrøbelige, da de er de nyeste og mindst udviklede systemer. Disse resultater er vigtige for os her på University of Southern Maine, da de viser, hvordan vareliggørelsen opererer i en kontekst, hvor der ikke findes nogen institutionel immunitet og præ-neoliberale begrænsninger, der kunne dæmme op for de kræfter, den slipper løs. De giver os en omvendt udgave af Marx' pointe, da han ved at citere Horats fortalte tyskerne, at de kunne læse deres skæbne i Storbritanniens nyere historie: "De te fabula narratur!" ("Det er dig, historien handler om!") (Marx 1976: 90).

Sammen håber jeg, at vi kan tilvejebringe en kritik af den vareliggjorte fornuft, der vil bidrage til forsvaret af de ikke-vareliggjorte aspekter af vores kollektive arbejde og dets resultater.

Før vi tager fat på denne bestræbelse, vil jeg gerne et øjeblik træde et skridt tilbage og vurdere feltets magtfaktorer. Selvom den netop beskrevne vareliggørelsesproces er meget fremskreden, virker

det, som om kritikere som jeg selv ikke bør fortvivle og kaste os ud i stærkt overdrevne jeremiader som Bill Readings i hans *The University in Ruins*: "Universitetet ... deltager ikke længere i det historiske projekt for menneskeheden, der var Oplysningens arv ..." (Readings 1996: 5). Af-vareliggørelsen af viden og uddannelse har trods alt respektindgydende allierede, der kunne og burde blive anerkendt og kaldt sammen. Disse allieredes eksistens indikeres af det faktum, at diskursen angående universitetet stadig fortsætter i en kategorisk ramme med fæste i en æra, der forkastede vareliggørelsen af uddannelse og viden (og denne arkaiske impuls er i færd med at blive revitaliseret af vinde, der også blæser ind fra fremtiden).

Lad mig begynde med den mest åbenlyse forhindring for vareliggørelsen: Universiteter (ligesom kirker) er stadig formelt set almennyttige institutioner. (Det erhvervsdrivende University of Phoenix er et sjældent modeksempel.) Universiteternes almennyttige status glemmes ofte i den hastige indsats for at neoliberalisere dem. Universitetsrektorer får besked på at imitere succesfulde virksomhedsledere, selvom universiteterne hverken forventes at tjene penge eller er forpligtet til at maksimere indtjeningen for deres "aktionærer". De forventes tværtimod at realisere de mål og hensigter, der findes nedfældet i universiteternes missionserklæringer, der alle stadig forpligter til at virke til gavn for almenvældet, umiddelbart for deres studerende og via deres uddannelse til hele samfundet, som vil drage nytte af bedre uddannede borgere. Universiteternes almennyttige status (der giver dem immunitet fra de skatte- og regnskabsprincipper, der er *de rigueur* for private virksomheder) er alt afgørende for at holde den neoliberale diskurs fra fuldstændigt at hegemonisere universitetets managementtænkning. I begejstringen

over det neoliberale “get rich quick”-moment glemmes denne status, men den er endnu ikke blevet ophævet, selvom det ofte blot fungerer som “figenblad”. Jeg tror, nutidens universitetsadministratorer befinder sig i en situation, der minder lidt om funktionærene i det Kinesiske Kommunistparti, der er dedikerede til at etablere en egalitær arbejderstat, men i praksis drives til at implementere de mest åbenlyse former for kapitalistiske udbygning!¹

Ligeledes opfattes viden (ligesom sprog) stadig i vid udstrækning som et fælles gode. Den “intellektuelle ejendoms” tilgang til viden er en misvisende betegnelse. Patenter og ophavsret er på nuværende tidspunkt ikke ejendom i forstanden “selveje” eller “sædvaneret” eller “fuldt ejerskab”². Dette indikeres af de kategoriske og tidslige grænser, de påtvinges. Mange resultater af forskning og videnskabeligt arbejde kan ikke patenteres eller beskyttes med copyright (f.eks. “matematiske formler, nyopdagede naturlove og nyopdagede stoffer, der optræder naturligt i verden, er traditionelt blevet betragtet som værende uden patent.” Og for “ideer” gælder ingen ophavsret, den gælder kun for deres “særlige udtryk”) (Elias 1999: 70, 197).

De tidslige grænser for patenter og ophavsret har været en slagmark mellem fortalere for forlængelse og dem, der vil forkorte eller fjerne dem. For de fleste patenter gælder en lovbestemt periode på 20 år efter ansøgningstidspunktet (mens det for designpatenter er 14 år fra udstedelsen, og for plantepatenter er perioden 17 år) (Elias 1999: 202). Denne periode er forblevet stabil næsten siden republikkens grundlæggelse. Ophavsretten gælder oftest ophavsmandens liv plus 70 år, men hvis arbejdet er gjort på bestilling, gælder ophavsretten mellem 95 og 120 år (afhængig af værkets publiceringstidspunkt).

Disse restriktioner og begrænsninger udpeger den vedvarende sociale angst ved at give en enkelt agent (om det så er en videnskabsmand, en virksomhed eller endda en stat) permanent kontrol over viden og de basale tekster, der udtrykker den. Denne midlertidige og manipulerede karakter ved monopolretten til at sælge viden om opfindelser og reproducerede tekster er klart tænkt som støtte til *både* forfatteren af en tekst og opfinderen af en idé til en brugbar anordning (eller hans/hendes arbejdsgiver) *og* til at nægte patenter og ophavsret ejendomsstatus. For det er meget vigtigt at skelne mellem monetært at *støtte* en aktivitet og det at *købe* den, dvs. der er mange mellemstationer mellem en absolut gave og en fuld og hel vare (jf. McSherry 2001: 68-100).

De kategoriske og tidslige begrænsninger, der kommer af universiteternes "almennyttige" status, og patenternes og ophavsrettens aspekter af "ikke at være ejendom" på trods af neoliberale tendenser, burde være betryggende for os, deres kritikere. Men disse begrænsninger er i begyndelsen af det 21. århundrede i færd med at give efter for enormt pres fra alle sider.³ Den største synlige magt udgøres af det neoliberale synspunkts fortalere, der lokker os med løftet om de enorme sociale goder, der vil komme ud af den komplette vareliggørelse af uddannelse og viden. De hævder: Hvis biler og hvede bedst produceres og distribueres som varer, hvorfor skulle uddannelse og viden så være undtagelser? De frister os med visionen om en kæmpe åbning mod ideer og information, som fører til en dramatisk sænkning af deres omkostninger, som det jo er normalt for åbningen af et marked for en hvilken som helst vare (Washburn 2005: 9). "Lad der være tusind udgaver af University of Phoenix og lad de temporale og kategoriske begrænsninger for patenter og ophavsret blive ophævet" tilskynder de, mens de kræver oprettelsen af en "vidensøkonomi".

Jeg er selvfølgelig skeptisk over for denne genopvarmede retorik fra dotcom-æraen. Men jeg finder det tvivlsomt simpelthen at stole på, at universiteterne *burde* være almennyttige, og at patenter og ophavsret ikke burde være privat ejendom. Hvad skal i sidste ende forhindre universitetsadministratorerne i at følge en erhvervsvirksomheds ethos, mens de mimer deres almennyttige missions fromhed (ligesom det kinesiske kommunistpartis ledere pludrer deres Marx-Lenin-Mao-sprog, mens de etablerer den mest kapitalistiske økonomi på planeten)? Hvad skal stoppe virksomheder og universiteter fra praktisk talt at forlænge patenternes og ophavsrettens gyldighedsperiode for evigt? Hvordan skal vareliggørelsen af uddannelse og viden da modvirkes?

Jeg har naturligvis ingen nemme svare på disse spørgsmål. De gigantiske sociale kræfter, som driver denne vareliggørelsesproces fremad, har trods alt ikke megen respekt for filosofiske og empiriske finesser, hvilket vi inden for dette domæne jo ellers har. Jeg mistænker derudover, at der er sociale kræfter i os, der ligger endnu dybere end vareliggørelsens kræfter, som præsenteres for os. Disse af-vareliggørende kræfter må fremkaldes, legitimeres og frigøres på deres egen måde. Jeg påkalder dem med dette foredrag.

Del II. Fra Platon over Locke til Foucault

At påkalde sovende kræfter kan bl.a. gøres ved at minde dem om deres fortidige nærvær og magt, og vække dem til deres nutidige muligheder. Til dette formål vil jeg i denne sektion præsentere en kort historisk skitse af den filosofiske diskussion af spørgsmålet: "Kan viden og uddannelse være varer til køb og salg?". Det er et sammentrag af en endnu uskrevet filosofisk historie (og kritik) over intellektuel ejendomsret. Når først de større episoder er præsenteret,

vil jeg på grundlag af denne skitse udvikle mit eget argument mod påstanden, at viden kan vareliggøres.

Platon og Sofisterne

En af de første kampe over vareliggørelsen af viden og uddannelse fandt sted mellem Platon og sofisterne i det antikke Grækenland i femte og fjerde århundrede f.kr. Platon kritiserede i dialog efter dialog skarpt sofisternes påstand, at viden og uddannelse kan (og burde) købes og sælges (f.eks. *Protagoras*, *Gorgias*, *Phaidros*, *Hippias Majo*, *Menon*, *Staten* og selvfølgelig *Sofisten*). Det bør ikke overraske, at Platon var overhoved for en anden uddannelsesinstitution, Akademiet, der var baseret på en teori om viden og uddannelse i direkte modstrid med sofisterne, der drev rivaliserende skoler og uddannelsesaktiviteter i direkte konkurrence med Akademiet.

Der var naturligvis mange stridspunkter mellem Platon og sofisterne, men et af de afgørende omhandlede penge: Sofisterne tog betaling for deres undervisning. De dannede ikke religiøse broderskaber som pythagoræerne, platonikerne og sidenhen de kristne, der påstod, at viden og uddannelse besad en arkaisk og hellig karakter. Som Jaeger beskrev det: “[Platons] skole var baseret på venskab (φιλία) og skulle på et højere plan fortsætte den gamle uddannelsesform gennem personlig forbindelse og samtale” (Jaeger 1943: 111). Sofisternes honorar for forelæsninger og private kurser var ikke ubetydelige. Hvis den gennemsnitlige håndværkerløn var mellem 3 og 4 miner per år, overvej da nogle af sofisternes kursuser: Zenon: 100 miner, Gorgias: 100 miner, Isokrates: 10 miner, Euenos fra Paros: 5 miner. Ikke noget under, at “top-sofisterne” som Protagoras og Gorgias rygtedes at være blandt periodens mest velhavende mænd (Kerferd 1981: 26-27).⁴ Disse omrejsende lærere, der anførte denne

tidlige vareliggørelse af viden og uddannelse, kunne kun have udviklet sig med den første pengeøkonomi, der slog rod i verden omkring Middelhavet i det syvende århundrede f.kr. Sofisterne solgte viden om at "sælge" (f.eks. politiske budskaber, handelsaftaler og invitationer til kærlighedsaffærer) i en stadigt mere vareliggjort økonomi. Uddannelse i sådan en merkantil viden var tydeligvis eftertragtet i Athen, og visse sofister som Protagoras spillede der en vigtig politisk rolle, selvom han ikke var borger i byen (Kerferd 1981: 18).

Platons analyse af sofisterne er spredt igennem hele hans værk, men i *Sofisten* er der en definitiv kritik af sofismen, der er baseret på syv serier af Skel og Samlinger. Jeg vil ikke gennemgå alle serierne, men blot citere den anden og den sidste karakterisering af sofisten:

"Så lad os sammenfatte det ved at sige, at det der hører under en kunst om opkøb, udveksling, køb og salg, eksport, sjælevare-eksport, og som sælger forklaringer og kundskaber om godhed, det er den sofistiske kunst, som den fremtræder for os her i anden omgang." (Platon 2009: 482-483, 224d, oversættelse korrigeret).

"Modsigelseskunst, som den hører til den hykleriske del af skinfærdighed, der hører til den skinbilleddannende art, der kommer af den del af billedmageriet, hvor produktionen ikke er guddommelig, men menneskelig og drejer sig om at lave illusion i tale. – Hvis man siger, at den virkelige sofist er 'af denne slægt og dette blod', så er det nok fuldstændig sandt." (Platon 2009: 551, 268d).

Krydsningen af disse Skel og Samlinger resulterer i konklusionen, at sofisterne er bedrageriske købmænd, der sælger ting, de ikke ejer (og ikke kan eje). Platon hævder f.eks., at dyden ikke kan undervises

(selvom sofisterne hævder at gøre netop det), og at viden ikke er et stof, der stammer fra et sted “uden for” en vidende (selvom sofister påstår at bevise netop det). Dyd og viden må i sidste ende komme fra “inden i” subjektet via en “genkaldelse” af et begrebsligt fælles domæne, der blev anet før fødslen. Denne opvågning til det fælles kan ikke vareliggøres. Penge er faktisk selv tæt forbundet med de falske billeder, fremtrædender og skinformer, sofisterne sælger, da det netop er det relative mål for værdi, der fascinerer og samtidig adskiller sig absolut fra egentlig rigdom.

I den intellektuelle historie er det selvfølgelig svært at skelne, hvem “vinderen” er, men i den relativt korte periode (de første næsten to tusind år efter hans død), var Platons kritik af sofisterne sejrrig, og hans uddannelsesmæssige ideal (i *Staten*) leverede grundmodellen for den ikke-vareliggjorte uddannelse og viden, som den kristne kirke (i både øst og vest) instituerede i sine klostre og tidlige universiteter. Kirkens intellektuelle (ligesom Platons filosofkonger og -dronninger) formodedes immervæk at leve et kollektivt liv uden privat ejendom. Viden og uddannelse i både Platons Akademi og Kirken var, omend klart ekspansiv, kollektivt støttet gennem bidrag, tiende og gaver. Således blev viden og uddannelse ikke vareliggjort i 1800 år, og de bibeholdt stadig noget som en religiøs, ikke-verdslig karakter.

Bolværket mod vareliggørelsen begyndte at styrte sammen med kapitalismens opståen i det sekstende århundrede. Efterhånden som penge blev den universelle mediator, opstod uundgåeligt et nyt forhold mellem viden og varen, og sofisterne fik ny vind i sejlene. Det måske mest afgørende legale tegn på denne forandring var *Statute of Queen Anne* (8 Anne c. 19) af 1710, der ofte kaldes historiens første sande ophavsretslov. Loven gav ophavsret til forfattere i

Britannien i op til 28 år. Det er ikke overraskende, at denne lov blev udarbejdet under en ny diskurs om ejendom og tænkning, som i afgørende grad var influeret af John Locke. Indflydelsen af John Lockes “teori om arbejdets ejendomsret” i hans *Anden afhandling om styreform* om moderne ejendomsbegreber er blevet bredt bemærket blandt økonomiske og politiske historikere. Mindre velkendt er, hvordan Lockes arbejde i *Et essay om den menneskelige forstand* passede med hans anskuelse af ejendomsretten, der udfordrede Platons adskillelse af viden og ejendom. Locke argumenterede nemlig for to tydeligvis anti-platoniske positioner: 1. ikke-eksistensen af medfødte ideer og 2. tanken som en arbejdsproces.

Drivkraften bag Lockes afvisning af doktrinen om medfødte ideer (der udgør tankens fælles grund, da de er lige tilgængelige for alle) lå i hans mistanke om, at denne doktrin gjorde folk dovne og “kollektivt anlagt” i intellektuelle sager. “Hvis enhver tror X fra fødslen, så skulle jeg tro ligeså, selv hvis det eneste bevis derfor var den andens overbevisning” er et argument, Locke afviste. I et forsøg på at forklare, hvorfor der var så vedholdende en tiltro til eksistensen af medfødte ideer fra Platon til Leibniz skrev Locke:

“Når mennesket har fundet nogle almengyldige udsagn, der ikke kunne betvivles, når først de var forstået, ved jeg godt, at der var en kort og let vej til at kalde dem medfødte. Én gang anerkendt befriede det de dovne fra udforskningens byrder og hindrede de tvivlendes spørgen til alt, man én gang havde kaldt medfødt. Og det var ikke kun en lille fordel for dem, der foregav at være mestre og undervisere, at gøre dette til princippernes princip – at principper ikke må betvivles” (Locke 1959: 116, I.iii, 25).

Eller som hans redaktør A.C. Fraser formulerede det i denne passage: “[Locke] gør indsigelse mod den ugidelighed, der således blindt hviler på fællesskabets holdninger og dermed nærer modvilje mod den private dømmekraft, ved hvilken enhver mand løses fra fællesskabet og bliver *sig selv*” (Locke 1959: 116, n. 1).

Locke håbede ikke blot at afskærme mennesket fra det fælles i vidnen. Han udviklede det synspunkt, at tænkning var arbejde. Dette synspunkt var i diametral modsætning til Platon eller Aristoteles, der begge kategoriserede tænkning som en aktivitet, der er et mål i sig selv. Som jeg skrev:

“For Locke er ægte tænkning arbejdsom: En svær, tidsbunden proces, der er et middel til noget ud over sig selv. Ifølge Locke tænker vi ikke for fornøjelsen af at tænke: Tænkning er snarere det arbejde, vi må udføre for at nå til nydelsen. Tænkning har ikke noget eget liv, den er mistænkelig over for billeder og former, skønhed og mimesis. Vi ser her bourgeoisiets mentalitet, når den er allermest selvrefleksiv: Tænkning må også arbejde for at udvikles, ellers er det ikke tænkning” (Caffentzis 1989: 131).

I stedet for tankens kollektive produkter, der er internt tilgængelig uden arbejde, anerkendte Locke udelukkende tankens produkter som værende individets ejendom, ligesom det fysiske arbejde ved at samle agern fra den fælles jord forvandlede dem til samlerens private ejendom. Mark Rose pointerede i sit essay om det moderne forfatterskabs genealogi, at diskursen bag Lockes arbejdst teori om ejendom “når udvidet ind i den litterære produktions domæne ..., med dens bekymring for ophav og første ejere, nemt forenedes med

den æstetiske originalitetsdiskurs” (Rose 1994: 30). Lockes forestilling om ejendom og tænkning udgjorde en bemærkelsesværdig intervention i feltet og retfærdiggjorde påstanden om, at forfatteren af en tekst, opfinderen bag en maskines design og skaberen af en teori er ejere. Denne ramme lagde uden tvivl grunden for kravene fra dem, der ønsker at vareliggøre det intellektuelle liv fuldstændigt. *Statute of Anne* fra 1710 var faktisk noget af et kompromis mellem den fulde implementering af “selveje-” eller “fuldt ejerskab”-tilgangene til ejerskab af tekster, opfindelser og teorier og den ældre “fælles” opfattelse af ideerne, der afviste krav om ejerskab og betaling for brugen af ting, vi alle var født med og blot skulle stimuleres for at huske (som Sokrates gjorde for slavedrengen i *Menon*).

Dette kompromis blev testet afgørende i sagen Donaldson vs. Becket, der blev ført foran Overhuset i 1774. Vores kække, men tyvagtige skoledreng i denne teksts epigraf henviser til sagen for hans forsvar. Londons boghandlere, repræsenteret af Thomas Becket, stillede Alexander Donaldson for retten, fordi sidstnævnte udgav et billigt genoptryk af James Thomsons *The Seasons*, et værk der var blevet forfattet 28 år tidligere. Becket og hans støtter hævdede, at ophavsret var en “almen lovsikret ret”, der derfor skulle være evig. Overhuset afviste definitivt dette krav, og deres beslutning har nu været opretholdt i tre århundreder. Men de afviste ikke fuldstændigt forfatterens ejendomskrav:

“Overhusets beslutning berørte ikke den grundlæggende indvending, at forfatteren havde ejerskab over produktet af sit arbejde. Hverken repræsentationen af forfatteren som ejer eller repræsentation af det litterære værk som ejendom blev diskrediteret” (Rose 1994: 45).

Det tyvende århundrede har set en uddybning af striden, annonceret i Donaldson vs. Becket. På den ene side er de sociale og økonomiske kræfter, der kæmper for ophavsrettens og patenternes status af "fuldt ejerskab", blevet stærkere siden den neolibérale teori og praksis' gennembrud (særligt siden Sovjetunionens kollaps). På den anden side er den individualistiske ideologi, der er så åndsbe-slægtet med denne tendens, blevet fortrængt fra det intellektuelle hegemoni af den "lingvistiske drejnings" filosoffer, fra Quine og Wittgenstein til Derrida og Foucault (Rorty 1992). De anerkendte, at tænkningens sted, skabelsen af mening, sandhed og værdi, ikke er "sindet", men sproget. Der er således sket en forskydelse af filosofien fra det "private" til det offentlige og sociale inden for den seneste akademiske generation, i kontrast til den samme periodes neoliberale økonomi, hvor "privatisering" er blevet shibbolet.

Disse modstridende bevægelser har vigtige konsekvenser for denne forelæsnings problemstillinger. På den ene side er indsatsen for at vareliggøre intellektuelle produkter (fra software over film og musik til tekster af alle arter) stadig vigtigere for USA's og verdens økonomiske liv, mens legitimiteten af denne "privatisering" på den anden side i stigende grad betvivles på flere punkter af vor tids større filosofiske tendenser. Aspekter af Lockes begrebsramme, der har støttet krav om intellektuel ophavsret fra *Statute of Anne* og frem til nu, er blevet fundet problematiske inklusive 1. begrebet om *originalitet*, der udgør grundlaget for kravene om intellektuel ophavsret, 2. *individualiseringen* af arbejde, der bidrager til skabelsen af intellektuelle produkter, og 3. "værkets" interne *enhed, særskilthed og integritet*. I kontrast til disse elementer har et nyt narrativ vedrørende intellektuelt liv understreget de præ-eksisterende *strukturer og diskurser*, der gør originalitet mulig: begrebet om *forfatterfunktionen* og om *intertekstualitet*.

Hvad kendetegner et “originalt” stykke viden, der adskiller det fra en simpel kopi eller omstrukturering af det allerede eksisterende? Vi anerkender nu, at den romantiske opfattelse af skabelsen af viden som brud med konventioner og tradition er uholdbar. Men alle de epistemiske aktiviteter, der fører til disse produkter, påvirkes af en matrice-lignende struktur, som bogstavelig talt ikke skabes af et enkelt individ, og hvor original viden simpelthen udfylder en præ-eksisterende plads i den bagvedliggende matrice.

Altså fremtræder opfattelsen af viden som et produkt, der udarbejdes af et individ, faktisk forkert og logisk inkohærent. Den videnskabelige vidensproducent er trods alt, selv med hensyn til citater, forskerholdet og bag holdet et videnskabeligt fællesskab med dets traditioner, paradigmer, strukturer og revolutioner, som Thomas Kuhn pointerede for lang tid siden (Kuhn 1972). “Forfatterfunktionen” i Foucaults udtryksfulde formulering varetages ikke længere af den isolerede, selvtilstrækkelige individuelle tænker, der opererer som en kunsthåndværker i kontrol af sine produktionsmidler (Foucault 1977). Nutidens “forfatterfunktion” anerkender i stigende grad vidensproduktionens fælles og sociale natur.

Der findes endelig en udbredt anerkendelse af det faktum, at intellektuelle produkter aldrig er langt fra det fælles grundlag, de udspringer fra. Det er derfor, tendensen til at kalde et intellektuelt produkt for “værk” er forbi, og begreber som “tekster” er sat i stedet. For en tekst er som et stykke stof, der væves af præ-eksisterende garn, der ofte anvendes i andre tekstilprodukter. Enhver given tekst er som ethvert givent stykke tekstil uafsluttet, og dets materiale kan både udvides og anvendes i skabelsen af andre tekster. Intertekstualitet, f.eks. undersøgelsen af en tekst som sammensat

af andre tekster på komplekse, ofte ubevidste måder er nu en bredt anerkendt virkelighed.

Dette nutidige narrativ vedrørende vidensproduktion og uddannelse til vidensproduktion har selv produceret en større legitimitetskriser angående ophavsret og patenter. Kollapset af Lockes “forfatterfunktion” er nu alment kendt og har undermineret ideologien om private ejendomskrav inden for intellektuel produktion. Gratis downloads og bøjninger af reglerne om “rimelig brug” findes overalt omkring os ... eller rettere, er os. Vi, der har anerkendt videnens og den kulturelle produktions sociale natur, lader os ikke længere imponere af de individualistiske påstande om “skaberne” og deres virksomhedssponsorer. Denne viden om viden bliver sat i værk for at producere ny viden og uddanne nye videnskavere over for et legalt og moralsk system, der er i fundamental uoverenstemmelse hermed. Eller mere ligefremt: Videnskavere på jagt efter viden opererer på nuværende tidspunkt i frygt for forfølgelse og ikke ud fra tiltro til de intellektuelle ejendomskravs retfærdighed.

Hvordan denne legitimitetskriser bliver løst, er selvfølgelig endnu uklart, men den fremprovokerer udviklingen af argumenter mod privat “fuldt ejerskab” af vidensbegreber. Lad os betragte fire af dem.

1. “Fællesjens tragedie” eller retfærdiggørelsen ved nytte:

Den private ejendomsrets overlegenhed i forhold til det, der engang var fælles ressourcer, er blev retfærdiggjort ved hjælp af et nyttebaseret argument, der på skarpsindig vis blev udviklet af Garret Hardin i 1968. Han hævdede, at hvis der var fri adgang til en fælles ressource, f.eks. et græsningsareal til kvæg, ville hver enkelt kvægejer føle sig tilskyndet til at sætte et yderligere dyr på græs, før naboen

gjorde det. Denne tilskyndelse ville uvægerlig føre til overgræsning og ødelæggelsen af den fælles ressource for alle. Salget af jordstykker til privat kvæggræsning ville bevare græsningsarealet, da ejerne ikke ville ødelægge deres egne jordstykker ved overgræsning (Hardin 1968). Deres private, men bagvendt kollektive selvbeherskelse ville bevare hele marken.

Hardins argument gælder hverken for græsning eller for viden. I mange, hvis ikke de fleste fællesarealer, vil de kontrollerende fællesejere selv beslutte og sætte regler for egen brug til minimering af miljømæssig degradering. Det der dog giver Hardins argument en vis plausibilitet, er knaphed: Kun et begrænset antal dyr kan græsse på marken på grund af et endeligt græsningsareal og den endelige tid, det tager for græs at gro frem igen efter at være blevet ædt af kvæg. Men viden er en fundamentalt ikke-knap (eller tilmed knapheds-afvisende) ressource. Et menneskes viden X begrænser ikke et andet menneskes viden X på samme måde, som et husdyrs græsning på en mark tager græs fra et andet husdyr. Tværtimod kan en persons viden X afføde en andens viden X. Derfor er et af de mest magtfulde nyttebaserede argumenter for privatisering ugyldigt i tilfældet viden.

2. Viden produceres socialt og ikke idiosynkratisk, altså er privat appropriation ikke retfærdiggjort:

Det er nu bredt anerkendt, at viden er socialt produceret. For det første afhænger produktionen af videns-“symboler” (bøger, interviews, videnskabelige teorier, sangtekster eller juridiske dokumenter) af “typer” (begreber, ideer, stilarter, metodologier, genrer og lignende), der ikke produceres af en enkelt særlig agent. For det andet kræver viden intersubjektiv verifikation, hvorfor dens produktion fordrer et fællesskab af videnshavere. For det tredje afhænger den

væsentligste vidensproduktion nu af et stort, verdensomspændende netværk af information, materiale og videnshavere. Bringes disse tre observationer sammen, hvis man accepterer teorien-om-arbejde-som-egen-omsætning-maksimen: "produktet tilhører producenten", er idéen om, at produktet af denne enorme produktionsproces kun tilhører en enkelt agent tvivlsom og kan kun retfærdiggøres på basis af ekstremt sofistiske argumenter (Caffentzis 1994: 181).

3. En fuldstændigt vareliggjort verdens infinitte regres:

Kant hævdede, at måden at teste et moralsk imperativs styrke og kohærens på er at totalisere det. Overvej f.eks. maksimen "Betal ikke din gæld!". Hvis ingen betalte deres gæld, ville der ikke være nogen kreditorer, og gælden ville kollapse. Altså underminerer maksimens universalisering i dette tilfælde maksimen selv, hvorimod universaliseringen af den modsatte maksime, "Betal al din gæld", ville medføre et aldeles konsistent resultat.

Men hvad så med maximen "Vareliggør al viden!"? Som vi nu ved, er viden ekstremt kontekstafhængig. At vide X indebærer kendskab til en enorm mængde forudsætninger og en uendelighed af konsekvenser, da det at vide X medfører viden om alle de uendelige logiske konsekvenser af X. Hvis enhver forudsætning i udviklingen af viden X er en andens ejendom, der må betales for at opnå licens til brug af denne viden for at vide X, så er det ikke klart, om nogen kan skabe ny viden uden at bruge enorme mængder forskning på at bestemme forudsætningerne for en given viden og hvem der ejer dem. Hvis, som Newton engang sagde, "Jeg kan se langt, fordi jeg står på skuldrene af kæmper," så må man ifølge universaliseringen af den epistemiske maksime for at se langt først kigge ned for at

identificere beboerne i det endeløse tårn af kæmper, man står på. Her træder vi for alvor ind i *Sofistens* verden!

Når man derudover først ved X, kan man påstå viden om de logiske konsekvenser af X (hvis man selvfølgelig betaler ejerne af deduktionsreglerne), selv hvis, hvilket er uundgåeligt, man ikke kan deducere dem i ens egen levetid. Men det logiske rum er ikke så let skåret som det geografiske rum. Antag f.eks. at A ved X og B ved Y, hvor X logisk medfører X eller Y og Y, medfører X eller Y. Ejer A så viden om X eller Y eller gør B? Dette og mange andre dilemmaer venter på at blive universaliseret af vareliggørelsen af viden.

Når man således ved X, er man forpligtet til at betale en potentielt uendelig gruppe tidligere ejere og til at forvente betaling fra fremtidige ejere, der anvender én af de uendeligt mange logiske konsekvenser af X! Dette regime ville bogstaveligt talt afbryde processen af erhvervelse af ny viden ved at gøre den til den gamle videns gidsel. Altså bør maksimen "Vareliggør al viden!" ikke moralsk accepteres.

Med afslutningen af disse argumenter mod vareliggørelsen af viden baseret på nytte, arbejdst teori og Kant, vender jeg mig i Del III mod den empiriske og komparative del af mit argument.

Del III: Refleksion vedrørende USA

Det er ikke et nyttesløst spørgsmål. Vareliggørelsen af den videregående uddannelse i USA har allerede ført til en socialt uholdbar gældsbyrde hos de studerende. Som lærere kender vi problemets konsekvenser fra klasseværelset, da vores studerende som følge af kampen for at følge med den konstant eskalerende undervisningsbetaling, der har slået rod på selv offentlige universiteter, har mindre

og mindre tid til læring. Og hvad vil der ske, når de afslutter deres studier med en tung gældsbyrde? Hvordan vil det påvirke deres liv? Hvilken pris vil samfundet betale for valgene, de måske må træffe?

- * Vi må også være bekymrede for den øgede eksklusion fra vore universiteter af studerende, der ikke kan betale for deres uddannelse, hvilke uvægerligt vil gøre uddannelse til et mål for social status og dermed forværre de enorme sociale og økonomiske uligheder, der plager landet.
- * Det er også klart, at når værdien af akademisk forskning bedømmes på de bevillinger, den bringer til universiteter, vil hemmelighedsfuldhed, konflikter og uoprigtighed, dvs. det kollegiale forholds endeligt, uundgåeligt følge efter. Hvilke konsekvenser vil privatiseringen af den fælles viden få for samarbejdet mellem fakultetets forskere?
- * Hvordan kan vi ikke mindst forhindre uddannelsesprogrammer i at konkurrere med hinanden om tiltrækningen af hovedfagsstuderende, når hovedfagsstuderende og færdiguddannede per år og indtægten, der generes på dette grundlag, bliver kriterier for, hvilke institutter eller programmer, der finansieres, som det ser ud til at ske nu på University of Southern Maine?

Del IV: Vareliggørelsen af viden og uddannelse i Afrika og konsekvenserne for os

Vi behøver ikke at spekulere over disse spørgsmål. Vi kan opnå indsigt i konsekvenserne af et fuldstændig kommercialiseret universitetssystem ved at betragte afrikanske universiteters erfaringer fra og med begyndelsen af 1980'erne, hvor Verdensbanken og IMF overbeviste afrikanske regeringer om at afvikle investeringer i tertiær uddannelse af hensyn til fiskal solvens og tilbagebetaling af den eksterne gæld. Denne politik blev kaldt strukturtilpasningsprogrammer (SAP [Structural Adjustment Program]).

Det kan synes fornuftstridigt at bruge den afrikanske erfaring med SAPer til at vurdere konsekvenserne af vareliggørelsen af uddannelse i USA. Det afrikanske kontinent har trods alt den laveste indskrivningsrate, det laveste antal universiteter per indbygger, den laveste investering per studerende og historisk de "yngste" universiteter. De udgør de mest skrøbelige universitetssystemer noget sted på kloden. Men sådan et ekstremt tilfælde gør det muligt umiddelbart at evaluere konsekvenserne af en politik som vareliggørelsen af viden og uddannelse, da der er færre forhindringer for totaliseringen af processen i sådanne institutioner. Var politikkerne blot positive eller negative, ville resultaterne være klare. Mange af de beviser, jeg vil bruge, kommer fra mit arbejde og min forskning som koordinator for Committee for Academic Freedom in Africa (CAFA) siden 1991. Jeg vil vurdere effekten af disse SAPer for de studerende, forskerne og institutionerne selv (Frederici, Caffentzis, Alidou 2000).

Studenternes reaktion

Den første større studenterreaktion på SAPerne har været offentlig protest mod den øgede betaling og nedskæringerne af studiestøtte. Dette var uundgåeligt, da mange hvis ikke flertallet af de studerende, der stod over for den pludselige politiske ændring (da mange af regeringerne, som implementerede SAPer, af Verdensbanken blev rådet til at anvende "chokterapeutisk" tilgang til implementeringen), ikke havde råd til at betale de nye gebyrer eller til at overleve uden den støtte, de var blevet lovet af regeringen. Dette gjaldt for både de fattige studerende som for familier med "moderat indkomst".

I betragtning af det faktum, at afrikanere havde den laveste gennemsnitsindkomst på planeten, er det at sende et barn på universitetet med en familieindtægt på 2\$ om dagen en matematisk umulighed.

Det var ikke urimeligt for disse finansielt marginaliserede studerende at opfatte SAPernes logik som en indsats fra deres regeringer og de herskende magter som Verdensbanken for at rådgive/presse dem ud af universitetet ved at forhindre dem, deres familier eller landsbyer i at betale for deres uddannelse. De så med det samme, at deres pladser vil gå til de riges børn (uanset akademiske evner), og indkomstdistributionen ville i næste generation være endnu mere ulige.

Disse protester udsprang af et ønske om at overleve som studerende og som repræsentanter for den anti-kolonialistiske bevægelses forhåbninger om at skabe intellektuelle, forskere og videnskabsmænd, der ikke var spytslikkere for imperialisterne, og som satte afrikanners nationale og kontinentale behov først. Kampene mellem de studerende og regeringen blev indledt af SAPernes og andre tiltags indsats for at øge den ekspulsive effekt på de studerende. Disse har været gigantiske, blodige og langvarige, da SAPernes dagsorden var en form for "akademisk eksterminisme" (Caffentzis 2000). CAFAs kronologi over de studerendes kampe mod SAPer aftegnede en bit-ter vej, der fulgte implementeringen af SAPer på tværs af Afrika. Således begynder Sydafrikanske studerendes kamp mod SAP først med ANC-regeringens anvendelse af "neoliberal" politik i slutningen af 1990'erne, mens protester i Nigeria begynder i midten af 1980'erne, og de frankofone afrikanske lande i midten af 1990'erne, da hovedparten af SAPerne blev introduceret her.

Men disse indledende protester var ikke isolerede begivenheder. De blev hurtigt kroniske af den simple årsag, at SAPerne var gearret til en varelogik for tilvejebringelsen af nødvendigt intellektuelt gods, der ikke på profitabel vis kan leveres af markedet. Mange har selvfølgelig bemærket denne "markedsfiasko" i afrikansk uddannelse

fra grundskole til universitetet. Når uimodståelige kampe mødte immobile forhindringer ofte nok, opstod en art dødvande mellem de studerende og regeringen. Generelt er niveauet for studenterindskrivning ikke faldet i løbet af de forgange to årtier, men investeringerne per studerende er faldet, og det dramatisk. Universiteterne har fået lov til at forfalde efter en så lovende begyndelse i 1960'erne og 1970'erne. Alle investeringer i offentligt finansieret forskning og i forskningsredskaber (ajourførte tidsskrifter, bøger og internetadgang) er forringet, hvilket har resulteret i et tilsvarende fald i kvaliteten af den gennemsnitlige afrikanske studerendes uddannelse.

Den afrikanske universitetsstuderendes erfaring med vareliggørelse af uddannelse beretter om voldelig regeringsundertrykkelse, da staten indtog en position, der uden forhandling påtvang afslutningen af den post-koloniale "deal" med næste generation af universitetsstuderende. Er denne vold en essentiel del af vareliggørelsens proces? Måske ikke, men de opsplittende og ulige konsekvenser af vareliggørelsen er uden tvivl central for dens udfald. For hvis evnen til at betale bliver kriteriet for adgang til den enorme rigdom af viden (der udgør grundlaget for produktionen af rigdom i denne periode), så vil dem uden denne evne blive forarmet endnu mere.

Forskernes reaktion

SAPernes angreb på de studerendes subsidier og indkomst fandt lignende udtryk i hårde nedskæringer i undervisernes lønninger, universiteternes budgetter og infrastruktur, hvilket havde en markant effekt på forskerne og deres arbejde. De forskere, der har "the LINK" (dvs. en direkte finansieringsrelation til udenlandske fonde, statslige myndigheder eller virksomheder) oplevede SAP-perioden

på en ganske anden måde end deres andre kolleger. Som Karim Hirji bittert udtrykker det:

“... Jeg er stødt på ‘the LINK’ alle mulige steder, selv på toilettet! Dets allestedsnærværende natur får det til at ligne Orwells Big Brother. Jeg har lært, at man bliver nødt til at være ‘LINKet’ for at komme nogen vegne. Hvis du ikke slavisk følger dets rytme, beder du om en katastrofe. De akademikere, der er velsignet af LINKet smiler strålende og trives, mens dem uden LINK evindeligt er omgivet af en dyster aura” (Hirji 2000: 68).

Ofte side om side på det samme institut har den ene et airkonditioneret, veludstyret laboratorium og bibliotek finansieret af eksterne donorer, mens den anden kollega (der ikke har LINKet) har et snusket kontor, et laboratorium med rudimentært udstyr, forældede tidsskrifter og en arkaisk computer.

LINKet skaber uvægerligt enorm jalousi og opsplитning inden for fakulteterne. At give efter for fristelsen til at vareliggøre forskningen for at behage donorerne er dog ofte den eneste måde at få ny forskning gjort på. På den anden side kan man spørge, hvem der kontrollerer forskningsdagsordenen, dvs. hvem bestemmer, hvad ny viden skal omhandle? Er det nationens indbyggere? Beskyttes og forøges nationens ressourcer, viden og rigdom af forskernes natur- og socialvidenskabelige forskning? Eller er “beslutningstagerne” de udenlandske fonde, statslige myndigheder eller virksomheders interesser? Det siges ofte, at “den, der betaler musikken, bestemmer melodien”. Dette er dog ikke altid sandt (visse musikere er i stand til at afvise betalingerne og kan spille melodier, der passer dem bedre), men undtagelserne er sjældne. LINKs afhængighed af udenlandske

“donorer” (som også er “modtagere”), der genereres af SAP, har haft dybtgående konsekvenser: “At underminere universitetsforskning eller lade den fortsætte på en fragmenteret og afhængig vis under ledelse af donorprogrammerne og transnationale selskaber, øger eksproprieringen af kontinentets rigdom, da det forhindrer afrikanere i at opfinde lokale produkter, der er billigere og bedre passer de lokale behov” (Caffentzis 2000: 12). Vigtigst er, at det gør det svært for en nations universitære videnskabsmænd, de åbenlyse forsvarere for landets plante- og dyreliv og indfødte viden, at modstå det omfattende biopirateri, som store selskaber giver sig af med (Shiva 1997). For når alt kommer til alt, optræder multimilliard dollar-virksomheder mere som “pirater” end sælgerne af uautoriserede Hollywood-DVD’er i Beijings gader.

Altså fører behandlingen af viden som en vare, der kan købes og sælges, til en dramatisk omstrukturering af forskningsdagsordenen og en omdefinering af “ejerskabet” af viden, skabt af forskere og videnskabsmænd på afrikanske universiteter.

Denne proces af ekspropriering af ressourcer og afsporing af forskningsdagsordenen, der er så tydelig og endda karikaturagtig i Afrika, er ikke isoleret her. De samme processer, der slippes fri af den neoliberale vareliggørelse af videns “laissez-faire”-attitude, slår igennem her i USA, omend med mere nuancerede udfald.

Universiteternes reaktion

Det sidste stadie af vareliggørelsen af uddannelsens misere kan findes på universitetets eget niveau. En måde at forstå denne udvikling på er at huske den middelalderlige betydning af “universitet”: en gruppe mennesker med samme beskæftigelse, der periodisk

samledes for at træffe beslutninger vedrørende deres kollektive af-færer (Lucas 2006: 42). Der var universiteter af barberere, slagtere og bagere, ligesom der var universiteter af forskningspersonale og universiteter af studerende. Selvom forskningspersonalet opfatte deres egne roller som værende anderledes i forhold til driften af uddannelsesinstitutionen (der senere blev kaldt et universitet), da der var forskellige fakulteter og fag, betragtede de også sig selv som besiddere af en basal fælles interesse. Siden grundlæggelsen af de første europæiske universiteter for mere end 800 år siden, har denne formodning om en fælles interesse være konstant.

En af konsekvenserne af uddannelsens vareliggørelse har været at stille spørgsmålstejn ved denne formodning. For når man vareliggør et objekt, må man nødvendigvis kommercialisere det, dvs. producere det udelukkende med henblik på at sælge det på et marked i konkurrence med andre sælgere af samme eller lignende varer. Det samme gælder for uddannelse: Æn gang vareliggjort vil den blive kommercialiseret og solgt på konkurrencevilkår. Abstrakt set er dette åbenlyst, men når det oversættes til universitetets struktur, så er fanden løs. Et illustrativt eksempel på dette kan findes i Makerere University i Kampala, Uganda (et universitet, der engang blev betragtet som et af de bedste i Afrika, hvorfor det var og forbliver en trendsætter).

I sin nyligt udgivne bog *Scholars in the Marketplace* (Mamdani 2007) fortæller Mahmood Mamdani historien om uddannelsens kommercialisering i Makerere. I slutningen af 1990'erne meddelte regeringen forskningspersonalet i Makerere, at de skulle anlægge en driftig tilgang til studenterindskrivning på deres kurser, institutter og fakulteter.⁵ De og deres afdelinger ville blive evalueret for yderligere støtte på grundlag af, hvor succesfuldt de tiltrak studerende (særligt

“betalende” studerende). Dette incitamentsprincip førte uundgåeligt til den følgende situation: Når f.eks. Institut X (lad os sige biologi) tilbød et “introduktionskursus” for de hovedfagsstuderende fra Institut Y (lad os sige sygepleje), blev dette opfattet som et tab for Institut Y og en gevinst for Institut X, da X fik Y’s studerende. Dette rationale førte til, at Institut Y tilbød deres eget kursus (f.eks. sygeplejebiologi), der antagelig var det samme som det introduktionskursus, der blev tilbudt af Institut X, og således beholdt deres hovedfagsstuderende “inden for instituttets vægge”. Men i de fleste tilfælde ville dette “interne” kursus blive undervist af deltidsansatte (ofte stjålet fra Institut X), der ikke ville få noget disciplinært tilsyn, fordi dem med viden inden for faget alle befinder sig på Institut X.

Denne indsats for at “bevare” et instituts hovedfagsstuderende udsprang af det finansielle princip, der tildelte en vis procentdel af studentergebyrene til instituttet, der tilbød kurset. Jo mere attraktivt et kursus, desto mere kunne det selvfølgelig “sælges”. Altså udbrød territoriekrige mellem institutter over forankringen af tværfaglige uddannelsesprogrammer, “for retten til at huse et uddannelsesprogram kunne omsættes til en betragtelig finansiell fordel” (Mamdani 2007: 119). Snart krævede institutter “betaling” fra andre institutter for “introduktionskurser”, de gav til studerende fra andre institutter. I sådant et regime var der naturligvis problemer inden for “betalingsbalancen”. Det merkantile system inden for universitetet, ligesom på verdensmarkedet, førte uvægerligt til voldelige sammenstød.

Denne tilgang havde en enorm indflydelse på undervisningsplanen. Hvis turisme var et “populært” emne, så ville kurser (eller endda hele uddannelsesprogrammer) inden for turisme blive tilbudt, selv

hvis et hvilket som helst seriøst langsigtet blik på Ugandas sociale behov pegede på områder, der ikke havde noget at gøre med turisme.

Konklusionen er altså, at universiteterne efter et årti med vareliggørende reformer i Afrika på alle disse planer er stadig mindre i stand til at imødekomme deres mest livsnødvendige akademiske forpligtelser. Konflikter er blevet en del af den daglige hakkeorden: studenter mod regeringen, forskningskollega mod forskningskollega, institut mod institut ... og Verdensbanken mod alle! I stedet for et universitet (i den middelalderlige forstand), holdes disse universiteter i stigende grad enten under et Leviathan-styre (i form af politiet og militæret) eller udenlandske donorer, der lunefuldt distribuerer deres rundhåndethed.

Vil University of Southern Maine gå en lignende skæbne i møde?

George Caffentzis: "En kritik af vareliggjort uddannelse og viden (fra Afrika til Maine)" oversat fra "A Critique of Commodified Education and Knowledge (From Africa to Maine)"; IN: The Commoner, 26. april, 2008

Oversat af Torsten Andreasen

Litteraturliste

- Becker, Lawrence C. 1977. *Property Rights: Philosophic Foundations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Boren, Mark Edelman 2001. *Student Resistance: A History of the Unruly Subject*. New York: Routledge.
- Caffentzis, George 1975. "Throwing Away the Ladder: The Universities in the Crisis". IN *Zerowork*, nr. I, pp. 128-142.
- Caffentzis, George 1989. *Clipped Coins, Abused Words and Civil Government: John Locke's Philosophy of Money*. New York: Autonomedia.
- Caffentzis, George 1994. "Professional Academic Ethics and the Structurally Adjusted African University". IN Eileen McCarthy-Arnolds, David R. Penna, Debra Joy Cruz Sobrepena (red.). *Africa, Human Rights and the Global System: The Political Economy of Human rights in a Changing World*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Caffentzis, George 2000. "The International Intellectual Property Regime and the Enclosure of Knowledge in Africa". IN Cheryl B. Mwaria, Silvia Federici, and Joseph McLaren (red.) *African Visions: Literary Images, Political Change, and Social Struggle in Contemporary Africa*. Westport, CT: Praeger Publications.
- Dickson, David 1988. *The New Politics of Science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elias, Stephen 1999. *Patent, Copyright, and Trademark*. 3rd Edition. Berkeley: Nolo.com.
- Federici, Silvia, Caffentzis, George, og Alidou, Ousseina 2000. *A Thousand Flowers: Social Struggles Against Structural Adjustment in African Universities*. Trenton, NJ: Africa World Press.
- Foucault, Michel 1977. "What is an author?" IN Michel Foucault. *Language, counter-memory, and practice*. Ithaca: Cornell University Press.
- Hardin, Garrett 1968. "The Tragedy of the Commons". IN *Science*, nr. 162, pp. 1243-1248.
- Hirji, Karim 2000. "Academic Pursuits under the LINK". IN Cheryl B. Mwaria, Silvia Federici, and Joseph McLaren (red.). *African Visions: Literary Images, Political Change, and Social Struggle in Contemporary Africa*. Westport, CT: Praeger Publications.
- Hofstadter, Richard and Metzger, Walter P. 1955. *The Development of Academic Freedom in the United States*. New York: Columbia University Press.
- Jaeger, Werner 1943. *Paideia: The Ideals of Greek Culture, Vol. II: The Search of the Divine Center*. New York: Oxford University Press.
- Kerferd, G. B. 1981. *The sophistic movement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuhn, Thomas 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lessig, Lawrence 2001. "Copyright's First Amendment". IN *University of California Los Angeles Law Review*, vol. 48, nr. 5, pp. 1057-1073.
- Locke, John: *An Essay Concerning Human Understanding*. New York: Dover Publications, 1959.
- Lucas, Christopher J. 2006. *American Higher Education*. Second Edition. New York: Palgrave Macmillan.
- Mamdani, Mahmood 2007. *Scholars in the Marketplace: The Dilemmas of Neo-Liberal Reform at Makerere University, 1989-2005*. Kampala: Fountain Publishers.
- Marx, Karl 1976. *Capital, Vol. I*. London: Penguin.

- May, Christopher and Susan K. Sell 2006. *Intellectual Property Rights: A Critical History*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- McSherry, Corrine 2001. *Who Owns Academic Work? Battling for Control of Intellectual Property*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Platon: "Sofisten". IN *Platon. Samlede værker i ny oversættelse*, Bind 1. København. Gyldendal, 2009.
- Readings, Bill 1996. *The University in Ruins*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rorty, Richard M. 1992. *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method with Two Retrospective Essays*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rose, Mark 1994. "The Author as Proprietor: Donaldson v. Becket and the Genealogy of Modern Authorship". IN Brad Sherman and Alain Strowel (red.). *Of Authors and Origins: Essays on Copyright Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Washburn, Jennifer 2005. *University Inc.: The Corporate Corruption of Higher Education*. New York: Basic Books.

Noter

- 1 For en god beskrivelse af det historiske skift fra koloniale sekteriske universiteter over etableringen af de første statslige universitetssystemer i førkrigsperioden til "big business"-universiteter som Johns Hopkins, Stanford og University of Chicago omkring begyndelsen af det tyvende århundrede, se Hofstadter og Metzger 1955. Det er faktisk kun arbejderklassen blandt de store samfundskræfter, der ikke har taget bare en mindre rolle i organiseringen af colleges og universiteter i USA, selvom arbejdernes fag- og låneforeninger og forsikringselskaber for indeværende kontrollerer flere hundrede milliarder dollars. Det problematiske ved intellektuel hegemoni synes ikke her at have været på den proletariske dagsorden.
- 2 For en diskussion af "fuldt ejerskab"-opfattelsen af ejendom, se Becker 1977: 18-19.
- 3 For en diskussion af, hvad der er blevet kaldet "Mickey Mouse Protection Act" (Lessig 2001: 1065), vedtaget af USA's Kongres i 1998, der *retroaktivt* udvider tidligere ophavsret til ophavsmandens liv plus 75 år og for bestilte værker til 95 år og således reddede Disney Corporation fra at miste copyright på Mickey Mouse, se May og Sell 2006: 152-153.
- 4 Som Kerferd pointerer, er der dog beviser, som modsiger indkomstestimerne (Kerferd 1981: 26). Men der er ingen tvivl om, at sofisterne krævede og modtog penge for undervisning og tilmed så sig selv som involveret i en intens konkurrencebetonet kamp med andre sofister (og filosoffer) om at tiltrække betalende (altså velhavende) studerende.
- 5 Denne ideologiske retfærdiggørelse overser det faktum, at neoliberaliseringen af uddannelse til dels var et svar på to studenteroprør inden for verdens videregående uddannelse i 1960'erne og de tidlige 1970'ere. "Neoliberaliseret" universitetsfinansiering (fra stadig stigende undervisningsgebyrer til "nul-baseret" budgettering) var et middel til at disciplinere studerende og deres professorer, der stadig oftere organiserede sig i fagforeninger (Caffentzis 1975).

Forfatterbiografier

Franco "Bifo" Berardi er marxistisk tænk og aktivist inden for den autonomistiske tradition og hans arbejde fokuserer hovedsageligt på mediernes og informationsteknologiens rolle inden for den post-industrielle kapitalisme. Bifo har skrevet en lang række bøger om politisk teori, senest *The Uprising* (2013).

George Caffentzis er politisk filosof og autonom marxist. Han grundlagde Midnight Notes Collective i 1979 og var med til at grundlægge Committee for Academic Freedom in Africa i 1980'erne. Han er professor i filosofi ved University of Southern Maine. Hans seneste bog er *In Letters of Blood and Fire: Work, Machines and Value* (2013).

Colectivo Situaciones er et kollektiv af aktivistiske forskere baseret i Buenos Aires. De har udgivet en lang række artikler og bøger blandt andet *19 y 20. Apuntes para el nuevo protagonismo social* (2002) og *Mal de altura* (2005).

Claire Fontaine er et kollektiv baseret i Paris grundlagt i 2004. Claire Fontaine arbejder med kunst og teori med udgangspunkt i italiensk autonomistisk og feministisk politisk teori. Claire Fontaine udsprang af miljøet omkring kollektivet Tiqqun.

Michael Hardt er politisk filosof og litteraturhistoriker, ansat som professor ved Duke University, North Carolina. Hans mest kendte udgivelser er *Empire* (2000), *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire* (2004) og *Commonwealth* (2009) skrevet i samarbejde med den italienske venstrekommunist Antonio Negri.

Stewart Martin er filosof og ansat som lektor i filosofi og kunst ved Middlesex University i England. Han har udgivet artikler i tidsskrifter som *Third Text* og *Oxford Art Journal* og er medlem af redaktionen af tidsskriftet *Radical Philosophy*.

Kathi Weeks er feministisk, marxistisk filosof, ansat som lektor ved Women's Studies på Duke University, North Carolina. I 2011 udgav hun bogen *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*.

Kolofon

Bidrag til kritik af den politiske videnskøkonomi

Redigeret af Jakob Jakobsen

Forlaget Nebula, 2014

Grafisk tilrettelæggelse af Peter Folkmar

Bogen er sat med Stanley og Plak

Trykt hos Narayana Press

Copy edit af Jeppe Vedel-Brandt

Oversættelser af Torsten Andreasen,

Nicola Tadini og Esben Frost

ISBN 978-87-993651-7-3

Kooperativet Nebula, 2014

Læssøesgade 3, 4. sal

2200 København N

www.nebulabooks.dk

nebula@nebulabooks.dk

Bogen af udgivet med støtte fra Statens

Kunstråd.

Alle må kopiere fra denne bog, så længe
det ikke sker for at tjene penge.

Bidrag til kritik af den politiske vidensøkonomi præsenterer en samling kritiske tekster om den såkaldte vidensøkonomi, som har været hyldet som det nye vækstområde for den postindustrielle kapitalisme. Teksterne viser, hvordan denne økonomi ikke alene udbytter vores kroppe, men også vores følelser, vores indlevelse, vores omsorg og vores seksualitet i dens vedholdende jagt på profit. Teksterne viser også, hvordan vi kan dæmme op for denne udbytning gennem forskellige modstandsformer, som blokerer eller angriber vidensøkonomiens semiotiske kredsløb.

Michael Hardt: Affektivt arbejde

Franco "Bifo" Berardi: Skizo-økonomi

Kathi Weeks: Livet inden for og imod arbejde. Affektivt arbejde, feministisk kritik og post-fordistisk politik

Claire Fontaine: Menneskelig strejke inden for den libidinale økonomis domæne

Stewart Martin: Den menneskelige kapitalens pædagogik

Colectivo Situaciones: Om den aktivistiske forsker

George Caffentzis: En kritik af vareliggjort uddannelse og viden (fra Afrika til Maine)

Redigeret af og med en indledning af *Jakob Jakobsen*

ISBN 978-87-993651-7-3

9 788799 365173